

Kotosz Balázs Gyula:

Transzformáció, recesszió és költségvetési politika
Kelet-Európában

Fejezetek a rendszerváltás költségvetési politikájának
elemzéséből

Statisztika Tanszék

Témavezető:

Hajdu Ottó

Bíráló Bizottság:

©2005, Kotosz Balázs Gyula

Budapesti Corvinus Egyetem

Közgazdaságtani Ph.D. program

Transzformáció, recesszió és költségvetési politika Kelet-Európában

Fejezetek a rendszerváltás költségvetési politikájának elemzéséből

Ph.D. értekezés

Kotosz Balázs Gyula

Budapest, 2005.

Tartalomjegyzék

TARTALOMJEGYZÉK.....	5
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	7
ÁBRÁK JEGYZÉKE	8
BEVEZETÉS.....	10
I. RÉSZ: A FISKÁLIS POLITIKA ELMÉLETI ALAPJAI.....	18
1. FEJEZET: FISKÁLIS POLITIKA A FŐBB KÖZGAZDASÁGI ELMÉLETEKBEN	19
1.1. A ZÁRT GAZDASÁG MODELLJEI.....	19
1.2. GAZDASÁGPOLITIKA NYITOTT GAZDASÁGBAN	23
1.3. DEFICIT ÉS ÁLLAMADÓSSÁG.....	25
2. FEJEZET: A FISKÁLIS POLITIKA EGYÉB MEGKÖZELÍTÉSEI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ÁTMENET GAZDASÁGTANÁRA.....	27
2.1. A KÖLTSÉGVETÉSI POLITIKA ALTERNATÍV/EMPIRIKUS MEGKÖZELÍTÉSEI	27
2.1.1. <i>Politikai gazdaságtan</i>	29
2.1.2. <i>Játékelméleti megközelítések, többgenerációs szimuláció</i>	37
2.1.3. <i>Gazdaságpolitika és a makrogazdaság, empirikus eredmények</i>	40
2.2. GAZDASÁGPOLITIKAI STRATÉGIÁK AZ ÁTMENETBEN	46
II. RÉSZ: AZ ÁTMENETI ORSZÁGOK GAZDASÁGA A RENDSZERVÁLTÁSTÓL 2003-IG	50
3. FEJEZET: ÁLTALÁNOS FOLYAMATOK AZ ÁTMENETBEN.....	50
3.1. RECESSZIÓ ÉS FELLENDÜLÉS	51
3.2. STRUKTÚRAVÁLTÁS	54
3.3. PRIVATIZÁCIÓ	55
3.4. MUNKANÉLKÜLISÉG.....	57
3.5. INFLÁCIÓ	58
3.6. KÜLKERESKEDELEM ÉS TŐKEÁRAMLÁS	59
3.7. AZ ÁLLAM ÁTALAKULÓ SZEREPKÖRE.....	61
4. FEJEZET: KÖLTSÉGVETÉSI POLITIKA ORSZÁGRÓL ORSZÁGRA.....	63
4.1. A BALTIKUM.....	63
4.1.1. <i>Észtország</i>	64
4.1.2. <i>Lettország</i>	64
4.1.3. <i>Litvánia</i>	65
4.2. KELET-KÖZÉP EURÓPA	65
4.2.1. <i>Lengyelország</i>	66
4.2.2. <i>Csehország</i>	66
4.2.3. <i>Szlovákia</i>	67
4.2.4. <i>Magyarország</i>	68
4.2.5. <i>Szlovénia</i>	69
4.3. A BALKÁN.....	69
4.3.1. <i>Horvátország</i>	69
4.3.2. <i>Jugoszlávia (Szerbia és Montenegró)</i>	70
4.3.3. <i>Bosznia-Hercegovina</i>	72
4.3.4. <i>Macedónia</i>	72
4.3.5. <i>Albánia</i>	73
4.4. A 2007-ES EU-BŐVÍTÉS VÁROMÁNYOSAI.....	73
4.4.1. <i>Bulgária</i>	73
4.4.2. <i>Románia</i>	74
4.5. SZOVJET UTÓDÁLLAMOK.....	75
4.5.1. <i>Moldova</i>	75
4.5.2. <i>Ukrajna</i>	76
4.5.3. <i>Fehéroroszország</i>	76

III. RÉSZ: EMPÍRIA ÉS VALÓSÁG	78
5. FEJEZET: AZ ADATBÁZIS	78
5.1. AZ EGYSÉGES ADATBÁZIS IGÉNYE, A GOVERNMENT FINANCIAL STATISTICS (GFS) RENDSZER	78
5.2. AZ ADATFORRÁSOK	85
5.2.1. <i>Az adatok megbízhatósága</i>	88
5.3. A TÉNYLEGES ADATOK FELHASZNÁLHATÓSÁGA	89
5.3.1. <i>A rendelkezésre álló adatok</i>	89
5.3.2. <i>Alkalmazott egyenlegmutatók és az adatok kiigazítása</i>	96
6. FEJEZET: MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK	100
6.1. SOKVÁLTOZÓS STATISZTIKAI TECHNIKÁK	100
6.2. REGRESSZIÓSZÁMÍTÁS	102
6.3. PANELMODELLEK	105
7. FEJEZET: STATISZTIKAI-ÖKONOMETRIAI EREDMÉNYEK	108
7.1. A TRANSZFORMÁCIÓS REFORMOK MÉRÉSÉRŐL	108
7.2. KÖLTSÉGVETÉS ÉS GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS	117
7.2.1. <i>A GDP és a költségvetési egyenleg kapcsolata</i>	117
7.2.1.1. Tendenciák és átlagok	117
7.2.1.2. A Wagner-törvényről	123
7.2.2. <i>Egy regressziós modell</i>	126
7.2.2.1. Pooled regresszió	129
7.2.2.2. Panelvizsgálatok	133
7.2.2.3. Az átmenet szakaszai	136
7.3. A FISKÁLIS POLITIKA STRUKTÚRÁJA	138
7.3.1. <i>Megszorítások és lazítások</i>	140
7.3.1.3. Definíciók	140
7.3.1.2. Strukturális változások	142
7.3.1.3. Makrogazdasági hatások	146
7.3.2. <i>Politikai ciklusok</i>	149
ÖSSZEFOGLALÁS	151
FÜGGELÉK	157
1. sz. függelék: <i>A GFS-rendszer kimutatásai</i>	157
2. sz. függelék: <i>A költségvetés felbontása az empirikus elemzésben</i>	161
3. sz. függelék: <i>Az EBRD költségvetési adatai</i>	162
4. sz. függelék: <i>A transzformációs reformok indexei</i>	165
5. sz. függelék: <i>A supind értékei</i>	168
6. sz. függelék: <i>Makrogazdasági összefoglaló</i>	169
7. sz. függelék: <i>A költségvetés tételeinek korrelációs mátrixai</i>	178
8. sz. függelék: <i>Megszorítások és lazítások évei és országai</i>	180
9. sz. függelék: <i>Az államadósság a GDP százalékában</i>	181
10. sz. függelék: <i>A költségvetés főbb tételeinek főátlagai</i>	182
HIVATKOZÁSOK JEGYZÉKE	183
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	190
PUBLIKÁCIÓS JEGYZÉK	193

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: Multiplikátorok zárt és nyitott gazdaságban	24
2. táblázat: Visszaesés és növekedés a rendszerváltást követően	52
3. táblázat: A foglalkoztatottak ágazati megoszlása (%) 1990-2001	54
4. táblázat: A GDP ágazati megoszlása* (%) 1990-2001	55
5. táblázat: A közép- és nagyvállalatok privatizációs módszerei	56
6. táblázat: Gyorsuló és megfékezett infláció a rendszerváltás után	59
7. táblázat: Működőtöke beáramlás Kelet-Európa országaiba 1989-2003	60
8. táblázat: A transzformációs indexek korrelációs mátrixa (Pearson)	110
9. táblázat: Főkomponensek által megmagyarázott variancia	111
10. táblázat: Elforgatott faktorok (varimax rotáció) 4 főkomponens meghagyásával és a forgatás nélküli első faktor súlyai	112
11. táblázat: Elforgatott faktorok (oblique rotáció) 4 főkomponens és 10 változó meghagyásával*	113
12. táblázat: Elforgatott faktorok (oblique rotáció) 4 főkomponens és 8 változó meghagyásával	113
13. táblázat: A faktorok korrelációs mátrixa	113
14. táblázat: Az első főkomponensből képzett transzformációs szuperindex értékei	116
15. táblázat: A költségvetési egyenleg trendjei	121
16. táblázat: A Wagner-törvény idősoros tesztelése	124
17. táblázat: A regressziós modell változóinak korrelációs mátrixa	129
18. táblázat: Fix hatások a panelmodellekben	134
19. táblázat: A megszorítások főbb jellemzői	143
20. táblázat: A lazítások főbb jellemzői	145
21. táblázat: A költségvetési politika makrogazdasági hatásai	147
22. táblázat: A fiskális politika hatása a növekedésre (regressziós paraméterek)	153

Ábrák jegyzéke

1. térkép: A vizsgált országok Európában	12
1. ábra: Adóemeléssel finanszírozott kormányzati fogyasztásnövelés lineáris és progresszív adók esetén	21
2. ábra: A reformok ütemezése	47
2. térkép: Országsoportok a makrogazdasági teljesítmény növekedése alapján	53
3. ábra: A magánszektor aránya a GDP-ből	56
4. ábra: A közzféra felépítése	81
5. ábra: A változók leképezése két dimenzióba	114
6. ábra: Az országok elhelyezkedése a kétdimenziós térben*	115
7. ábra: Az évek elhelyezkedése a kétdimenziós térben	115
8. ábra: Az államháztartás egyenlege a GDP százalékában országsoportok szerint	118
9. ábra: Az államháztartás kiadásai a GDP százalékában országsoportok szerint	118
10. ábra: Az államháztartási kiadások doboz ábrái	119
11. ábra: Az államháztartás bevételei a GDP százalékában országsoportok szerint	119
12. ábra: Az államháztartási bevételek doboz ábrái	119
13. ábra: Szlovénia államháztartási költségvetési egyenlege a GDP százalékában az EBRD adatai szerint	121
14. ábra: Ukrajna államháztartási költségvetési egyenlege a GDP százalékában az EBRD adatai szerint	122
15. ábra: Átlagos növekedés és költségvetési egyenleg	122
16. ábra: Az egy főre jutó GDP (USD) és a költségvetési kiadások GDP-hez viszonyított aránya (%) 1997-ben (Szlovénia nélkül)	125
17. ábra: Az egy főre jutó GDP (USD) és a költségvetési kiadások GDP-hez viszonyított aránya (%) 2000-ben	125
18. ábra: A (6) modell maradéktagjainak eloszlása	132

*„Nyugati a zene, de keletre tart
És nem állja útját se tenger, se part
Persze nem biztos, hogy jót tesz neked
Ha kiszolgálják az izléseidet.”*

(Kovács Ákos, 1989)

BEVEZETÉS

A XX. század egyik legjelentősebb és legmesszematóbb gazdasági eseménysorozata a kelet-európai szocialista gazdasági rend összeomlása, és az ezt követő szükségszerű átmenet a piacgazdaságba. A közgazdasági elmélet – noha az összeomlás, a változás jelei már néhány évvel korábban egyértelműen megmutatkoztak – nem volt felkészült az eddig példa nélküli folyamat kezelésére. Nem létezett semmiféle recept, vagy ajánlás, a makroökonómiai, gazdaságpolitikai irodalom meglehetősen kevés támpontot adott az átmenetre vonatkozóan. Világos volt a kiinduló állapot, és többé-kevésbé a végcél is, azonban a cél elérésének útja nem [Bafoil, 1999]. Az egyes országok politikájának, különösen gazdaságpolitikájának irányítói különböző megoldásokat választottak, különböző utakat követtek. Az első lépések megtétele után már a tudományos világ is élénken reagált az eseményekre, különféle elemzések láttak napvilágot, és megszülettek az első ajánlások is – elsősorban a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank részéről. Az 1990-es évek közepétől pedig egyre markánsabban tűntek fel az Európai Unió elvárásai, Kelet-Európa nyugati fele ezekhez a normákhoz kezdte igazítani gazdaságpolitikáját. Az 1998-as orosz válság némileg átrendezte a térség gazdasági erőviszonyait, és végül az Európai Unió 2004-es bővítése – amely nagyjából a volt szocialista országok köréből történt – egy új gazdasági-politikai térszerkezet alapjait határozza meg.

A disszertáció ezt az átmenetet kívánja vizsgálni, a rendszerváltástól az Európai Unió bővítéséig. Az időbeli lehatárolást nehezíti, hogy az egyes országok esetében a változások más-más időpontban kezdődtek el. Amíg Lengyelországban már a 80-as évek közepén az átalakulás jegyei mutatkoztak, addig a Szovjetunió volt tagállamai esetében csak 1992-től beszélhetünk önálló országokról, ettől az évtől kezdve van értelme a gazdaságpolitika elemzésének. Speciális a helyzete a volt Csehszlovákiának is, mivel az önálló Csehország és Szlovákia csak 1993. január 1-jén jött létre. A Balkán még összetettebb probléma: bár formálisan Jugoszlávia 1991 nyarán szétesett, de a szerb-horvát, illetve a szerb-bosnyák háborúk még évekig elhúzódtak, ezzel az érintett országokban inkább a hadigazdaság jelei mutatkoztak,

mintsem a piacgazdaságba való átmenet és a demokratikus intézményrendszerek megszilárdításának folyamata. Ezért bizonyos elemzések kettős időskálán kerülnek mérésre, egyrészt a valós naptári időtengelyen – érzékeltetve ezzel az egyes országok adott időpontbeli különbségeit és hasonlóságait –, másrészt az átmenet kezdeti évétől számított tengelyen – összehasonlíthatóvá téve a változások, a fejlődés ütemét. Az adatsorok általában 1990-ben kezdődnek, és 2003-ban végződnek, 14 éves időszakot fogva át. Ennél korábban az átmenet jellemzőit nem lenne értelme vizsgálni, az adatbázis lezárásának idején pedig frissebb adatok még nem állnak rendelkezésre.

Az elemzés térbeli lehatárolása során több szempont is vezérelt. Egyrészt a gazdasági sokszínűség, másrészt a földrajzi egység. Ennek megfelelően a volt szovjet tagköztársaságok közül a kaukázusi és az ázsiai országok nem kerültek be a vizsgálatba, részben földrajzi távolságuk és a többi országtól való elszigeteltségük miatt, részben geopolitikai irányultságuk (hosszabb távon sem várható európai integrációjuk) miatt. *Nem vizsgálja a dolgozat Oroszországot sem.* Ennek egyik oka a választott módszertan, az alkalmazott statisztikai-ökonometriai módszerek esetén az orosz adatokat *outlier*ként kellene kezelni, különben a kiugróan nagy értékek jelentősen torzítanák az eredményeket. Másfelől a vizsgálatba bevont országok méretük, illetve a világgazdaságban betöltött szerepük alapján kis országoknak tekinthetők. Ez nyilván nem állítható Oroszországról. Ugyanakkor nem lenne teljes egy Magyarországon készülő dolgozat hazánk szomszédainak teljes körű számbavétele nélkül, így a volt Jugoszlávia valamennyi országát bevontam az elemzésbe. Ez az országcsoport számos tanulmányban külön, vagy egyáltalán nem kerül kezelésre, az egységes szempontrendszerrel való vizsgálat ritka példája a hasonló tudományos munkáknak.

Összességében tehát a következő 18 országot vontam be az elemzésbe: Észtország, Lettország, Litvánia (*Baltikum*), Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia (*Kelet-Közép-Európa*), Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Szerbia és Montenegró, Macedónia, Albánia (*Balkán*), Bulgária, Románia (*a 2007-es EU bővítés várományosai*), Moldova, Ukrajna és Fehéroroszország (*szovjet utódállamok*). A földrajzi nevezéktan tekintetében a *Kelet-Közép-Európa* kifejezést a fenti öt országra vonatkozóan használom (Közép-Európa keleti része), a teljes terület lehatárolása a Kelet-Európa, illetve átmeneti országok (*transition economies*) kifejezésekkel történik. Az elnevezések tekintetében nincs egységes álláspont a szakirodalomban, Európa választóvonalairól elmélkedik Illés Iván [2002], illetve

Thoma Csaba [2001] is, az előbbi inkább a regionális fejlődés szemszögéből, utóbbi a gazdasági fejlettség/fejlődés alapján próbál megfelelő elnevezést találni. Ebben a dolgozatban az átmeneti országok kifejezés talán azért is megfelelőbb, mert ezek az országok nemcsak a tervgazdaságból a piacgazdaság felé történő átmenet részesei, hanem bizonyos civilizációs értelemben is átmenetet képeznek a keleti és a nyugati kultúra között. Bár civilizációs és földrajzi értelemben Törökország is átmenetet képez, de a tervgazdaságból piacgazdaságba való átmenetnek nem részese, így a dolgozatban sem érintem.

1. térkép: A vizsgált országok Európában

A disszertáció célja, hogy az előzőekben lehatárolt területen és időtartamban a költségvetési (fiskális) politikát, annak elemeit és a gazdaságra gyakorolt hatásait vizsgálja. Természetesen lehetetlen kizárólag a költségvetési politika területén

maradni, hiszen a gazdaságpolitika¹ más elemei szoros kapcsolatban vannak a fiskális eszköztár lehetőségeivel. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, a monetáris politika lépéseit, az ország külső kapcsolatrendszerét, illetve számos egyéb tényezőt, amelyek hatással vannak a gazdaság állapotának alakulására. Különös jelentősége van ezeknek a vizsgált térbeli és időbeli horizonton, hiszen mind a kiinduló feltételek, mind a körülmények jelentős eltéréseket mutatnak országok és időpontok között. Ez a helyzet teremti meg a disszertáció egyik különlegességét (és veszélyét), hiszen hasonló elemzések általában gazdasági értelemben homogénebb országcsoportokra és stabilabb időszakokra vonatkoznak.

A dolgozat szerzője nem vállalkozhat arra, hogy a költségvetési politika minden területét és annak összes hatását feltérképezze. Richard Musgrave [1959] felosztása szerint a költségvetési politika három fő feladatcsoportja:

- közjavak és szolgáltatások nyújtása, externáliák kezelése,
- jövedelem-újraelosztás a társadalmi igazságosság szempontjai szerint,
- az egyensúlyi gazdasági növekedés segítése.

A dolgozat ezen feladatok közül elsősorban a harmadikkal foglalkozik, a közjavak nyújtásának csak a finanszírozási feltételei kerülnek előtérbe (a költségvetésben megjelenő tételek alapján); és hasonlóan a jövedelem-újraelosztás vizsgálata is a költségvetési aggregátumok arányaira szorítkozik, társadalmi igazságossági szempontokkal – amelyek elsősorban mikroökonómiai területek – nem kívánok foglalkozni.

Minden gazdaságpolitikával, gyakorlati makroökonómiával foglalkozó munka esetén felmerül a tudomány normatív/pozitív jellege. Klasszikus értelemben a makroökonómia lenne a pozitív tudomány, amely leírja a makrogazdaság működését, a gazdaságpolitika ennek normatív ága, amely meghatározza bizonyos makrogazdasági célok elérésének mikéntjét. Az egyes közgazdasági iskolák fő gondolatai változó súllyal ötvözték a kétféle szemléletet. [Kotosz, 2001] Míg a

¹ Maga a gazdaságpolitika kifejezés sem egyértelmű a szakirodalomban. Van, aki a politikának a gazdaságra való ráhatását, beavatkozását érti alatta, van, aki mindenféle olyan kormányzati tevékenységet, mely érinti a gazdaság működését, de szokás a gazdaságpolitikát a makrogazdasági döntésekre korlátozni [Bod, 2002]. Jacques Gényeux [2003] a francia iskola hagyományainak megfelelően eleve mikro-gazdaságpolitikáról és makro-gazdaságpolitikáról beszél. A szűkebben vett gazdaságpolitika két fő területre osztható: költségvetési (vagy fiskális) politikára és monetáris politikára. A dolgozat nyilván érint olyan kérdéseket is, amelyek csak a tágran értelmezett gazdaságpolitikába férnek bele (strukturaváltás, privatizáció, stb.), de ezeknek csak bemutatása, és nem elemzése a célja. Végül nem kerülhet el a monetáris politikával való kölcsönös összefüggésrendszer tárgyalása sem, de ennek is elsősorban a folyamatok megértése, illetve teljesebb magyarázat kibontakoztatása a célja, nem a pénzpolitika hatásmechanizmusának részletes elemzése.

neoklasszikus-újklasszikus vonulat erősebben pozitív, a keynesiánus makroökonómia inkább normatív jegyeket hordoz. A dolgozat írója számára a választás erősen korlátozott, hiszen elsősorban a közelmúlt eseményeinek elemzésére törekszik. A rendszerváltás nem lesz, hanem volt, s bár a folyamat még teljesen nem fejeződött be, hasonló módon ismétlődni valószínűleg nem fog. Nehéz lenne arról nyilatkozni, mit kellene tenni, leginkább arra lehet csak választ adni, hogy melyik lépéseknek, döntéseknek voltak kedvezőbb kimenetelei. Ilyen értelemben tehát inkább pozitív szemlélet jellemzi a munkát.

A dolgozat számos ponton statisztikai adatokra alapoz. A választott országok körét és az időszak egészét semmilyen egységes adatbázis nem fogta át. *Így adatgyűjtő, feldolgozó, – egyes esetekben az alapadatok előállításához is – elemző munkára volt szükség. A kutatómunka egyik jelentős eredménye, hogy sikerült létrehozni egy olyan adatbázist, ami hiányosságai ellenére alkalmas a kelet-európai rendszerváltás költségvetési kérdéseinek elemzésére.*

A dolgozaton végigvonuló statisztikai szemléleten túl a gazdasági elemzések elsősorban standard *makroökonómiai* eszközökön alapulnak, így a dolgozat nélkülözi az általános egyensúlyi modell eszközeit. Ebből a szempontból keynesiánus, hiszen a keynesi elmélet makrogazdasági aggregátumaival próbálja meg leírni a folyamatokat, s csak a költségvetés részleteit tekintve lép túl annak keretein. Ha arra gondolunk, hogy Hicks az Általános Egyensúlyt a Nagy Gazdasági Válság közgazdaságtanának nevezte, akkor nem megalapozatlan a választás, hiszen az átmenet gazdasági visszaeséséhez hasonló – békeidőben – csak az 1929-33-as időszakban volt.

Időhorizont szempontjából az értekezés visszatekintő, az elmúlt időszak eseményeit vizsgálja, s bár elkerülhetetlenek a jövőre való utalások, prognózisok készítése nem célunk.

A dolgozat átfogó jellegű, transz-, illetve interdiszciplináris. A témaválasztásból adódóan nem kerülhetők el a makroökonómiai vonatkozások, a szélesebben vett gazdaságpolitikai elméletek és alkalmazásai, de jelentős adatgyűjtő munka és modellezés is szükséges volt. A terjedelmi korlátok miatt egy-egy részterület kibontására nem nyílt lehetőség, de igyekeztem az empirikus elemzés alapjait minden oldalról megteremtteni. A költségvetési politika általános elméleti bemutatásában a bőség zavara jellemzi a kínálatot. A disszertáció szempontjából csak a szükséges *szemléletek* feltárása lehetett a cél. A fiskális politika empirikus elemzésére kevesebb szerző vállalkozott. A tanulmányok vagy az OECD-országokra vonatkoznak, ame-

lyekről jó minőségű adatok könnyen hozzáférhetőek, vagy esettanulmányyszerűen egy-egy, az adott szerző(k) által jól ismert országot mutatnak be. A gyakorlati oldalról közelítve a problémához, a rendszerváltó országok elemzése feldolgozhatatlan mennyiségű irodalmat jelent. Ezekből a megfelelő fejezetekhez szükséges információkat kigyűjtöttem. Bizonyos, hogy számos, a rendszerváltás szempontjából lényeges munka elkerülte a figyelmet, de úgy gondolom, hogy a fontosabb tendenciák bemutatása így is megvalósult. A kelet-európai átmenet költségvetési politikája mint a két fő irány találkozáspontja, meglehetősen kevés átfogó irodalommal rendelkezik. Ismét az egy-egy országot bemutató, esetleg a kelet-közép-európai, vagy a balti államokat összehasonlító munkák a meghatározóak. A rendszerváltó országok nagyobb csoportjára leginkább a Nemzetközi Valutaalap munkatársai készítettek elemzéseket, ezek a művek általában a volt Szovjetunió egészét felölelik, de egyáltalán nem foglalkoznak a volt Jugoszlávia három tagállamával, Macedóniával, Szerbia-Montenegróval és Bosznia-Hercegovinával. A dolgozat elkészítése során tapasztalt nehézségek rávilágítottak a hiány okaira is.

A munka első fázisában már kialakultak bizonyos *hipotézisek*. Az első hipotézis kifejezetten a dolgozat végeredményeivel kapcsolatos, míg a második és a harmadik a munka keretfeltevéseit jelentik.

1. A gyorsan változó környezetben *a költségvetési politikának volt hatása, szerepe*, mégha ez a hatás más mechanizmusok szerint, vagy kevésbé hatékonyan érvényesült is, mint Nyugat-Európában, vagy Amerikában. Az állami feladat- és hatáskör átalakulásával az államháztartás bevételei és kiadásai, azok begyűjtési és szétosztási csatornái átalakultak, többé-kevésbé hasonló irányban fejlődtek. A fiskális politika nem céltalanul bolyongó pályát követett (mégha néhány esetben úgy is tűnik, hogy az irányítás kicsúszott a vezetők kezéből), hanem növekedési, egyensúlyi, jóléti célrendszerben próbált egyensúlyozni. Ez az egyensúlyozás – *elsősorban a várakozások alakításán keresztül* – hatott a gazdasági pályák alakulására.
2. A gazdasági szereplők, különösen az átmenet első szakaszában, csak késve reagáltak a bekövetkezett változásokra, így a *várakozások* leginkább *adaptívak* lehetnek. A változások olyan új elemeket vittek a gazdaság működésébe, amelyeket a szereplők kezdetben nem ismertek. A rendszerváltáshoz hasonló eseménysorozat a világban még nem történt, a gazdasági visszaesést az 1929-33-

as nagy világgazdasági válsághoz hasonlíthatjuk. Ezáltal maguk a döntéshozók sem tudták felmérni döntéseik pontos következményeit.

3. A termelés, az output alkalmazkodása lassan megy végbe, míg a pénzpiacokon sokkal gyorsabb változások következhetnek be. A *reál- és a nominálfolyamatok elszakadása a gazdaságpolitika számára nem a szokásos módon kezelhető problémákat okozott*, például a II. világháborút követően az OECD országokban a hiperinfláció nem tapasztalt jelenség volt, amit kevés rendszerváltó ország került el. Ráadásul ezen a helyzeten úgy kellett úrrá lenni, hogy több országban az önálló döntéshozatal intézményrendszere sem állt rendelkezésre az 1990-es évek elején.

A dolgozat 3 részre, összesen 7 fejezetre tagolódik. Az I. rész a költségvetési politika elméleti hátterét igyekszik vázlatosan bemutatni. A terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé, hogy teljes mélységében felvázoljam mindazt, amit a *közgazdasági elméletek* a költségvetési politika működéséről, eszközeiről, azok hatékonyságáról állítanak, de az alapvető vonások bemutatása nélkülözhetetlen. A 2. fejezetben kerül sor az elmúlt mintegy másfél évtized irányadó, *empirikus kutatásokon alapuló* tudományos eredményeinek bemutatására, illetve az átmenet gazdaságpolitikai folyamatait is magyarázni képes alternatív megközelítések felvázolására.

A II. részben az átmenet időszakának főbb gazdasági, gazdaságpolitikai eseményeit, döntéseit mutatom be. Ennek a résznek a célja, hogy képet kapjunk azokról az eseményekről, döntésekről, amelyek meghatározóak voltak a térség és az egyes országok életében. Számos közös vonás, az egész térség életére kiható folyamat létezett és létezik, ezek a 3. fejezetben kapnak helyet, a 4. fejezet pedig országcsoportonként és országonként tekinti át az átmenet főbb lépéseit, elsősorban költségvetési szempögből nézve. Ilyen típusú összefoglalás erre a területre és időhorizontra vonatkozóan a szerző tudomása szerint még nem készült.

A III. részben az összegyűjtött és felhasználható adatok számszerű elemzésére kerül sor, bemutatva az alkalmazott módszertant és rámutatva az adatok minőségére (megbízhatóság, összehasonlíthatóság) is. Az empirikus vizsgálatok pedig lehetővé teszik, hogy az elméleti részben megfogalmazott lehetőségek közti választás is egyértelműbbé váljon. Az eredmények alapján következtetéseket lehet levonni az átmeneti gazdaságok működésének szabályszerűségeivel kapcsolatban, így a

disszertáció közvetlenül a gazdaságpolitikai döntéshozatalban is felhasználható, alkalmazható.

Itt szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik hozzájárultak ahhoz, hogy ez a dolgozat megszülethessen. Az alapötletet a témaválasztáshoz Patrick Artus és Gilles Oudiz sugallta 1999-ben. Az adatgyűjtés során a pénzügyminisztériumok munkatársai adatok küldésével, magyarázatokkal, kiegészítésekkel szolgáltak. Külön köszönet illeti Dalia Zygienét a litván, Vera Balounovát a cseh, Barbara Knapič-ot a szlovén, Robert Kozłowski-t és Małgorzata Litwin-Staszewskát a lengyel, Tomislava Ujevič-et a horvát, Redi Bollano-t az albán és végül, de nem utolsósorban Kocsis Ágnes-t a magyar pénzügyminisztériumból, akik készségesen álltak rendelkezésre a minél teljesebb körű adatbázis kialakítása érdekében. Az elméleti fejezetekhez hasznos ötleteket kaptam Meyer Dietmartól, akinek munkássága a makroökonómiáról kialakított képemet a kezdetektől formálta. A Statisztika Tanszék munkatársaitól kapott bátorításért minden kollégának köszönetet mondok. Ki kell emelnem témavezetőm, Hajdu Ottó szerepét, aki apró segítségnyújtásai mellett végigkísérte a dolgozat megszületését. A nyomdahibák szorgos gyomlálását Varga Zsófia tanítványomnak köszönöm. S végül külön köszönet illeti a családot, a munka sűrű hétköznapijaiban nyújtott gondoskodásért, a türelemért, amivel a számokban és függvényekben elmerült férjet és gyereket szemlélték, illetve Abigél lányomat, aki csodálkozó szemekkel bámulta mindezt.

Természetesen a dolgozatban maradt hibákért csak engem terhel felelősség.

I. RÉSZ:

A FISKÁLIS POLITIKA ELMÉLETI ALAPJAI

Az állam gazdasági szerepvállalása mindig is foglalkoztatta a közgazdaságtudománnyal foglalkozó gondolkodókat. Minden irányzatnak volt képe, véleménye erről, a tudománytörténet a lehetőségek szinte összes változatát fel tudja sorakoztatni. Mivel a dolgozat az állami beavatkozás hatásait térképezi fel egy speciális makrogazdasági helyzetben, szükséges az általános elméleti háttér legfőbb gondolatainak összefoglalása.

A dolgozat első része a közgazdasági elméleteknek a költségvetési politikáról, az állami beavatkozásról alkotott képét kívánja bemutatni. Természetesen mindezt a teljesség igénye nélkül, hiszen nem elmélettörténeti munkáról van szó. *Az első fejezetben a tisztán elméleti koncepciók főbb vonásait mutatom be.*

A második fejezetben a jórészt az elmúlt évtizedben – *empirikus vizsgálatok*, ökonometria elemzések *nyomán* – *keletkezett szakirodalmi háttérre* koncentrálok. A téma jelentőségét jelzi, hogy az átmeneti országok gazdaságait számos szerző, kutatóműhely vonta górcső alá több szempont alapján, ezek közül azonban csak kevés koncentrált a fiskális politika területére. Ennek megfelelően elsősorban azok az alkalmazások, ötletek, magyarázatok, illetve alternatív elméletek kerülnek felvázolásra, amelyek hasznosíthatók az átmeneti országok gazdaságpolitikai döntéseinek elemzése során.

1. FEJEZET:

FISKÁLIS POLITIKA A FŐBB KÖZGAZDASÁGI ELMÉLETEKBEN

1.1. A zárt gazdaság modelljei

A XIX. század végén kibontakozó neoklasszikus iskola, amely az 1980-as években mintegy újjászületve, a piacok megtisztulásába vetett hittel mond ellent mindenfajta állami beavatkozásnak. Makrogazdasági szempontból nézve legfőbb kiindulópontja az árak szabad mozgása, azaz minden piacon a megfelelő ár szabad alakulása biztosítja az egyensúlyt, ami állami beavatkozás hiányában létre is jön. Éppen ezért nem szükséges, sőt, kifejezetten káros az állam szerepvállalása, mert az csak szükségtelen torzulásokat okoz a gazdaság működésében.

Megkerülhetetlen tény, hogy költségvetési politika létezik, az állami újraelosztás szerepe jelentős. Amint az újklasszikus felfogás jelentős képviselője, Barro [1989] megmutatja, a kínálat oldali gazdaságpolitika a munkakínálat növelése révén lehet hatásos. A munkakínálat ösztönzése révén – változatlan termelési függvényt feltételezve – növekedhet a termelés, a kínálat, és így az egyensúlyi jövedelem.

Az utóbbi néhány évtizedben a kutatások fő iránya az optimális (egyéni jólétet, vagy reprezentatív szereplő jólétét maximalizáló) fiskális politika jellemzőinek meghatározása lett. A racionális várakozások elmélete, de különösen a dinamikus modellek (két- és többgenerációs, illetve végtelen időhorizontú elemzés) utat nyitottak a költségvetési politika, neoklasszikus modellstruktúra keretei közti, érdemi elemzésének.

Robert Barro 1979-es, illetve Lucas és Stokey 1983-as cikkében az „adó elsimítás” (*tax-smoothing*) modellje a racionális várakozások szemszögéből nézve próbál magyarázatot nyújtani a hagyományos keynesi modell költségvetés-tervezési következményeire (anticiklikus gazdaságpolitika: a költségvetési deficit recesszió idején képződik, ami a fellendülés idején finanszírozható). A végtelen időhorizonton optimalizált költségvetés nettó jelenértéke definíciószerűen nulla, ugyanakkor az egyéni hasznossági függvények konkavítása (csökkenő határhaszon) miatt nem a

kiegyensúlyozott költségvetés nyújtja a legnagyobb összhasznosságot, hanem az adók kisimítása, az adófizetők átlagos helyzetbe hozása. Az elmélet több empirikus munkában is „igazolást nyert”, azonban azt is látnunk kell, hogy a várakozások megfelelő beállításával bármilyen gazdaságpolitika igazolható. Nehéz lenne előre megjósolni, hogy egy recesszió vagy egy háború mennyi ideig fog tartani, illetve hogy utána milyen mértékű lesz a fellendülés. Az elmélet *ex post* mindig igazolható, de csak azért, mert a döntéshozók *ex ante* várakozásai nem ellenőrizhetők.

Figyelembe véve a dolgozatban vizsgált idő- és térhorizontot, a racionális várakozások legfeljebb a „viszonylag egyenlő informátlanság” állapotát tükrözhetik², hiszen a gazdasági szereplők, döntéshozók sok esetben saját döntéseik lehetséges következményeit sem voltak képesek egzaktan mérlegelni, nem beszélve a környező országok folyamatairól. Normatív értelemben tehát aligha alkalmazható ez az elmélet az empirikus vizsgálat eredményeinek értékelésekor. A várakozások alakulásánál megalapozatlanabb a piacok öntisztulásának bekövetkezése. A minden piacon fennálló egyensúlynak, de még az arra mutató folyamatnak is ellentmond az 1990-es évek végéig szinte minden országban növekvő munkanélküliség, a beruházásokhoz szükséges hitelek hiánya. Az elmélet szerinti piaci folyamatok az átmenet első éveiben a nagyarányú állami tulajdon miatt nem mehettek végbe, de az árliberalizáció sem azonnal és teljes mértékben történt meg a politikai változások kezdetén. [Kotosz, 2005]

Összességében, a vizsgálat körülményeinek fényében a neoklasszikus-újklasszikus elmélet erősen korlátozottan, az átmenet utolsó éveiben részlegesen alkalmazható.

Az 1929-33-as gazdasági válság rámutatott arra, hogy a neoklasszikus iskola által hirdetett piaci megtisztulás külső beavatkozás nélkül nem mindig megy végbe, vagy – ha ez meg is történik – rendkívül fájdalmas következményekkel járhat az egész világgazdaságra nézve. A válság kialakulását megmagyarázó elmélet megalapozása John Maynard Keynes nevéhez fűződik, aki egyben a válságból való kilábalás eszközére is rámutatott, az állam keresletélénkítő szerepének elemzésével.

Keynes a makrokereslet alapos elemzésén keresztül a költségvetési politikában látta az egyensúlyteremtés legfőbb eszközét. A fiskális politikával

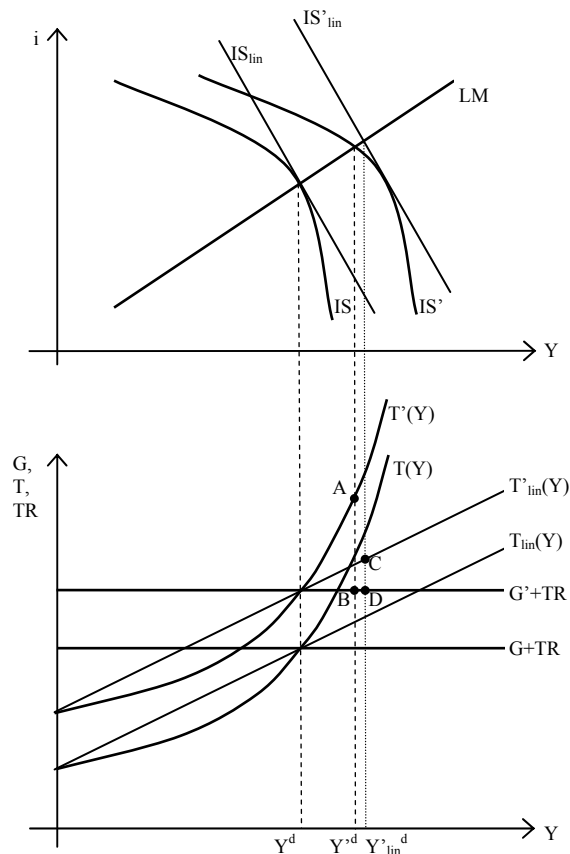
² 1990 közepén az IMF Kelet-Európa volt Szovjetunió nélkül vett részére 1991-re 1,5 %-os visszaesést jelzett előre, de 1992-re már átlagosan 2,8 %-os növekedést. A valóságban 1992-ben Lengyelország kivételével minden országban csökkent a GDP. [Magnin, 1999, 15]

foglalkozó elméleti/empirikus munkák jórészt a keynesi állításokat próbálják bizonyítani vagy cáfolni.

Az áru- és a pénzpiac együttes egyensúlyát biztosító jövedelem-kamatláb kombináció – szemben a Say-dogmával – nem biztosítja a munkapiac egyensúlyát. Elképzelhető, hogy a többi piac egyensúlyának ellenére munkanélküliség alakul ki, ennek kezelésére találta Keynes megfelelő eszköznek a költségvetési politika alkalmazását.³

A keynesi modellben a kormányzat közvetlenül az árupiaci folyamatokba tud beavatkozni, annak is elsősorban a keresleti oldalán. A kormányzati vásárlások révén őnmaga is keresletet képes teremteni, az adókon és a transfereken keresztül pedig a rendelkezésre álló jövedelmet befolyásolhatja.

1. ábra: Adóemeléssel finanszírozott kormányzati fogyasztásnövelés lineáris és progresszív adók esetén

Forrás: Saját szerkesztés.

³ A kelet-európai átmenet során a kibocsátás visszaesésével megjelent, és több országban magas szinten stabilizálódott a munkanélküliség, így az elméleti probléma releváns.

Amint azt az 1. ábra mutatja, a gazdaságpolitikai lépések hatása eltérő lineáris és progresszív adórendszer esetén, a progresszív adók a költségvetés helyzetét stabilizálják nagyobb mértékben, míg a lineáris adók a gazdasági növekedést serkentik. A makrogazdasági időtávokat nézve, a progresszív adórendszerek inkább a költségvetési stabilitás rövid távú elérését szolgálhatják (átmeneti növekedési áldozatot hozva), a lineáris adók pedig a hosszú távú növekedést.

A keynesi iskola modern hívei, az *újkeynesiánusok* már elfogadják az újklasszikusok által hirdetett racionális várakozások működését, a piacok megtisztulásába vetett hit azonban nem hatja át sem őket, sem műveiket. A makro- és mikroszintű elemzések összekapcsolásával igyekeznek magyarázatot találni a gyakorlatban megfigyelhető egyensúlytalanságokra. A problémát a szükséges igazodási folyamatok lassúságában, vagy lehetetlenségében (rugalmatlanság) látják (monopóliumok jelenléte, igazodási költségek, tárgyalások idő- és költségigénye, intézményrendszerek merevsége). [Colard, 1998] Ezek kiküszöbölése állami feladatként csak a tágabban értelmezett gazdaságpolitika része lehet, a verseny-szabályozás, az ágazati politikák révén.

A monetarizmus vegyít neoklasszikus és keynesi elemeket. Rövid távon, bár az árak merevségét nem fogadja el, elismeri a gazdaságpolitika hatásosságát, a szereplők ugyanis nem képesek tökéletesen előre látni a politika lépéseit, így időt vesz igénybe, amíg a megváltozott helyzethez való alkalmazkodás végbemegy. Az eredmények rövid távon inkább keynesi, hosszú távon viszont inkább neoklasszikus logikát tükröznek.

A pénz- és az árupiac eltérő alkalmazkodási folyamata jól tükrözi a két elmélet közti különbséget: racionális várakozások mellett a makrováltozók ugrása elképzelhető, míg az adaptív várakozások csak a folyamatos alkalmazkodást teszik lehetővé. Az már csak definíció kérdése, hogy mit tekintünk azonnali és lassú alkalmazkodásnak. A pénzpiacokon egy hét akár már hosszútávnak is tekinthető, míg az ipari termelés néhány (vagy néhány tíz) százalékos megváltozása is csak éves időtávlatokban értelmezhető⁴. Ha a reál és a nominális folyamatokat egyetlen modell keretein belül akarjuk kezelni, el kell fogadnunk, hogy az idődimenzió nem azonos.

⁴ A gazdasági rendszerváltás során a termelés, output visszaesése a háború sújtotta országokat leszámítva ritkán haladta meg a 15 %-ot, ugyanakkor az infláció néhány hét alatt 1000 % közelébe futott fel.

Mivel a reálfolyamatokról általában nagyfrekvenciájú adatsorok nem áll(hat)nak rendelkezésre, a nominális folyamatokról alkotható finomabb képünkben kell engedni, és megelégedni egy durvábbal a gyakorlati elemzés során.

A kelet-európai átmenetben, normatív szemszögből ez a megközelítés tűnhet leginkább a valósághoz közel állónak. A szereplők ugyanis idővel hozzászoktak a megváltozott környezethez, a megváltozott eszközrendszerhez, annak hatásaihoz, így végbement egyfajta tanulási folyamat. Ez pedig nem más, mint az adaptív várakozások elmélete.

1.2. Gazdaságpolitika nyitott gazdaságban

A makrogazdaság alapvető modelljei zárt gazdaságokra készültek el, a folyamatokban nem látjuk a külföld szerepét. Ezek a modellek csak részben használhatók fel a vizsgált országok elemzéseinél, hiszen a lehatárolás úgy készült, hogy a *kis, nyitott országok* kategória viszonylag jól lefedje a célcsoportot⁵. Ennek megfelelően nem hagyhatjuk figyelmen kívül a nyitott gazdaságra vonatkozó elméleti modelleket sem.

Az egyes modellek kiterjesztései már a külföld szerepét is beemelik a rendszer keretei közé, és egy újabb kritikus tényező jelenik meg: a fizetési mérleg egyensúlya. A külkapcsolatok az árfolyamrendszer és a tőke mozgások tekintetében számos finomítást feltételeznek. A Mundell-Fleming modell keretében részletesen tárgyalhatók a különféle esetek, lásd például [Généreux, 2003].

Fix (rögzített) árfolyamok esetén a monetáris politika teljesen hatástalan. A költségvetési politika hatásossága nagyban függ a tőke mozgás szabadságától. A fiskális politika hatása a tőke mozgás szabadságával együtt nő. Ha a devizaárfolyam nem rögzített, a hatás a tőke mozgás szabadságával ellentétesen mozog.

A modell szokásos – itt nem ismertetett, grafikus – interpretációját jól kiegészíti a multiplikátorok kevésbé közismert összehasonlítása.

⁵ Kis nyitott gazdaságról beszélünk, ha egy ország számára minden külpiaci változó egzogén adottság. [Bock et al, 1998]

1. táblázat: Multiplikátorok zárt és nyitott gazdaságban⁶

Multiplikátor	Zárt gazdaság	Nyitott gazdaság	
		Fix árfolyamrendszer	Flexibilis árfolyamrendszer
$\Delta Y/\Delta G$	$\frac{1}{(1-\hat{c}+\hat{c}z)}$	$\frac{1}{1-\hat{c}+im+a\left(\frac{m+im}{l+f}\right)}$	$\frac{1}{1-\hat{c}+(a+f)m/l}$
$\Delta Y/\Delta M$	$\frac{1}{m+(1-\hat{c}+\hat{c}z)l/a}$	$\frac{a/(l+f)}{1-\hat{c}+im+a\left(\frac{m+im}{l+f}\right)}$	$\frac{(a+f)/l}{l-\hat{c}+(a+f)m/l}$

Forrás: Arvisenet, 1999, pp. 51-52.

Az 1. táblázatból látható, hogy a kormányzati kiadások multiplikátora nyitott gazdaság esetén mindig kisebb, mint zártban. Fix árfolyamrendszer esetén ennek oka az import visszafogó hatása, rugalmas árfolyamrendszer esetén a tőke mozgások miatt megnövekedett „kiszorítási hatás”.

A Mundell-Fleming modell legjelentősebb hiányossága, hogy az árak változatlanóságát feltételezi. [Bock et al, 1998, 248]

Milyen hatásai vannak az árak változásának modellbe emelésének? Általánosan elmondható, hogy a költségvetési és a monetáris expanzió hatásainak egy része (ha az adott feltételek mellett van egyáltalán hatása) egyaránt az árak növekedésében tükröződik (azaz hosszútávon a reálgazdaságra gyakorolt hatás kisebb). Flexibilis árfolyamok esetén az árnövekedés nem csak közvetlenül, hanem a valuta leértékelődésén keresztül is hatást gyakorol, az import termékek árnövekedése csökkenti a gazdaságpolitika hatékonyságát. Szabad árfolyammozgás, tökéletesen rugalmas tőkeáramlás és szabad ármozgás esetén valóban nem hatékony a gazdaságpolitika, de eszköz hiányában ez nem is meglepő. A piacok ilyen mértékű szabadsága a dolgozat kutatási időhorizontjában és területén nem valósult meg, így gyakorlati szempontból nem szükséges vizsgálni.

Hasonlóan érdekes téma az egymással kapcsolatban álló országok gazdaságpolitikájának kölcsönhatásrendszere. Erre vonatkozóan azonban még nincs olyan *egységes, elméleti* eszköztár, ami indokoltá tenné, hogy itt szerepeljen.

⁶ A zárt gazdaságra vonatkozó keynesi modell szokásos jelölésein túl, *im* az import határhajlandóság, *f* pedig a tőkeáramlás együtthatója.

1.3. Deficit és államadósság

A költségvetési deficit finanszírozásának kérdését nem kerülhetjük meg. Ha egy adott évben deficit keletkezett, azt rövid távon belül adóemeléssel vagy pénz-kibocsátással lehet fedezni, vagy hosszabb távon államadósság kialakulására és kamatfizetésre kell berendezkedni. Tisztán pénzalapú finanszírozás esetén garantált az árszínvonal emelkedése, hiszen a gazdaság az újonnan bekerült pénzmennyiséget nem tudja másképp felszívni. Ezen a ponton elkerülhetetlen az infláció költségvetésre gyakorolt hatásainak megemlítése. A deficitfinanszírozáson (a hiány elinflálása, ami a kamara hasznát – seigniorage – jelenti) túl két fontos hatást érdemes megvizsgálni. Egyrészt az infláció jelentősen megnövelheti a nominális kamatfizetési kötelezettséget, ha jelentős a hazai hitelfelvétel. Nagyarányú államadósság és két, vagy inkább háromjegyű infláció esetén a kamatfizetés a GDP kétszámjegyű százalékát is kiteheti, ami az állami szektor hatékonyságának alapvető összeomlásához vezet.⁷ Másrészt, ha az adórendszer a nominál-jövedelemben progresszív (márpedig a gyakorlatban nem reálértékben határozzák meg az adókat, az adókimutatás alapja a nominális jövedelem, fogyasztás, vagyon), akkor változatlan adószabályok mellett az állami bevételek növekedésnek indulnak. [Auerbach-Kotlikoff, 1987]

Helmut Frisch [1997] az államadósság dinamikája és a gazdasági növekedés közti kapcsolatra hívja fel a figyelmet. A deficit és az államadósság triviális összefüggéséből (az elsődleges deficit növeli az adósságot) jut el a következő formulához: $b_t - b_{t-1} = \left(\frac{r - \theta}{1 + \theta} \right) b_{t-1} + d_t^p$, ahol b_t a t-edik időszakos államadósság/GDP hányados, d_t^p a költségvetés t-edik időszakos elsődleges egyenlege, r a nominálkamatláb, s végül θ a GDP nominális növekedési üteme. Könnyen belátható, hogy ha a GDP növekedési üteme meghaladja a kamatláb mértékét, akkor elsődleges deficit mellett is csökkenhet az államadósság/GDP hányados. Egy neoklasszikus modell keretei között nem képzelhető el, hogy a kamatláb és a GDP növekedési üteme tartósan eltérjen egymástól, a keynesi modellben ennek elméleti akadályai

⁷ Corsetti és Roubini [1991] szerint a fiskális politika fenntarthatóságának leggyakoribb mérőszáma a GDP arányos államadósság, ha ugyanis a kamatfizetési kötelezettség meghaladja a GDP nagyságát, biztosan csődbe ment az ország. Ennek magasabb nominális kamatláb mellett nagyobb a bekövetkezési valószínűsége.

nincs. A multiplikátor-hatáson keresztül gyorsan fellendülő gazdaság államadóssága elsődleges deficit idején is csökkenhet, különösen nagy államadósság esetén (a kiigazított kamatláb negatív értéke a GDP arányos államadósság nagyságával szorzódik, így a nagyobb államadósság gyorsabb adósságcsökkentést tesz lehetővé).

Ez utóbbi megállapítás relatív értelemben is igaz, hiszen: $\frac{b_t - b_{t-1}}{b_{t-1}} = \frac{r - \theta}{1 + \theta} + \frac{d_t^p}{b_{t-1}}$, konstansnak tekintett kamatláb és gazdasági növekedés mellett is kevésbé rontja az adósságcsökkentés ütemét a nagymértékű államadósság. Az adósságcsapdából való kilábalás tehát nem reménytelen feladat, de a gazdasági növekedés annak meghatározó feltétele.

2. FEJEZET:

A FISKÁLIS POLITIKA EGYÉB MEGKÖZELÍTÉSEI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ÁTMENET GAZDASÁGTANÁRA

A nagy, átfogó modelleken túl, konkrét helyzetek, körülmények elemzésére számos tanulmány született. Ezek közül a dolgozat szempontjából legfontosabbakat mutatom be, amelyek előzményét jelentik ennek a kutatásnak.

2.1. A költségvetési politika alternatív/empirikus megközelítései

Persson és Tabellini [1997] a Handbook of Macroeconomics gazdaságpolitika és politikai gazdaságtan összefüggését vizsgáló fejezetében a hagyományos makro-gazdaság-politikai elemzést úgy értelmezi, hogy az egy pozitív kérdés: hogyan reagál a gazdaság különböző egzogén politikai akciókra vagy szabályokra. Ismerve az erre adott válaszokat, a politikai tanácsok normatív problémájához jutunk: Milyen cél érdekében milyen eszközöket kell alkalmazni? Azonban a témának van egy másik oldala is: miért alkalmaznak az egyes országok eltérő gazdaságpolitikát? Ennek a részleteire is választ kellene adni: miért eltérő az inflációs ráta, miért halmoznak fel jelentős adósságokat az egyes országok (és mások nem), miért különbözik jelentősen a növekedés üteme a világ egyes részeiben?

A szerzők a kutatások legfontosabb eredményeit 12 pontban foglalják össze, amelyekből 6 a monetáris politikára (1-6), 3 a fiskális politikára (7-9), 3 pedig a gazdaságpolitika és a növekedés kapcsolatára (10-12) vonatkozik:

- 1) Az inflációs ráta jelentősen eltér térben és időben, bár az 1960-as években jellemzően alacsony volt, az 1970-es években nagyon magas, majd utána csökkenő.
- 2) Az inflációs ráta korrelál a növekedéssel és a munkanélküliséggel, de csak rövid távon, a hosszú távú kapcsolatra nincs meggyőző bizonyíték.
- 3) Szintén nincs meggyőző bizonyíték a költségvetési és a monetáris politika közti kölcsönhatásra.

- 4) Az infláció a választások előtt, a költségvetési deficit a választások évében nagyobb, a reálváltozóknak nem mutatható ki választásokkal összefüggésbe hozható ciklikusság.
- 5) Az outputciklusok pártfüggők, a választások után jobboldali kormány esetén recesszió, baloldali kormány esetén fellendülés jellemző, kétpárti rendszerekben a ciklus hangsúlyosabb.
- 6) Az átlagos inflációs ráta és a jegybank függetlensége negatívan korrelálnak.
- 7) A tőkeadó kulcsai jelentősen eltérőek, de növekvő tendenciát mutatnak és az effektív kulcsok nagyobbak, mint a fogyasztási vagy a munkaerőhöz kapcsolódó adók kulcsai.
- 8) Sok ország jelentős adósságot halmozott fel békeidőben (elsősorban az 1970-es évektől), míg más országokban nem jelentős az adósság.
- 9) A nagy adósságok gyakoribbak listás választási rendszerű parlamenti köztársaságoknál, koalíciós kormányoknál, gyakori kormányváltásoknál és laza költségvetési intézményrendszer esetén.
- 10) A jövedelmek és a vagyon egyenlőtlenségei negatívan hatnak a gazdasági növekedésre; a gazdasági növekedés azonban nem gyakorol szignifikáns hatást a jövedelmek elosztására.
- 11) A politikai stabilitás és a gazdasági növekedés pozitívan korrelálnak.
- 12) A tulajdonjogok védelme és a gazdasági növekedés között jelentős kapcsolat van, ugyanakkor a demokrácia mértékének hatása a gazdasági növekedésre kétséges.

Easterly és Rebelo [1993] hosszú idősorok alapján vizsgálják a költségvetés viselkedését. Az előzőekkel csak részben egyező eredményeiket a következő 9 pontban foglalhatjuk össze:

- 1) Az állami közlekedési és kommunikációs beruházások robusztusan korreláltak a növekedéssel.
- 2) Az államháztartás egyenlege összefüggésben van a növekedéssel és a magánszektor beruházásaival.
- 3) A többi költségvetési változó és a növekedés kapcsolata statisztikailag törékeny.
- 4) A költségvetési bevételek/GDP hányados az egy főre jutó jövedelem növekedésével együtt nő (Wagner-törvény).

- 5) Az egy főre jutó jövedelem növekedésével a nemzetközi kereskedelemre kivetett adóbevételek aránya csökken, a jövedelemadó aránya nő.
- 6) A nagyobb jövedelmű országok relatíve többet költenek egészségügyre és más szociális programokra.
- 7) A nagyobb népességű országok többet költenek védelemre és kevesebbet infrastruktúrára.
- 8) A nagyobb társadalmi egyenlőtlenségek az oktatásra fordított kiadások növelését eredményezik.
- 9) A demokratikus és a nem demokratikus berendezkedésű országok költségvetési politikája között nincs strukturális különbség, ha kiszűrjük a jövedelem nagyságának hatását.

A két *átfogó empirikus tanulmány* főbb megállapításai után nézzünk bele a részletekbe, először a költségvetés kialakításának politikai megközelítésében, majd játékelméleti szemmel, végül a költségvetés struktúrájának makrogazdasági hatásait keresve. A korábbi kutatási eredmények bemutatása nem lehet teljes, csak a szerző által a dolgozat szempontjából leginkább lényegesnek tartott munkák említésére szorítkozik.

2.1.1. Politikai gazdaságtan

A gazdaságpolitika kialakítása egyes szerzők véleménye szerint nem elsősorban a gazdaság állapotától, hanem politikai tényezőktől függ. A különféle politikai tényezők szerepét (például a választási rendszer, a választások közelsége, a kormány pártállása, megosztottsága) számos modellben vizsgálták. Ez az alfejezet ezekről a modellekről ad áttekintést. *Mivel a kelet-európai térségben a politikai paletta is jelentős átalakuláson ment keresztül, a gazdasági tényezőkön túl ezek a változások is jelentősen befolyásolhatták a gazdaságpolitikai döntéseket.*

Az *időben első* jelentős elméleti munka Nordhaus [1975] nevéhez fűződik. Az ő modellje a következő feltevéseken nyugszik: (1) a gazdaság egy várakozásokkal kiigazított Philips-görbével írható le, (2) a várakozások adaptívak, (3) a politikusok egy politikai változót befolyásolnak, amely hatással van az aggregált keresletre, (4) a politikusok egyetlen célja a hivatalban maradás, (5) a választók naivak és visszatekintők: a hivatalban levő kormányt a gazdasági

növekedés mértéke, a munkanélküliségi és az inflációs ráta alapján ítélik meg, jelentősen leértékelik a régebbi megfigyeléseiket, és nem értik az infláció és a munkanélküliség közti összefüggést, s végül (6) a választások időpontja egzogén módon adott. Nordhaus feltevései az empirikusan jól felismerhető jelenségek magyarázatához vezetnek:

- minden kormány megpróbálja fellendíteni a gazdaságot közvetlenül a választások előtt, hogy a rövid távú Philips-görbe előnyeit élvezhesse
- a növekedés hatására az infláció megnő a választások idején
- a választásokat követő megszorítások hatására az infláció csökken és recesszió következik be
- a gazdaság bizonyos mértékű inflációs rést produkál, az infláció magasabb a társadalmi optimumnál.

Ezek a megállapítások a fenti feltételek alapján jelentősebb algebrai levezetés nélkül is nyilvánvalónak látszanak, *pozitív értelemben* azonban *jelentős eredmény*, hiszen a gyakorlatban tapasztalt jelenségekre elméleti magyarázatot képes adni.

A politikai ciklusok modelljei gyakran a ciklusokat pártállástól is függővé teszik, másképp viselkedhetnek a bal és a jobboldali kormányok. A „tipikus” baloldali kormány megválasztása után laza költségvetési politikát folytat, átmenetileg fellendítve a gazdasági növekedést és csökkentve a munkanélküliséget. Ez az infláció felgyorsulásához vezet, aminek leszorítása legfeljebb a következő választásokat megelőzően sikerül, így kisebb a választások előtt a mozgástér. Ugyanakkor a „tipikus” jobboldali kormány felvállalja az azonnali recessziót és csökkenti az inflációt. A választások közeledtével a normál mederbe visszatért, alacsony inflációjú gazdaság mellett nagyobb a mozgástere a laza költségvetési politikának [Alesina-Cohen-Roubini, 1992]. Mellár [1997, 211] felhívja a figyelmet, hogy hosszú távon csak a választások kimenetelére vonatkozó bizonytalanság tartja fenn ezt a politikai ciklikusságot.

A különféle elméleti modelleket a rendelkezésre álló adatok alapján többen is tesztelték. A teszteket két nagy csoportba oszthatjuk: egyrészt a gazdaságpolitikai következmények (GDP növekedés, munkanélküliség, infláció) vizsgálata, másrészt a gazdaságpolitikai eszközök (pénzmenyiség, adók, transzferek, kormányzati kiadások) elemzése. Az előbbieket alapvetően elvetik a politikai üzleti ciklusok létezését, az utóbbiak vegyes eredményeket mutatnak. [Alesina-Cohen-Roubini,

1992] A gazdaság állapotát tekintve empirikusan leginkább az infláció esetén mutathatók ki politikai ciklusok, a választásokat követően rövid távú kilendülés előfordulhat. Ezzel egybecseng Alesina és társai eredménye arra vonatkozóan, hogy a választások előtt egy-másfél évvel a pénzmennyiség növekedése jelentősebb a korábbiaknál (18 OECD ország 1960 és 1987 közti idősorai alapján). Ugyanezekből az adatokból próbálták a bal-, illetve jobboldali kormányok közti különbségeket is tesztelni, de szignifikáns eredmény nem mutatkozott. Ugyanakkor Roubini és Sachs [1989] nyomán egy panel-modellt is készítettek:

$$d(b_{it}) = \delta_0 + \delta_1 d(b_{it-1}) + \delta_2 d(U_{it}) + \delta_3 d(y_{it}) + \delta_4 d(r_t - n_t) b_{it-1} + \delta_5 POL_{it} + \delta_6 ELE_{it} + v_{it},$$

ahol,

- $d(b_{it})$ az államadósság/GDP hányados változása (lényegében a deficit) az i -edik ország t -edik időszakában,
- $d(U_{it})$ a munkanélküliségi ráta változása
- $d(y_{it})$ a GDP növekedési ütemének változása
- $r_t - n_t$ a reálkamatláb és növekedési ütem különbsége
- POL_{it} a politikai instabilitási mutató, egypárti, többségi kormány esetén 0, a politikai instabilitás mértékével értéke nő, kisebbségi kormány esetén 3.
- ELE_{it} a választási változó, ha a választások az első félévben voltak, akkor az előző évben vesz fel 1-es értéket, ha a második félévben, akkor az adott évben vesz fel 1-et, minden más esetben értéke 0.
- v_{it} a véletlen tényező.

A modell főbb eredményei: a makrogazdasági változók a várt irányban befolyásolják a költségvetés helyzetét, a költségvetési deficit késleltetett értékének együtthatója 0,7, ami arra utal, hogy nagymértékű tehetetlenség jellemzi alakulását. A politikai változók együtthatói szignifikánsak (külön-külön és együtt is), a politikai instabilitás növeli a deficit mértékét (a többségi egypárti és a kisebbségi kormány között mintegy 1,2 százalékpontos különbség mutatkozik); illetve a költségvetési deficit több, mint 0,6 %-ponttal magasabb a választásokat megelőző egy évben. Meglepő, hogy a világ leginkább független jegybankjával rendelkező Németország esetén nem lehet elvetni a Nordhaus-féle politikai ciklusok meglétét. Magyarázata éppen a jelentős mértékű függetlenség lehet, emiatt ugyanis a Phillips-görbe meglehetősen lapos, a monetáris politika legkisebb manipulációja jelentős hatással lehet annak kimenetére.

Az országokénti elemzés további jelentős eredménye: a politikai ciklusok erősebben vannak jelen akkor, ha a hatalmon lévő kormány újraválasztási esélyei kisebbek.

Ez utóbbi eredményt elméleti síkon alátámaszthatjuk azzal az érveléssel, hogy a hatalmon lévő, de nagy valószínűséggel nem újraválasztott kormányzat hajlamos előre elkölteni a következő kormányzat pénzét is, jelentősen korlátozva ezzel utóda mozgásterét, és egyben annak újraválasztási esélyeit. Tehát minél polarizáltabb a pártok politikai beállítottsága, annál nagyobb az esélye jelentős deficit kialakulásának. (A kérdést játékelméleti szemmel is vizsgálhatjuk.) A kelet-európai térben nem ritkán találkozhattunk az elmúlt másfél évtizedben jelentősebb szélsőséges erővel, így ez a gondolat értékes adalék lehet az empirikus elemzésnél is.

Bertola és Drazen [1993] tisztán neoklasszikus alapokon, a racionális várakozásokra támaszkodva érvelnek a költségvetési politika alkalmazhatósága mellett. A költségvetési politika fenntarthatóságát a kiadások GDP-hez mért arányában látják, ha ez átlép egy bizonyos határt, stabilizáció válik szükségessé, ami vagy megtörténik, vagy nem. Ha nem valósul meg, a kiadások egy magasabb szintjénél a későbbiekben fog megtörténni. Ebben a modellben a költségvetési kiadások alacsony szintjénél a kiadások növelésének egyszeresnél kisebb kizorítási hatása van, mivel a közelgő kiadáscsökkentésre készülnek a fogyasztók. Ha a megszorítás bekövetkezik, a magánszféra fogyasztása megnő a jövőbeni várt adóterhek csökkenésének jóléti hatása következtében. Ha a megszorítás nem következik be, a fogyasztás csökken, mivel a kormányzat szándékai nem elég komolyak, a gazdaságban visszaesés következik be. Ez a modell magyarázatot nyújthat bizonyos költségvetési megszorítások következményeire, így elméleti szempontból is releváns. Ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy várakozások nem, vagy alig figyelhetők meg. A jelentős költségvetési megszorítás lehet egy gazdaságpolitikai fordulat jele, de az azt követő választások elvesztésének eszköze is, ami a megszorítások átmenetiségét erősíti.

Alesina és Perotti 1994-ben már két kérdés együttes megválaszolásához keresi a megfelelő modellt:

- *Miért figyelhetünk meg békeidőben jelentős és tartós költségvetési deficitet?*
- *Miért jelentős a deficit bizonyos országokban és miért nem másokban?*

Ezekre a kérdésekre a hagyományosan elfogadott adósságfelhalmozási modellek nem nyújtanak megfelelő magyarázatot.

Fiskális illúzió. A fiskális illúzió lényege, hogy a választók nem értik meg pontosan a kormányzat intertemporális költségvetési korlátját, túlbecsülik a jelenbeli kiadások nyereségét és alulbecslik a jövőbeli adóterhet. Az opportunisták politikuskok ezt a lehetőséget ragadják meg, hogy maguk mellé állítsák az elvakított szavazókat. A probléma általában abban gyökerezik, hogy a szavazók képtelenek átlátni a költségvetés egészét, így azzal kapcsolatban tévednek. Ha ezek a tévedések szisztematikusak, akkor jön létre a fiskális illúzió. [Buchanan-Rowley-Tollison, 1986] Feltételezhető, hogy a fiskális illúzió kialakulásában szerepet játszik a költségvetési intézményrendszer és az adórendszer összetettsége, átláthatósága is.

A fiskális illúzió megteremtésének 5 példája:

- (1) A gazdasági növekedés felül-, az infláció alulbecslése, így a bevételek felül-, a kiadások alulbecslése.
- (2) Különböző lépések hatásának túlbecslése, például új adótól rendkívüli bevételeket várnak.
- (3) Költségvetésen kívüli tételek, például közintézmények számláinak kreatív használata.
- (4) Sarokszámok megtartása inflációs időkben, például sávós SZJA kulcsok változatlanul hagyása.
- (5) Többéves költségvetések, amelyben a kemény döntések a második, harmadik évben jelentkeznek.

[Alesina-Perotti, 1999]

Cukierman és Meltzer [1989] kétgenerációs modellt készítettek, amiben megkülönböztetett gazdagokat és szegényeket. A gazdagokra teljesül a ricardói ekvivalencia (mindegy, hogy milyen módon finanszírozzuk az államot), míg a szegények hajlamosak inkább a jövő generációk terhére a jelenbeli költségvetési deficitet támogatni. Ezzel magyarázható a deficit kialakulása, de a deficit megjelenésének idejére nem kapunk meggyőző indokot.

A gyakoribb kormányváltások és a politikai polarizáció is összekapcsolható az államadósság növekedésével, Alesina és Perotti erre empirikus bizonyítékot is talált, de ezen az úton elindulva még számos finomítást kellene elvégezni.

Alesina és Drazen [1991] anyagháború (*war of attrition*) modellt készítettek a költségvetési kiigazítások elhalasztásának magyarázatára. Az alapprobléma abban áll, hogy két érdekcsoport nem tud megegyezni abban, hogyan osszák el a megszorítás terheit. Nyilvánvalóan egyik fél sem kíván vesztes lenni, de a pillanatnyi vesztes úgy gondolja, hogy a későbbiek során kedvezőbb helyzetből (vagy legalábbis relatíve kedvezőbb helyzetből) vághat neki a megszorításoknak. Így a megszorítás elhalasztásra kerül, az adósságállomány nő, és végül minden bizonnyal mindkét fél rosszabb helyzetbe kerül. **A modell kelet-európai vonatkozása figyelemreméltó.** Az átmenet kezdetén világos volt, hogy a folyamat áldozatokkal fog járni, de minden befolyással rendelkező érdekcsoport megpróbált a lehető legkisebb veszteséggel kikerülni a

rendszerátváltásból. Ennek következtében számos szükséges gazdaságpolitikai lépés elhalasztásra került. A mai tapasztalatok alapján (3. fejezet) látható, hogy a halogató országok az idők során egyre kedvezőtlenebb helyzetbe kerültek. Spolaore [1993] (idézi Alesina és Perotti [1994]) disszertációjában a *war of attrition* modellt a koalíciós kormányok világába helyezi. Szerinte a koalíciós kormányok túl lassan lépnek, míg az egypárti kormányok túlreagálják a helyzetet, és általában a koalíció tagszámának növekedésével a kormányzati munka hatékonysága folyamatosan csökken. Ezeket az eredményeket Roubini és Sachs [1989] munkája is alátámasztja.

A kormány felépítését és a pártrendszert jelentősen befolyásolja a választási rendszer is. Ha a szavazás egyéni jelöltek megválasztásán alapul (aki a legtöbb szavazatot kapja az adott választókerületben, az lesz a képviselő), akkor jellemzően (közel) kétpárti rendszerek alakulnak ki és egypárti kormányok. Listás szavazás esetén általában többpárti parlamentek és koalíciós kormányok alakulnak. Az utóbbiak a gyors és hatékony döntéshozatalt kevésbé teszik lehetővé, ugyanakkor kiegyensúlyozottabb és szélesebb társadalmi egyetértésen alapuló törvények, költségvetések szülehetnek. Érdekes vizsgálódási pont lehet ez a kérdés is Kelet-Európában, igazi különlegességet pedig a kétféle rendszert kombináló magyar választás jelent, ami a világon is csupán 5-6 országban létezik.

További probléma a földrajzi egységek szerint választott képviselők hatása. Ők ugyanis a helyben megvalósuló kormányzati beruházásoknak a teljes hasznát élvezik, de csak $1/N$ -ed részét fizetik, ha N ilyen képviselő van a parlamentben. Ezzel a költségvetés jóval a szükséges, illetve elfogadható méret fölé duzzad, különösen akkor, ha néhány képviselő a reciprocitás elvén egymásnak is megszavaz hasonló javaslatot. [Alesina-Perotti, 1994]

Alesina és Perotti 1999-es cikkükben a költségvetési intézményrendszerre (a költségvetés előkészítése, elfogadása és végrehajtása) helyezik a hangsúlyt, ennek hatását vizsgálják a költségvetés tételeinek és egyenlegének alakulására. Kiindulópontként az intézményrendszert egzogénnak tekintik, legalábbis rövid- és középtávon, mivel az intézményrendszer jelentős megváltoztatása költséges, és a gyakori változások hiteltelenné teszik a rendszert. Ez a kiindulópont nyilván nem tartható akkor, ha Kelet-Európára vonatkozó elemzésről van szó, hiszen ott az intézményrendszer is jelentős változáson ment keresztül, a reformokban élenjáró országokban a

90-es évek első felében, néhány országban még napjainkban is folyik az intézményrendszer átalakítása (a jugoszláv átalakítás példája a 4.3.2. alfejezetben olvasható).

A költségvetés egyik számszerű célja az egyensúly lehet. Egyes országok törvényei előírják, hogy az elfogadott költségvetési törvénynek nullszaldósnak kell lennie. Amint azt már korábban bemutattam, a legtöbb elmélet a folyamatosan egyensúlyban lévő költségvetést nem tartja optimálisnak (keynesi anticiklikus gazdaságpolitika, tax-smoothing). Az ilyenfajta szabály csak második legjobb megoldás lehet egy megosztott, gyenge kormányzat esetén.

A költségvetés előkészítésének folyamata Alesina és Perotti szerint alapvetően kétféle szerveződésben történhet: *hierarchikus* intézményrendszer esetén az erős miniszterelnök (vagy pénzügyminiszter) felülbíráhatja az ágazati minisztereket a tárgyalások során, míg *testületi* döntésnél a demokrácia szabályai érvényesülnek az egész folyamatban. Az első eset triviálisan nagyobb lehetőséget teremt szigorú költségvetési politikára, a kiadások és a költségvetés méretének lefaragására, illetve a gyors döntéshozatalra. Arrow lehetetlenségi tételének megfogalmazása óta tudjuk, hogy a testületi döntés eltérő preferenciák esetén nem vezethet mindenki számára elfogadható megoldáshoz. A költségvetési döntésekre vonatkozó elméleti gondolatot több empirikus vizsgálat is megerősítette.

Lényeges kérdés a költségvetés megszavazásának menete. Ha első lépésben döntenek a költségvetés sarokszámairól, a bevételek és a kiadások, illetve a deficit mértékéről, és a kiadások részletes elosztása csak ezek után kezdődik meg, elkerülhetővé válnak a túlságosan nagyméretű, vagy túlzottan deficitese költségvetések (ilyen például a magyar, ezzel ellentétes az ukrán költségvetés). A módosító indítványok lehetőségei, az azokról való szavazás jelentősen lassíthatja a végső költségvetés elfogadását, de bizonyos esetekben ésszerűbbé is teheti azt.

Hasonlóan fontos a költségvetés átláthatósága. A legtöbb fejlett országban meglehetősen bonyolult a költségvetés, ami a kreatív könyvelés számára nyit lehetőséget, lazítva a költségvetési fegyelmet. Ennek legkézenfekvőbb eszköze a különböző költségvetésen kívüli alapok működtetése.

Brender és Drazen [2003] már nem csupán a fejlett/OECD országok adatbázisát elemzi politikai üzleti ciklusok után kutatva, hanem *bevonja az úgynevezett „új demokráciákat” is*. Alapgondolatuk, hogy a ciklusok kialakulását a választók hiányos informáltsága teszi lehetővé, tökéletesen informált választók

ugyanis nem jutalmaznak, hanem büntetnék a különféle költségvetési manipulációkat. Ezért az új demokráciákban, ahol a választóknak még nincs kellő tapasztalatuk a választási gazdaságpolitikával kapcsolatban, vagy egyszerűen nem rendelkeznek megfelelő információval, nagyobb lehetőség nyílik a manipulációra.

A legtöbb korábbi tanulmány vagy csak fejlett, vagy csak fejlődő országokat vizsgált. A fejlődő országokra vonatkozóan a politikai üzleti ciklusok általában jól kimutathatók voltak, Schuknecht [1996] eredményei szerint a kiadási oldal változásai érdemelnek több figyelmet (a fejlődő országokban a transzferek, támogatások hatásosabbak, mint az adócsökkentések).

Brender és Drazen 1960 és 2001 között vizsgál 107 országot, bár számos információ hiányzik, vagy pontatlan, az adatbázis fejlett és fejlődő országokat egyaránt lefed. A szerzők a teljes adatállomány alapján szignifikáns, mind a költségvetési egyenlegben, mind a bevételi oldalban jelentős politikai ciklusokat találtak, de ugyanez igaz akkor is, ha az elemzést leszűkítik a demokratikus választásokat lebonyolított országokra. Azonban a szignifikáns ciklusok eltűnnek, ha kizárjuk Svédországot, ahol az 1990-es évek elején jelentősen átszervezték a közigazgatást, ennek következtében számos feladatkör az önkormányzatokhoz került.

Az új demokráciák esetén viszont egyértelműen jelentkeznek a ciklusok, a költségvetési egyenleg tekintetében az átmeneti országokkal együtt és anélkül is. Fontos eredmény, hogy a kelet-európai országokat is bevonva az elemzésbe, kiadási ciklusok is megfigyelhetők, amik sehol máshol nem voltak kimutathatók.⁸ Az új demokráciák ciklusai viszont nem tartósak. Az empirikus tapasztalatok azt mutatják, hogy az első négy választás után már nincsenek szignifikáns kilengések, nagyjából ennyi tanulói időre van szükség a választási manipulációk megértéséhez. Mivel ez az eredmény robusztus, úgy látszik, hogy minden országnak el kell töltenie a megfelelő tanulói időt, a tanulási folyamat eredményei nem közvetíthetők egyik országból a másikba. A disszertáció szempontjából lényeges, hogy a kelet-európai országok a vizsgált időhorizont végére általában a negyedik demokratikus választás idején jártak, így, ha valóban helytálló a fenti eredmény, szignifikáns ciklusok kimutatására nyílik lehetőség, de a ciklusok lecsengésének ellenőrzésére még nincs mód.

⁸ Az elemzésből eleve kizárták a szerzők a reformok megindulását követő első két évet, mivel az átmenet kezdetén, annak költségei miatt mindenütt jelentős deficitek keletkeztek. (Ez is politikai ciklus, de egyértelműen nem választási.)

2.1.2. Játékelméleti megközelítések, többgenerációs szimuláció

A játékelmélet makroökonómiai alkalmazásával a „politikai üzleti ciklusok” modelljei a racionális várakozások keretei közé kerültek. [Alesina-Cohen-Roubini, 1992] Ezek a modellek két alapvető feltevésen nyugszanak: (1) a különböző kormányok különböző mértékű kompetenciával rendelkeznek, (2) a kormányok jobban informáltak saját kompetenciáikkal kapcsolatban, mint a választók.

Cukierman és Meltzer [1987] a kompetenciát az előrejelző-képességben látja, Rogoffnál [1990], illetve Rogoff és Sibert [1988] modelljében a kompetencia a kormányzat hatékonysága a költségvetés veszteségeinek csökkentésére, Persson és Tabellini [1991] ezt helyezi be egy Phillips-görbe modellbe. Mindezen modellek közös pontja, hogy a hivatalban levő kormány jelezni próbálja kompetenciáját azáltal, hogy a választások előtt a politikai változókat manipulálja (szignál-játék).

Ezek a modellek a nordhausihoz képest eltérő eredményekre jutnak. A racionális várakozásokat feltételező modellben nem figyelhetők meg a GDP, illetve a munkanélküliség ciklusai, csak az infláció követi a választási ciklusokat. A szignál-játék esetén érthetően kisebb a ciklusok kialakulásának esélye: szeparáló egyensúlyban csak a kompetens kormányzat jelzi kompetenciáját, elvegyítő egyensúlyban pedig a szignál mértéke csekélyebb (nem érdemes jelentős erőfeszítéseket tenni, ha úgysem lehet egyértelmű jelzést küldeni a választóknak).

A játékelméleti megközelítések egy másik fontos típusa, amikor a pártok gazdaságpolitikájukat úgy próbálják meghatározni, hogy a lehető legtöbb szavazó szimpátiáját (és így szavazatát) megszerezzék. Ha a modellben csak két párt szerepel, két lehetséges egyensúlyi helyzet képzelhető el, egy instabil és egy stabil: az instabil egyensúlyban mindkét párt a lehető legszélsőségesebb politikát folytatja, így a szavazók felét tudhatják mindketten maguk mögött. Innen mindkét pártnak érdemes a medián szavazó felé közelítenie, hiszen ezzel az ellenkező oldal szavazóinak egy kis szeletét meg tudja szerezni. A stabil egyensúly a medián szavazónál alakul ki, amikor mindkét párt teljesen azonos politikát folytat, és így szintén a választók felét tudhatja magáénak. A költségvetési egyenleg szempontjából lényeges kérdés, hogy a medián szavazó milyen költségvetési politikát tart optimálisnak. Viszonylag szélsőséges medián szavazó esetén nagyobb eséllyel halmazódik fel államadósság. [Tabellini-Alesina, 1990] Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a medián szavazó

elmélet három párt esetén viszont már nem működik, ebben az esetben ugyanis a játéknak nincs stabil egyensúlyi megoldása, a pártokat folyamatos mozgásra ösztökélve a politikai palettán.

A költségvetési politikának számos többgenerációs modellje is létezik, ahol az államadósság felhalmozása tulajdonképpen az elkövetkező generáció(k)tól való kölcsönkérés. Tökéletes információs helyzetben érvényesülhet a ricardói ekvivalencia elve (mindegy, hogy adóból vagy államkötvényből = későbbi adóból finanszírozza az állam a költségeket), mivel azonban a jövőbeli adófizetők még nem szavazók, *ez az információs feltevés nem feltétlenül tartható*. Hasonló a helyzet a felosztó-kirovó társadalombiztosítási rendszerekkel is. [Persson-Tabellini, 1997]

Többgenerációs modellkeretek között vizsgálódik Auerbach és Kotlikoff [1987] is. Jórészt szimulációs technikákkal megoldott, 55 generációt átfogó, általános egyensúlyi modelljeikben pénz- és inflációmentes gazdaságban a költségvetési politika számos verziójának hatásait elemzik. Főbb következtetések:

- A jövedelemadók csökkenése rövid távon növeli a megtakarítást és a beruházásokat és csak nagyon hosszú távon érvényesül a kiszorítási hatás. Számos más változás is rövid távon más hatással járhat, mint hosszú távon, különösen igaz ez a már bejelentett, de még végre nem hajtott változásokra.
- A fogyasztási adók nagyobb megtakarítást eredményeznek és hatékonyabbak, mint a jövedelem- és a béradók. A béradók kevésbé hatékonyak, mint a jövedelemadók, annak ellenére, hogy nincsen torzító hatásuk. A fentiek különösen igazak progresszív adók esetén.
- A beruházás-ösztönzési politikák hosszú távon önfinanszírozók.
- Az igazodási költségek csak elsimító hatással vannak, de a végső változások irányát nem befolyásolják.
- A kormányzat politikáját a háztartások költségvetési korlátjának megváltoztatása és a kormányzati fogyasztás jellemzi legjobban, mivel bizonyos tételekkel mind az állami szerepvállalás, mind a deficit manipulálható.

Külön irodalma van a jegybank függetlenség kérdésének.⁹ Mivel a disszertáció elsősorban a fiskális politikára koncentrált, csak az ahhoz kapcsolódó gondolatok kerülnek megemlítésre. A jegybank függetlensége a költségvetési hiány finanszírozásának kérdésében döntő. Ha ugyanis a kormány nem tudja áthárítani a hiány finanszírozását részben vagy egészben a jegybankra, akkor keményebb költségvetési korláttal kell szembenéznie. A másik oldalról nézve, több empirikus tanulmány mutatta ki, hogy a függetlenebb jegybank alacsonyabb inflációt képes tartani, ami kedvezőbb makrogazdasági környezetet teremt a kormány gazdaságpolitikája számára is.

⁹ Csak említés szintjén néhány fontosabb mű:

Alesina, A. – Gatti, R. [1996]: Independent Central Banks: Low inflation at no cost? *American Economic Review*, 85, pp. 196-200.

Alesina, A. – Summers, L. [1993]: Central bank independence and macroeconomic performance: Some comparative evidence. *Journal of Money, Credit and Banking*, 25, pp. 151-162.

Blinder, A. S. [2000]: Central-Bank Credibility: Why Do We Care? How Do We Build It? *American Economic Review*, 90, pp. 1421-1431.

Capie, F. – Mills, T. – Wood, G. [1994]: Central Bank Independence and Inflation Performance: An exploratory data analysis. In: Siklos, P. (ed): *Varieties of Monetary Reforms: Lessons and Experiences on the Road to Monetary Union*, Kluwer, Dordrecht.

Cukierman, A. [1992]: *Central Bank Strategy, Credibility and Independence – Theory and Evidence*. MIT Press, Cambridge.

Karádi, P. [1999]: Jegybankfüggetlenség Magyarországon (1990-1999). *Közgazdasági Szemle*. XLVI, pp. 969-992.

Kondor, P. [2000]: *Ha a jegybank átalakul*. Kézirat. www.lib.bke.hu/gt/2000-2/kondor_peter.pdf

Schaling, E. [1995]: *Institutions and Monetary Policy: Credibility, Flexibility and Central Bank Independence*, Edward Elgar.

Vickers, J. [1986]: Signalling in a Model of Monetary Policy with Incomplete Information. In: *Oxford Economic Papers*, Vol. 38. pp. 443-455.

2.1.3. Gazdaságpolitika és a makrogazdaság, empirikus eredmények

Az 1990-es évek első felében számos elemzés született arra vonatkozóan, hogy a fiskális politikai akciók milyen hatással vannak a GDP, illetve az $\frac{\text{államadósság}}{\text{GDP}}$ és a $\frac{\text{deficit}}{\text{GDP}}$ hányadosokra, illetve ezen akciók hatásaira milyen további tényezők gyakoroltak érdemi befolyást.

Giavazzi és Pagano 1990-ben, „mindössze” 10 évet és 11 országot átfogó modell alapján, két látszólag ellentmondó eredményre jutott. Az adók mértékének és a magánszektor fogyasztásának kapcsolatában a regressziós modell negatív irányú szignifikáns kapcsolatot mutatott ki, vagyis az adók növelése csökkenti a fogyasztást és fordítva. Ez a megállapítás a keynesiánus makroökonómiában járatosak számára nem meglepő. Annál meglepőbb viszont a magánszektor aggregált kereslete és az állami vásárlások közti kapcsolat, amely szignifikánsan negatív irányú. Úgy tűnik, többről van szó, mint egyszerű kiszorítási hatásról, az állami beavatkozás ugyan a keynesi modellben is kedvezőtlen hatással van a beruházások alakulására, de összességében az aggregált kereslet növekedéséhez vezet. A tapasztalatok szerint tehát a kormányzati kiadások növelésének lehetnek nem-keynesi hatásai is.

Újabb, 1995-ös elemzésükben a szerzők [Giavazzi-Pagano, 1995] már nagyobb adatmennyiségre támaszkodva (OECD országok 1970 és 1992 között) figyelmüket elsősorban a sikeres és nem sikeres költségvetési megszorítások különbözőségére, a hasonló kísérletek eltéréseire és így a várakozások szerepére irányítják. A ciklikusan kiigazított elsődleges költségvetési deficit 5 %-nál kisebb (akár pozitív, akár negatív irányú) megváltozása esetén a deficit és a magánszektor fogyasztása között pozitív irányú kapcsolat van, de a „bűvös” 5 %-os határt átlépve a kapcsolat negatívvá válik. A magánszektor fogyasztásának helyébe a magánszektor aggregált keresletét (fogyasztás és a beruházások összegét) írva és/vagy a költségvetési deficitet a kormányzati vásárlások nagyságára cserélve, bár más paraméterekkel, de lényegében ugyanazt az eredményt kapjuk. Számításaik szerint hosszú távon, 1 dollárnyi adóemelés mintegy 15-20 centtel növeli a magánszektor fogyasztását, a transzferek csökkentése gyakorlatilag ugyanilyen hatással van. Rövid távon a hatás nem ilyen jelentős, de mindenképpen szignifikáns: a kormányzati vásárlások 1 dolláros emelkedése a magánszektor fogyasztását 10 centtel csökkentheti. Az eredmények egybecsengnek hasonló elemzések következtetéseivel, amelyek nem

csupán a változások irányára, de azok nagyságára is felhívják a figyelmet. A jelentős költségvetési változások ugyanis erősebben mutatják a kormányzat elkötelezettségét a tényleges reform(ok) iránt, ami a kedvező várakozásoknak megfelelően megfordíthatja a generált hatásokat.

Alesina és Perotti [1995] figyelmét elsősorban a kormányzati szerepvállalás szerkezetének, az állami kiadások és bevételek struktúrájának vizsgálatára fordítja. Első lépésként Blanchard nyomán definiálják a „fiskális impulzus” (vagy fordíthatjuk költségvetési sokknak) fogalmát.

$$\text{Így } FI = (g_t(u_{t-1}) - t_t) - (g_{t-1} - t_{t-1}),$$

ahol:

$$t_t = \frac{\text{állami bevételek}}{GDP}, \quad u_t = \text{munkanélküliségi ráta}$$

$$g_t = (\text{folyó költségvetési kiadások} + \text{bruttó tőkefelhalmozás} - \text{kamatfizetés}) / GDP$$

A fiskális impulzus tehát a GDP százalékában mért ciklikusan kiigazított elsődleges költségvetési deficit változása. A szerzők öt kategóriába osztják a költségvetési politikát:

semleges, ha	$FI \in (-0,5 \% ; 0,5 \%)$
restriktív, ha	$FI \in (-1,5 \% ; -0,5 \%)$
erősen restriktív, ha	$FI \leq -1,5 \%$
expanzív, ha	$FI \in (0,5 \% ; 1,5 \%)$
erősen expanzív, ha	$FI \geq 1,5 \%$

Fontos észrevenni, hogy minél nagyobb az állami újraelosztás aránya, annál könnyebb jelentős változásokat találni, hiszen relatív értelemben a 1,5 %-pontnyi változás fele akkora, ha az állami újraelosztás 60 % körüli, mintha csak 30 %-os. Az abszolút mérték az egyes országok eltérő szokásait sem veszi figyelembe, ahogy azt a szerzők is elismerik. Keynesiánus értelemben ez nem is jelent problémát, de a várakozások eltérő és dinamikus jellegével számoló újklasszikus irányzat számára nem elhanyagolható tétel. Az akciók hatása ugyanis nagyban függ attól, hogy a változások mértékét az érintettek mennyire érzik jelentősnek. Egy nyugodtabb, kisebb ingadozásokat mutató gazdaságpolitika mellett az 1 százalékpontos változás jelentős lehet, míg egy meglehetősen hektikus gazdaságpolitika mellett a piaci szereplők ezt a változást nem tartják a szokásostól eltérőnek.

Első lépésben általánosan vizsgálják az állam bevételeinek és kiadásainak struktúráját a különböző típusú költségvetési politikák érvényesülése esetén. Legfontosabb következtetések, összecsengenek a Wagner-törvényben megfogalmazottakkal (miszerint a gazdasági növekedéssel együtt az állami újraelosztás aránya is növekszik):

- az expanzió legtöbbször egyenértékű a kiadások növekedésével,
- a restriktió majdnem mindig adóemelést jelent.

A bevételek és kiadások egyes tételei a következőképpen alakulnak:

Expanzió idején 1) a transzferek és az állami alkalmazottak bére nő számottevően, 2) a kormányzati fogyasztás és beruházás nem változik, 3) a vállalatok közvetlen adóterhe és a közvetett adók csökkennek. Restriktió idején a háztartások adói jelentősen nőnek, ugyanakkor a szociális kiadások mindkét esetben változatlanok maradnak.

Érdekes a gondolat, hogy a gazdaságpolitikát érdemes elemeire szedni, hiszen a makroökonómiai elemzések gyakran csak adók, transzferek és költségvetési kiadások szintig bontanak, jelezve, hogy az adók és a transzferek változása ugyanolyan (természetesen ellentétes irányú) hatással van a gazdaságra.

A szerzők szerint sikeres restriktióról akkor beszélhetünk, ha az $\frac{\text{államadósság}}{\text{GDP}}$ hányados legalább 5 százalékponttal csökkent 3 éven belül. Az abszolút változást tartalmazó definíció következtében, ***minél nagyobb az államadósság GDP-hez viszonyított mértéke, annál könnyebb sikert elérni.*** Ez egybeesik az 1.3. alfejezetben megfogalmazottakkal, miszerint a nagyobb államadósság könnyebben (azaz abszolút mértékben gyorsabban) csökkenthető. A két definíció eredményeképpen ***Alesina és Perotti kiemelten foglalkozik a nagy államadósságot felhalmozott és hektikus költségvetési politikát folytató országokkal,*** amelynek legszembevethetőbb példája Olaszország.

A fenti definícióval a sikeres restriktió feltételei a következőképpen fogalmazhatók meg:

- a transzferek és a közalkalmazotti bértömeg csökkentése
- a vállalatok közvetlen adóinak növelése.

Vagyis a sikerhez pontosan az ellenkezőjét kell tenni annak, ami megszokott. Úgy tűnik, hogy az igazán váratlan gazdaságpolitikai változások tudnak jelentős hatást

gyakorolni a gazdaságra, a múlt alapján nem anticipálható fiskális impulzusok biztosítják a sikert. Ha azonban ez valóban így van, akkor az újklasszikusok tökéletes informáltságra építő racionális várakozásai nem tűnnek megalapozottnak, sokkal inkább a múltból és a jelenből csak fokozatosan tanuló adaptív várakozáselmélet áll közel a valósághoz. [Kotosz, 2000]

Néhány további figyelemreméltó eredmény: a legnagyobb sikereket a baloldali kormányok tudják elérni, míg a jobbközép koalíciós kormányok megszorításai igen sikertelennek mutatkoznak. Ez annak a jele, hogy fontos az is, hogy ki mondja, nem csupán az, hogy mit. Egy – általánosan elfogadottan – nagyobb szociális érzékkel rendelkező baloldali kormány transzfer- és közalkalmazotti létszámcsökkentő intézkedései szükségesebbnek hangzanak, mint a közvélemény szerint az alkalmazottakkal és a szegényebb rétegekkel kevésbé törődő jobboldali kormányzat hasonló lépései. A kormány politikai beállítottsága mint a modell szignifikáns tényezője az újklasszikus álláspontot erősíti, hiszen ezek szerint a gazdasági szereplők „átlátnak” a kormány szándékain, felismerik az igazi célokat.

Alesina és Perotti [1996] megerősítik az egy évvel korábbi eredményeiket és a fiskális politika összetételének hatásmechanizmusait három nagy területre bontják:

- *Várakozási hatás:* A költségcsökkentések különböző típusai eltérő tartósságúak lehetnek természetüknél fogva. Az állami beruházások, különösen az infrastruktúra fenntartása, az idők végezetéig nem halogatható, ugyanakkor a szociális ellátórendszer reformja, jellegéből adódóan hosszú távú hatásokkal jár. Éppen ezért sokkal inkább az összetétel számít, mintsem a változás nagysága önmagában.
- *Politikai hitelesség:* Azok a kormányok amelyek a politikailag kényes területekhez (közsféra foglalkoztatása, szociálpolitika, jóléti programok) nyúlnak, azt jelzik, hogy ténylegesen komolyak a szándékaik.
- *Munkapiaci hatások:* A kormányzati bértömeg csökkentése más munkapiaci hatásokkal jár, mint a nem bérjellegű kormányzati fogyasztás csökkentése, hiszen ez utóbbiak nagyjából hasonló mértékben érintik a közsférát és a magánszekort.

Alesina és Perotti [1999] újabb elemzésében a költségvetés szerkezetében bekövetkezett változásokra hívja fel a figyelmet. Amíg a hetvenes években a

kormányzati kiadások jelentős részét áruk és szolgáltatások megvásárlása tette ki, addig a kilencvenes évekre a transferek váltak uralkodóvá. Ezeknek a lefaragása pedig sokkal nehezebb feladat, hiszen a kedvezményezettek nem kívánnak lemondani ezekről a – látszólag – ingyenes juttatásokról.

Hasonló elemzés a volt szocialista országok körére vonatkozóan hosszú ideig nem készült. A téma érdekessége nem vonható kétségbe, sőt, egy változó környezetben, ahol még nincsenek olyan megszokások a gazdaságpolitikai döntéshozatalban, mint Nyugat-Európában, még izgalmasabb kérdés a költségvetési politika ilyen részletességű elemzése. A szerzőt is elsősorban ez a hiány motiválta a témaválasztásában.

A tudomány fehér foltját más is felfedezte, és – már a disszertáció készítésének időszakában – az IMF egyik szakértője, Catriona Purfield [2003] az átalakuló országok bizonyos körére vonatkozóan (a Szovjetunió összes volt utódállama, de a balkáni országok nélkül) az 1992-2000-es időszakot felölelő rövid tanulmányt készített. Szerinte a deficit folyamatosan csökkenő tendenciája elsősorban a kiadások lefaragásának köszönhető, mivel ezek az országok nem voltak képesek a bevételi forrásokat mobilizálni. Az ő értelmezésében költségvetési megszorításról akkor beszélünk, ha az államháztartás elsődleges egyenlege legalább 2 százalékponttal javul egy éven belül, vagy legalább 1,5 %-ponttal kettő vagy több egymást követő évben. Sikeresnek pedig akkor nevez egy megszorítást, ha az államháztartás elsődleges egyenlege a megszorítás után 2 évvel legalább 2 százalékponttal jobb, mint 2 évvel az intézkedés előtt. Hasonlóan, csak ellenkező előjellel értelmezi a költségvetési lökéseket is. *A vizsgált országkörben és időtávon több problémát is felvetnek ezek a definíciók.* A sikeresség ugyanis nem jelent mást, mint tartósságot. Ez ugyan önmagában még nem jelent problémát, de a költségvetési politika nem feltétlenül akkor sikeres, ha statikus, különösen az átmeneti országok gyorsan változó makrogazdasági környezetében. A definícióban szereplő 5 éves időtartam (az akciót megelőző két év és az akciót követő két év) egy, mindössze 9 évet átfogó elemzésben önmagában is rendkívül hosszú, de Kelet-Európában, a rendszerváltás éveiben elfogadhatatlanul hosszú (lásd például Magnin [1999] később idézett figyelmztetéseit).

Purfield 33 deficitcsökkentő intézkedést észlel, amelyből 24 felel meg a definíciójának, de mindössze egy sikeres. A lazuló költségvetés 23 epizódjából pedig 2

eredményezte a gazdaság bővülését. A sikeres megszorítások főbb jellemzői (amelyek lényegesen megkülönböztetik a nem sikeres jellemzőitől): nem rontják a külső államadósságot, csökkennek a költségvetési kiadások, nem romlik a folyó fizetési mérleg. Az infláció tekintetében tett megállapítás az 1992-től tendenciaszerűen csökkenő árszínvonal-változás miatt nem tekinthető relevánsnak, a csökkenés mint sikertényező bemutatása ilyen értelemben tévedés. Hasonló a sikeres megszorítások hosszára vonatkozó megállapítás, hiszen a definícióból következik, hogy a sikeres megszorításnak hosszabban tartó hatása van (ezt a megállapítását a Purfield ökonometriai számításokkal is alátámasztja, noha ezzel is csak saját definícióját járja körül). Bár a sikeres és nem sikeres megszorításokon túl, országcsoportok szerint is kapunk eredményeket, nem jelenik meg az az észrevétel, hogy struktúráját tekintve a balti országok megszorító intézkedései lényegében a sikertelenség jegyeit mutatják. Ugyanakkor a sikeres költségvetési lazítás jegyei (szemben a sikertelenekkel, ahol a következő jellemzők kisebb mértékben, vagy éppen ellenkező előjellel jelentkeznek): a költségvetési kiadások csökkenése (!!!), a külső államadósság jelentős növekedése, a folyó fizetési mérleg jelentős romlása, és a GDP növekedési ütemének növekedése. Elgondolkodtató, hogy mindezek vajon tényleg a siker egyértelmű jelei-e, vagy érdemesebb lenne más definíciót alkalmazni, esetleg valamilyen komplex sikermutatót kialakítani.

Pirttilä [2001] a költségvetés alakulását, valamint az azt befolyásoló tényezőket vizsgálta az 1990 (1992) – 1998 közti időszakban, bevonva a volt Szovjetunió összes tagállamát, de csak részben a Balkánt. A hasonló elemzésektől eltérően Pirttilä nem valamilyen módon ciklikusan kiigazított elsődleges költségvetési deficiállal dolgozott, hanem a teljes, nem kiigazított deficiállal, mivel a korrekcióhoz szükséges adatok nem álltak számára (sem) rendelkezésre. Az endogenitás kérdése is felvetődik, hiszen a különféle makrováltozók a különböző elméleti munkák szerint különböző irányban hatnak egymásra, a kölcsönhatások figyelembevétele lényegesen nem befolyásolta a végeredményeket. A cikk szerzője szerint a belső (ár) liberalizáció erős pozitív hatással volt a fiskális kiigazításokra. Ezt elsősorban az árliberalizációval egyidőben megszűnt ártámogatásoknak tulajdoníthatjuk. A privát szektor késleltetett növekedésének és a késleltetett munkanélküliségi ráta változásának negatív hatása újabb átviteli csatornákra hívja fel a figyelmet. A GDP növekedési ráta és annak késleltetett változata egyaránt szignifikáns elemét képezik az egyes

modelleknek, azonban ellentétes előjellel. Ez – véleményem szerint – annak a jele, hogy inkább a növekedés ütemének változása volt hatással a költségvetési egyenlegre, mintsem a növekedés mértéke. A regressziófüggvények illeszkedése az átmenet első éveiben, illetve a FÁK államaiban jobb, értelemszerűen a markánsabb változások elhúzzák a regressziós együtthatókat, illetve a szignifikáns változók körét.

2.2. Gazdaságpolitikai stratégiák az átmenetben

A kezdeti tanácstalanság után a szükséges reformlépések halmazáról kialakult egy viszonylag egységes álláspont a vezető közgazdászok körében. Az ütemezéssel kapcsolatban már jelentősebb viták folytak, hiszen a jogi és intézményi feltételek megteremtése csak párhuzamosan mehetett végbe. Az egyes elemekre vonatkozóan egy viszonylag széles körben elfogadott álláspontot mutat a 2. ábra.

A különböző szerzők a reformok gyorsaságában sem értettek egyet. A gyors reformok hívei a gazdaság veszteségeinek minimalizálására hivatkoztak, ami *ex post* helyes álláspontnak bizonyult, a sokkterápia alkalmazása ellentmondásosságának megfelelően csak szélsőséges feltételek között talált egyértelmű támogatásra. A fokozatosság és a sokkterápia alkalmazása körüli vita háttérében elméleti tényezők állnak. A sokkterápia közelebb áll a neoklasszikus gondolkodáshoz, a liberalizáció ugyanis lehetővé teszi a piaci mechanizmus működését, ami nagy sebességgel az egyensúly felé mozdítja a gazdaságot. A fokozatosság a közgazdaságtan Keynes, Schumpeter, Veblen, Hayek nevei által fémjelzett, keynesiánus, illetve evolucionista közgazdaságtanhoz áll közel: a gazdaság dinamikáját annak intézményei is meghatározzák, az államnak jelentős szerepe van a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodás folyamatában. [Magnin, 1999]

Aghion és Blanchard [1994] elméleti modellt dolgozott ki az átmenet sebességére vonatkozóan. Az átmenet itt az alacsony termelékenységű – kezdetben állami – szektor magas termelékenységűvé alakítását jelenti, ami történhet átszervezéssel vagy privatizációval. Ugyanakkor az átszervezés elbocsátásokkal jár együtt, a megnövekvő munkanélküliség a kormányzati szerepvállalást növeli, ami csak magasabb adók révén finanszírozható. Ez viszont csökkenti a munkahelyteremtési kedvet, tehát a túlzottan gyors átmenet végül blokkolhatja is a folyamatot. A modell több egyensúlyi ponttal rendelkezik, ezek egyike a fent említett teljes csőd,

ugyanakkor egy lassabb átmenet és egy kisebb kiinduló munkanélküliségi ráta mellett a magas termelékenységű gazdaság kialakulása sikeres lehet. Az átmenet sikeressége tehát sokban múlik a munkahelyteremtés gyorsaságán, azon, hogy a privát szektor szereplői mennyire érdekeltek ebben, illetve, milyen lehetőségeik vannak, gondoljunk itt például a bankrendszer fejlettségére, a hitelhez jutás feltételeire, illetve a külföldi működő tőke érdeklődésére. Ez utóbbi szerepét, más empirikus modellek is kimutatták.

2. ábra: A reformok ütemezése

Forrás: Fischer – Gelb [1991]

Olivier Blanchard [1997] szerint a tervgazdaságban túlméretezett volt az ipar, és alulméretezett a tercier szektor, ezért a tevékenységek jelentős reallokációjára van szükség az átmenet során. A kezdeti visszaesés meglepetésszerűen minden szektort hasonlóan érintett, ezért a növekedési szakaszban a tercier szektor fejlesztése ajánlott. Az output kezdeti csökkenését a technikai összetettségre vezeti vissza, minél többfajta inputtényező szükséges az egyes termékek előállításához, annál később kezdődik, de annál nagyobb a visszaesés. A költségvetési politika két vizsgálatra érdemesített eleme a vállalatoknak nyújtott állami támogatás (ezekről tudjuk, hogy az átmenet első éveiben drasztikusan csökkentek, utána a költségvetés egésze szempontjából igen alacsony szinten maradtak), illetve a munkanélküli segély, amely Blanchard szerint az átmenet éveinek meghatározó költségvetési eleme. Meglehetősen egyszerű modelljében a szerző a költségvetés várható romlására hívja fel a figyelmet, mivel a kieső állami támogatások miatt megszűnő munkahelyek növelik a munkanélküliséget, a segélyek nagysága pedig nagy valószínűséggel meghaladja az állami támogatások nagyságát, rontva ezzel a költségvetési pozíciót. Szerinte „a gazdaságpolitika túlságosan nem tehető felelőssé az output csökkenéséért, de nem annak érdeme a fellendülés sem.” [Blanchard, 1997, 51] Ennek ellentmond azzal a megállapításával, hogy a nyugat-európai tapasztalatokkal szemben „a gazdaságpolitika nem csak az egyensúlyi pálya körüli ingadozásokat alakítja, hanem az egyensúlyi pálya meghatározásáért is felelős”. [Blanchard, 1997, 51] Érthető, hogy fő érdeklődési területének – a vállalatok és a vállalati szektor átalakulásának – megfelelően helyezi a hangsúlyokat, de ez a gyakran idézett mű makrogazdasági szempontból hiányos, egyoldalú.

Magnin [1999] arra hívja fel a figyelmet, hogy az erőforrásokban szűkös tervgazdaságról a keresletkorlátos keynesi gazdaságra való áttérés során a gazdaságpolitikának is párhuzamosan változnia kell, az infláció helyett a visszaesés ellen kell harcolni, a kereslet visszafogása helyett a kínálat növekedését kell támogatni.

Kim és Pirttilä [2003] a reformfolyamatok előrehaladását már visszatekintve vizsgálja, különös tekintettel azok támogatottságára. Úgy látják, hogy a gazdasági növekedés meghatározó elemei a kedvező kiindulási feltételek (export földrajzi megoszlása, egy főre jutó GDP, stb.), és a prudens makrogazdaság-politika (költségvetési egyensúly, rögzített árfolyamrendszer az infláció letörésére, stb.). Ugyanakkor a reformok előrehaladása és a gazdasági növekedés kölcsönösen hatnak egymásra, nagyobb a reformok támogatottsága alacsonyabb munkanélküliség és infláció, illetve

kiseb jövedelmi egyenlőtlenségek mellett. Továbbá a megfelelően átalakított jogi háttér és féken tartott korrupció is szignifikánsan hat a gazdasági növekedésre.

A jelentős nemzetközi szervezetek eltérő álláspontra helyezkedtek a reformokkal kapcsolatban. A Nemzetközi Valutaalap a lehető leggyorsabb reformokat sürgette, a sokkterápia mellett tette le voksát, amit tiszta formában egyedül Lengyelország valósított meg. A Jacques Attali vezette Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) az IMF-nél sokkal árnyaltabb stratégiát ajánlott, az érintett országok számára túl veszélyesnek ítélte a „piacgazdaságban való vad elmerülést”, mivel az kellő elővigyázatosság nélkül feketegazdaság kialakulásához és a maffia térhódításához vezethet. Különösen a gazdasági és szociális infrastruktúra területén fontos a fokozatosság. Az OECD által javasolt stratégia közel állt az IMF-hez, az infláció elleni harc, a külső és belső egyensúly szigorú megtartása volt az alapcél, azonban az időzítés eltérő, a makroökonómiai kiigazításnak a strukturális változásokkal egy időben (és nem azt megelőzően) kell végbemennie. Az Európai Gazdasági Közösség (majd az Európai Unió) kezdetben a külkereskedelmi kapcsolatok liberalizálását szorgalmazta, később a csatlakozási tárgyalások megkezdését követően a csatlakozás precízen kidolgozott feltételrendszerének megvalósítását, betartását. [Mossé, 1998]

II. RÉSZ:

AZ ÁTMENETI ORSZÁGOK GAZDASÁGA A RENDSZERVÁLTÁSTÓL 2003-IG

A disszertáció II. része a gyakorlati oldalt tárgyalja, a „Mi történt Kelet-Európában?” kérdésre keresi – elsősorban leíró, bemutató jelleggel a választ. Ahhoz, hogy a költségvetési politika akcióit érdemben értékelni tudjuk, ismerni kell azokat az eseményeket, amelyek azokat kiváltották, illetve azokat a körülményeket, amelyek között megszülettek. *Ez az áttekintés a III. rész megértéséhez, az ottani eredmények értelmezéséhez nyújt nélkülözhetetlen alapot.*

A 3. fejezet az átmeneti gazdaságok általános problémáit, jellemzőit mutatja be, hiszen a rendszerváltással együtt járó nehézségek, feladatok egy jelentős része hasonló volt a vizsgált országokban. Az olvasó számára az itt leírtak talán jórészt ismerősek is, hiszen az elmúlt 15 év jellemzői, eseményei köszönnek vissza ezekből a sorokból.

A 4. fejezetben pedig országról országra járhatjuk végig a piacgazdaság felé vezető út költségvetési számaiból felfedezhető lépéseit. Eredetileg itt kapott volna helyet egy általános országokénti makrogazdasági összefoglalás is, de terjedelmi és szerkezeti okokból ez a rész a függelékbe szorult. Ezek a makrogazdasági-gazdaság-politikai kronológiák ilyen gyűjtésben még nem állnak rendelkezésre más forrásban.

3. FEJEZET:

ÁLTALÁNOS FOLYAMATOK AZ ÁTMENETBEN

Ebből a fejezetből az Olvasó általános képet kaphat a rendszerváltás folyamatáról, a legfontosabb mutatók alakulásáról. Itt kerül sor a vizsgált országok gazdasági teljesítmény alapján történő csoportokra bontására, amit a későbbiek során fel fogok használni.

Az 1980-as években sorra jelentkeztek azok a válságjelek, amelyek előrevetítették a kommunizmus bukását. Kelet-Európa országaiban a gazdasági egyensúlytalanság különböző formái nyilvánultak meg, a politikai reformmozgalmak megerősödtek, egyre erősebb nyomás nehezedett a politikai vezetésre a gazdasági változások megindítására. Az évtized végére több országban a gazdasági növekedést a GDP, a termelés csökkenése váltotta fel, ami nélkülözhetetlenné tette a reformfolyamatok felgyorsulását. A politikai változások az esetek nagyobb részében békésen végbementek, néhány országban fegyveres konfliktusok is kibontakoztak (Litvánia, Románia), Jugoszlávia pedig többéves polgárháborúba sodródott.

3.1. Recesszió és fellendülés

A politikai váltás viszonylagos békéje ellenére az első pillanattól kezdve világos volt az elemzők számára, hogy a gazdasági rendszerváltás nem mehet végbe fájdalommentesen. A demokratikus intézményrendszerek kiépítése már az átmenet legelső időszakában megindult, azonban a keleti piacok összeomlása következtében szükséges struktúraváltás hosszú éveket igényel(t). Az 1990-es évek elején valamennyi kelet-európai gazdaság jelentős visszaesést élt át, a GDP volumene 15 és 66 % közti mértékben esett vissza a rendszerváltást megelőző időszakhoz képest.¹⁰ [Fischer-Sahay, 2000; Rathery, 2003]

A struktúraváltás első fázisát jelentő leépülések után a legtöbb országban megindult az életképes/új ágazatok fejlődése, ezzel együtt a gazdasági növekedés is új lendületet kapott, és a gazdaságok a Nyugat-Európában tapasztalhatónál nagyobb ütemű növekedési pályára álltak. Lényeges különbség mutatkozik már itt, a fordulat időpontja tekintetében is, először Lengyelországban indult meg a növekedés (1992), utolsóként pedig Moldovában és Ukrajnában, 2000-ben [IMF, 2004].

A rendszerváltás tehát komoly lemaradást okozott a gazdasági fejlődésben, az 1989-es GDP szintet Lengyelország 1995-ben, a többi kelet-közép-európai ország és Albánia 2000 körül érte el, a többi átmeneti országnak ez 2003-ig nem sikerült [Rathery, 2003].

¹⁰ Bosznia-Hercegovinát leszámítva, ahol a polgárháborúk pusztításai miatt a visszaesés a becslések szerint meghaladta a 85 %-ot. [Commission des Communautés Européennes, 2003]

2. táblázat: Visszaesés és növekedés a rendszerváltást követően

<i>Ország</i>	<i>A növekedés kezdete (év)</i>	<i>Átlagos növekedési ütem a növekedés kezdetétől (%)</i>	<i>1989-es szint elérésének éve</i>	<i>A 2003-as GDP 1989-es GDP %-ában</i>
Albánia	1993 ^b	6,5	2000	120,1
Bosznia-Hercegovina	1995	15,5	--	62,1
Bulgária	1998	4,3	--	69,4
Csehország	1993	1,9	2001	105,8
Észtország	1995 ^b	5,0	--	98,3
Fehéroroszország	1996	5,6	--	97,7
Horvátország	1994	4,3	--	95,3
Lengyelország	1992	4,1	1995	139,6
Lettország	1994	4,7	--	74,7
Litvánia	1995 ^b	4,8	--	90,3
Macedónia	1996	1,8	--	84,0
Magyarország	1994	3,5	2000	115,1
Moldova	2000	5,3	--	40,1
Románia	1993 ^c	2,0	--	92,9
Szerbia és Montenegró	2000 ^a	4,6	--	51,9
Szlovákia	1994	4,2	2000	113,8
Szlovénia	1993	3,8	1998	120,6
Ukrajna	2000	6,3	--	45,2

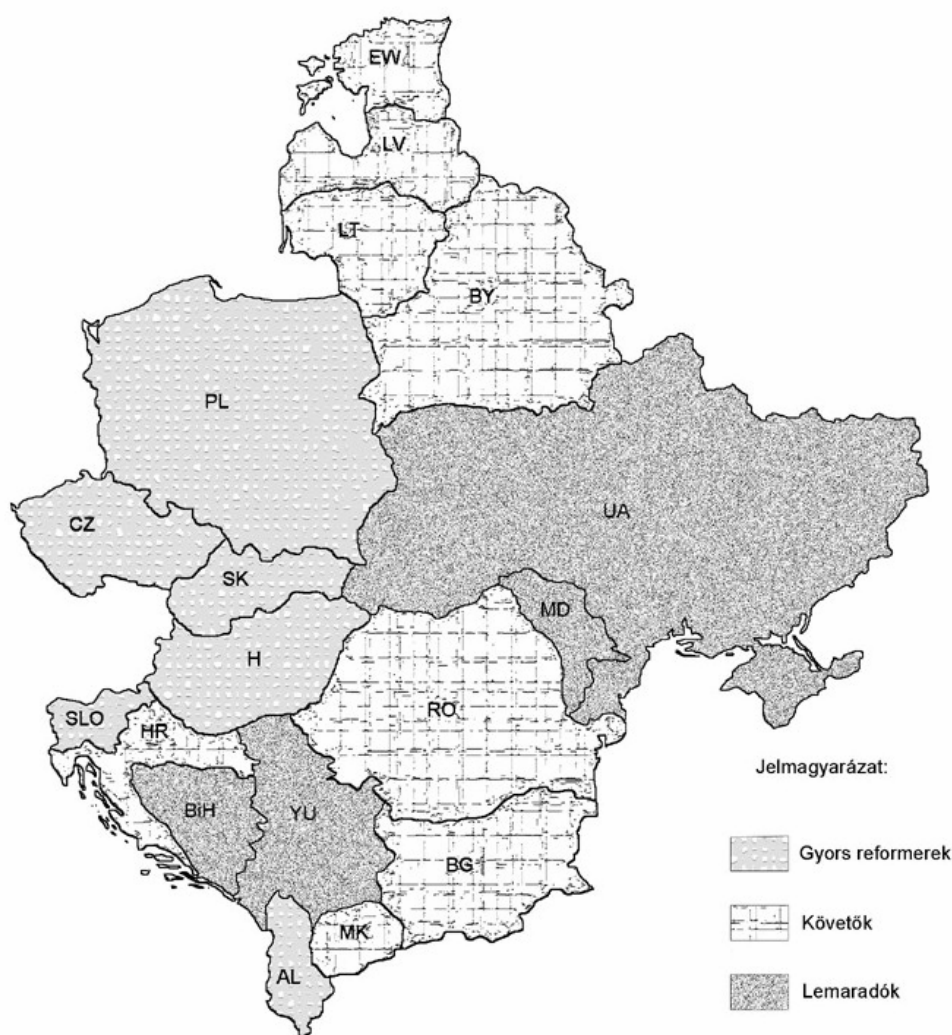
Forrás: IMF [2004], European Commission [2001], saját számítás

a) Jugoszlávia GDP-je 1995 és 1998 között növekedett, majd 1999-ben jelentősen visszaesett.

b) A növekedési periódusban egy-egy évben csökkent a GDP.

c) Romániában 1997-1999 között csökkent a GDP.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy minél hosszabb ideig tartott a visszaesési periódus (azaz minél lassabban indultak meg az érdemi reformok), annál nagyobb mértékű hanyatlás következett be. Ugyanakkor nagyobb mértékű visszaesést követően az átlagos növekedési ütem is jelentősebb volt (a két változó közti parciális korrelációs együttható minden szinten szignifikáns). A GDP 2003-as szintjét leg-erősebben a visszaesés mértéke (illetve időtartama) határozta meg, a növekedés üteme szignifikánsan nem befolyásolta. Ez a felismerés ismét a rendszerváltáskor fennálló kiinduló feltételek, illetve a kezdeti időszakban felelős politikai döntéshozók szerepét hangsúlyozza.

2. térkép: Országcsoportok a makrogazdasági teljesítmény növekedése alapján

Ha a makrogazdasági teljesítmény alakulása szerint klaszteranalízis segítségével próbáljuk osztályozni az egyes országokat, különböző csoportszámok esetén érdekes eredményekre juthatunk. Az egyes klaszterek középpontjai minden esetben az előző bekezdésben bemutatott összefüggések mentén alakulnak ki. Minden csoportszám esetén egy csoportba kerül Bosznia-Hercegovina, Moldova, Szerbia-Montenegró és Ukrajna, ezek az országok mutatták fel minden tekintetben a leggyengébb teljesítményt. Sok klaszter esetén Lengyelország kiugróan jó teljesítménye külön „csoportot” eredményez. Ami első látásra kissé meglepő: Albánia minden esetben egy kategóriát képez Csehországgal, Magyarországgal, Szlovákiával és Szlovéniával. Ez Albánia relatíve jó teljesítményének köszönhető, abszolút mértékben mérve Albánia Kelet-Európa legszegényebb országai közé tartozik, az egy főre

jutó GDP Bosznia-Hercegovina és Albánia esetében hasonló nagyságrendű (rendre 1735, illetve 1756 USD/fő 2003-ban [IMF, 2004]).

A rendszerváltás során tapasztalt visszaesés okairól jó áttekintést ad Williamson [1993, 50]. Így a külföldi kereslet csökkenése (a KGST mint hagyományos piac megszűnése és a túlértékelt valuták), a belföldi kereslet csökkenése (a szoros költségvetési és monetáris politika, nem kívánatos javak), illetve a kínálati oldal problémái (egzogén sokkok, mint például az orosz olaj drágulása, a negatív hozzáadott értékkel rendelkező termékek gyártásának megszüntetése, az inputtényezők hiánya – ha a beszállító megszűnik, az ellátási lánc következő tagja is életképtelenné válik, a hitelhez jutás nehézségei, a monopol árazás) egyaránt szerepet játszottak. A disszertáció elemzése során alapvetően nem kérdőjelezem meg ezeknek a tényezőknek a hatását, bizonyos modellekben az egyes hatásokat szeretném szétválasztani, fenntartva azt a hipotézist, hogy a költségvetési politika, ha nem is alapvető meghatározóként, de gyakorolt hatást a gazdasági növekedésre.

3.2. Struktúraváltás

3. táblázat: A foglalkoztatottak ágazati megoszlása (%) 1990-2001

Ország	1990			1995			2001		
	Mg	Ipar	Terc	Mg	Ipar	Terc	Mg	Ipar	Terc
Albánia	54,6	23,2	22,3	68,4	10,2	21,4	72,2	6,4	21,4
Bosznia-Hercegovina	11,3	47,5	41,2
Bulgária	18,5	44,2	37,3	12,4	36,1	51,4	9,7	32,7	57,5
Csehország	12,3	45,5	42,2	6,6	41,8	51,5	4,7	40,0	55,2
Észtország	12,7	42,5	44,8	10,2	34,2	55,6	6,9	33,0	60,1
Fehéroroszország	19,6	42,0	38,4	20,7	37,6	41,7	15,8	35,4	48,8
Horvátország	5,3	44,8	49,9	17,8	29,6	52,6	15,5	30,0	54,3
Lengyelország	26,2	36,5	37,3	22,6	32,0	45,4	18,8	30,8	50,4
Lettország	17,4	37,4	45,2	17,0	27,4	55,6	15,0	25,4	59,5
Litvánia	18,9	41,2	39,9	20,7	28,5	50,8	16,3	27,6	56,1
Macedónia	21,5	40,3	38,2	6,0	52,0	42,0	23,9	33,3	42,8
Magyarország	15,5	37,9	46,7	8,1	33,1	58,8	6,2	34,4	59,4
Moldova	32,7	30,3	37,0	45,6	18,6	35,8	51,0	13,9	35,1
Románia	28,6	43,1	28,3	40,3	31,0	28,7	42,8	26,2	31,0
Szerbia és Montenegró	29,9	30,5	39,6	35,0	26,1	38,9	31,1	23,7	45,2
Szlovákia	12	33,3	54,7	9,2	38,9	51,9	6,1	37,6	56,2
Szlovénia	5,7	46,1	48,2	10,4	43,2	46,3	9,8	38,2	50,9
Ukrajna	19,8	40,3	39,9	20,0	35,0	45,0	22,0	27,0	51,0
<i>EU-15</i>	4	28	68

Forrás: IMF 2002a, IMF 2003a, KSH 2002, World Bank 1994, World Bank 1996, ILO 1992, 1997, 1999, 2002, 2003 és saját számítás

A rendszerváltás természetes módon eredményezte a gazdasági struktúra megváltozását is. A jelentős modernizáció mellett egyik legszembetűnőbb jel lehet a gazdasági szektorok (mezőgazdaság, ipar, szolgáltatás) súlyának átrendeződése. Általánosan csökkent a mezőgazdaság hozzáadott értékének szerepe, jelentősen nőtt a terciér szektor részaránya, mindezzel együtt általában az ipar szerepe is kisebb mértékben csökkent. A fellendülés kezdetét a legtöbb országban az ipar fellendülése határozta meg, a terciér szektor, a jelentős növekedés ellenére a fejlett országokhoz képest még elmaradott. Az egyes szektorok szerepének jellemzésére a GDP megoszlásán túl a foglalkoztatás összetételét lehet bemutatni.

4. táblázat: A GDP ágazati megoszlása* (%) 1990-2001

Ország	1990			1995			2001		
	Mg	Ipar	Terc	Mg	Ipar	Terc	Mg	Ipar	Terc
Albánia	54,2	24,5	21,3	54,6	22,0	23,4	51,0	26,3	22,7
Bosznia-Hercegovina	25,0	27,4	47,6	13,2	29,0	57,8
Bulgária	14,5	37,4	48,1	13,4	32,4	54,3	13,7	28,5	57,9
Csehország	8,4	63,2	28,4	4,7	41,9	53,4	4,2	40,0	55,8
Észtország	15,6	46,8	37,6	8,7	31,0	60,3	5,8	28,7	65,5
Fehéroroszország	23,7	47,1	29,2	16,8	35,2	48,0	11,7	36,1	52,3
Horvátország	10,6	30,4	59,0	10,4	33,4	56,3	8,5	29,3	62,2
Lengyelország	8,4	43,6	48,0	6,9	33,3	59,8	3,8	31,4	64,8
Lettország	21,1	46,2	32,7	9,9	33,5	56,6	4,8	24,9	70,3
Litvánia	27,7	43,4	28,9	11,7	33,2	55,0	7,2	31,5	61,3
Macedónia	12,8	28,9	58,3	10,6	30,1	59,3
Magyarország	8,3	31,1	60,5	6,8	30,9	62,3	4,3	31,3	64,4
Moldova	30,7	39,4	29,8	32,2	31,4	36,4	23,6	24,1	52,3
Románia	18,0	48,2	33,8	20,9	40,3	38,8	14,8	34,0	51,2
Szerbia és Montenegró	15,0	35,4	49,6	19,3	37,8	42,9	21,1	32,1	46,8
Szlovákia	8,2	61,6	30,2	6,0	38,2	55,8	4,5	31,8	63,8
Szlovénia	4,7	37,7	57,6	5,5	41,7	52,8	3,0	36,3	60,7
Ukrajna	25,7	45,0	29,3	15,0	41,3	43,7	16,9	35,2	47,9
Összesen**	10,0	36,0	54,0	7,5	32,8	59,7

Forrás: EBRD 1994, IMF 2002a, IMF 2003a, KSH 2002, World Bank 1994, World Bank 1996 és saját számítás

* Az értékek a folyó áron számított GDP megoszlását mutatják, a mezőgazdasághoz (mg) tartozik az erdőgazdálkodás és halászat is, az iparhoz a bányászat és az építőipar is.

** Súlyozott átlag, a súlyok a folyó áron USD-ben számított GDP értékek.

3.3. Privatizáció

A közgazdászok nagy része, mégha elméletileg nem is tudja bizonyítani, egyetért abban, hogy a magánszektor hatékonyabban tudja a termelőeszközöket felhasználni. [Magnin, 1999] Ennek az egyetértésnek a jegyében a privatizáció, az állami tulajdon jelentős részének magánkézbe adása a reformok egyik sarokköve volt. A privatizációs technikák három nagy csoportba sorolhatók. A külső

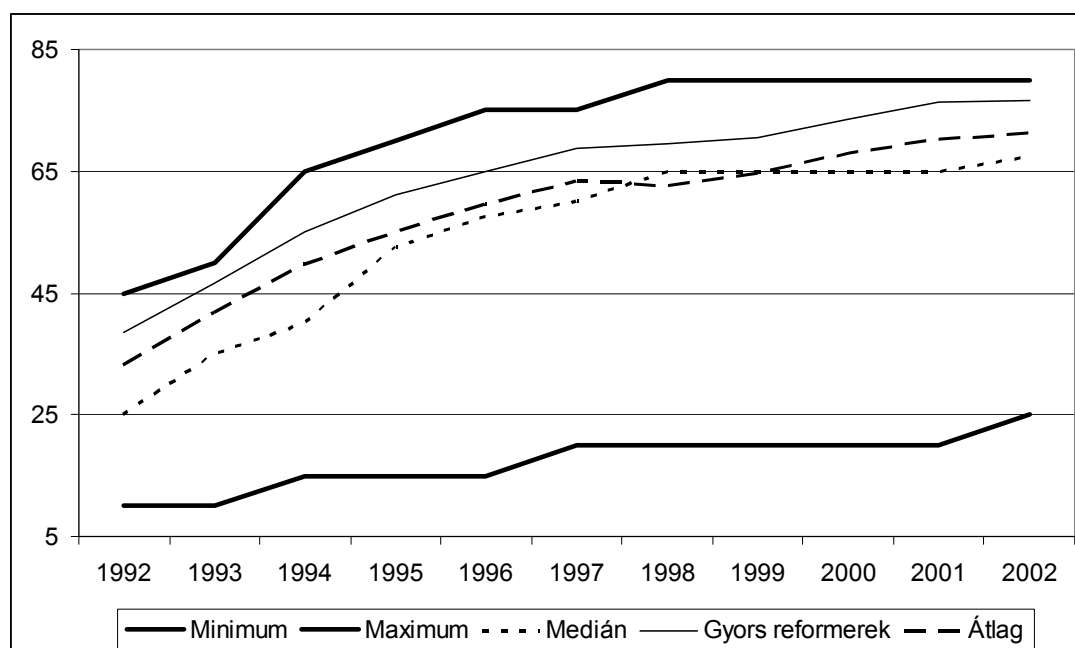
tulajdonosnak való értékesítés lassú, de az államnak bevételt jelent és az új menedzsment szakértelme, alkalmazkodó-képessége várhatóan magas. A kuponos privatizáció és a vezetői-alkalmazotti kivásárlás gyors, de a többi kedvező tulajdonsággal nem rendelkezik. [Bafoil, 1999, 70]

5. táblázat: A közép- és nagyvállalatok privatizációs módszerei

<i>Ország</i>	<i>Eladás külső tulajdonosnak</i>	<i>Kuponos privatizáció</i>	<i>Vezetői-alkalmazotti kivásárlás</i>	<i>Egyéb</i>
Albánia	Elsődleges	-	-	-
Bulgária	Elsődleges	Másodlagos	-	-
Csehország	Másodlagos	Elsődleges	-	-
Észtország	Elsődleges	-	Másodlagos	-
Horvátország	-	-	Elsődleges	-
Lengyelország	Harmadlagos	Másodlagos	Elsődleges	-
Lettország	Másodlagos	Elsődleges	-	-
Litvánia	-	Elsődleges	Másodlagos	-
Macedónia	-	-	Elsődleges	-
Magyarország	Elsődleges	-	-	Másodlagos
Moldova	Másodlagos	Elsődleges	-	-
Románia	Másodlagos	-	Elsődleges	-
Szlovákia	-	Másodlagos	Elsődleges	-
Szlovénia	Másodlagos	-	Elsődleges	-
Ukrajna	-	Másodlagos	Elsődleges	-

Forrás: Transition Report, 1997.

3. ábra: A magánszektor aránya a GDP-ből

A leggyakrabban alkalmazott módszerekről nyújt összefoglalást az 5. táblázat. A táblázat nem tartalmazza Bosznia-Hercegovina, Fehéroroszország, valamint Szerbia és Montenegró adatait. Ezekben az országokban a privatizáció még korántsem fejeződött be.

3.4. Munkanélküliség

Az 1989-es rendszerváltást megelőzően a munkanélküliség ismeretlen jelenség volt a keleti blokk államaiban. Az aktív népesség munkavállalásra hajlandó része talált munkát, több országban ez kötelező is volt (pl. Magyarországon büntetendő cselekménynek számított a „közveszélyes munkakerülés”). A gazdasági változások a munkavállalóknak ezt az „idilli” helyzetét is elsöpörték. A gazdasági teljesítmény visszaesésével párhuzamosan a foglalkoztatottak száma is csökkent, kisebb-nagyobb mértékben megjelent a munkanélküliség Kelet-Európa államaiban. A gazdaságpolitikának egyéb feladatai mellett a munka nélkül maradtakról való gondoskodás kérdésével is szembe kellett nézni. A legtöbb országban ilyen vonatkozásokban szélesedett a szociális háló, bár a munkanélküli-ellátásban is jelentős különbségek mutatkoztak térben és időben. A kezdeti, viszonylag jelentős juttatások a tartós munkanélküliség megjelenésével szűkültek, rövidebb időtartamra és kisebb összegű járadékot biztosított az állam. [Bafoil, 1999, 95] A segélyeket az átképzési támogatások és más aktív eszközök váltották fel. Ezek a tendenciák sokkal inkább érezhetők voltak Kelet-Közép-Európában, mint a volt Szovjetunió államaiban, ahol a járadék gyakran a legalapvetőbb létfenntartáshoz sem volt elegendő, vagy egyáltalán nem létezett (például Ukrajna).

Ez a kérdés rögtön továbbvezet a munkanélküliek számának, arányának méréséhez. Az első statisztikai adatok jellemzően a regisztrált munkanélküliek számára vonatkoztak, ez a szám annál magasabb, minél jelentősebb mértékű a szociális háló nyújtotta védelem. Így lehetséges az, hogy a 70 %-os gazdasági visszaesést mutató Ukrajnában mindössze 2-3 %-os rátát mutatnak a statisztikák. Egységes mérést csak egységes mérési elvek tennének lehetővé, ehhez alapelveket, vonatkozó definíciókat az ILO határozott meg, de az egységes mérés a kelet-európai térben még csak részlegesen valósult meg. Mivel a dolgozatnak nem célja a munkaerő-statisztika feltárása és elemzése, az adatsorok hiányosak és több esetben

nem összehasonlíthatóak, számszerű elemzést nem végzek. A tendenciák alapján mindenesetre sejthető, hogy a nyugat-európai szinthez képest – átlagosan – magasabb a munkanélküliség Kelet-Európa országaiban és számottevő javulás a XXI. század kezdetén sem mutatkozott.

3.5. Infláció

Az árak liberalizációjának szükségszerű velejárójaként az infláció felgyorsult. Az átmenet országai közül az infláció féken tartásában Magyarország mutatta fel a legjobb teljesítményt, hiszen a legmagasabb éves infláció¹¹ is csak 35 %-os volt, míg Jugoszláviában 1993 októbere és 1994 januárja között $1,3 \cdot 10^{22}$ -ed részére értékelték le a dínárt, ami a gazdaságtörténet egyik legnagyobb hiperinflációját jelzi. [Federal Statistical Office, 2003] Az infláció alakulását nagyban befolyásolta, hogy az adott ország milyen árfolyamrendszert választott. Nagyobb eséllyel biztosította az árak kézbe tartását a fix árfolyam, mint a rugalmas, a választás azért esett mégis több országban a rugalmas árfolyamrendszerre, mert megfelelő devizatartalékok hiányában így tudtak jobban védekezni a reál sokkok ellen.

A hiperinfláció időszakában az országban jelenlévő stabil valuta (a volt Szovjetunió területén elsősorban az amerikai dollár, Jugoszláviában inkább a német márka) vette át a pénz klasszikus szerepeit, majd a stabilizáció során általában ezekhez a kulcsvalutákhoz kötötték az új pénz árfolyamát. Az árak viszonylagos stabilitását az évtized végére a legtöbb országban sikerült elérni, az infláció egyjegyűre (esetleg kétjegyűre) zsugorodott. A stabilizációt követően azonban mindenképpen szükségessé vált rugalmasabb rendszer felé mozdulni, ugyanis a nagymértékű tőkeozgás és a tarthatatlan költségvetési politika az orosz válsághoz hasonló jelenségekhez vezethet. [Fischer-Sahay, 2000]

¹¹ Az infláció mérésére a szokásokhoz ragaszkodva a leggyakrabban használt fogyasztói árindexet használok, ahol ettől eltérnek, azt külön jelzem. A viszonyítás alapja pedig egyéb jelzés hiányában az éves átlagos érték (azaz a havi – előző év azonos hónapjához viszonyított értékek – árváltozások átlaga).

6. táblázat: Gyorsuló és megfékezett infláció a rendszerváltás után

Ország	A legmagasabb infláció mértéke (%)	A legmagasabb infláció éve	A legalacsonyabb infláció mértéke (%)	Átlagos infláció (%)
Albánia	226,0	1992	0,0	24,7
Bosznia-Hercegovina ^a	5,8	1997	-11,8	1,0
Bulgária	1082,0	1997	0,7	73,7
Csehország	52,0	1991	0,2	10,4
Észtország	1076,0	1992	1,3	49,8
Fehéroroszország	1190,2	1993	4,7	208,7
Horvátország	1517,5	1993	2,0	84,8
Lengyelország	585,8	1990	0,7	36,1
Lettország	951,2	1992	1,9	44,3
Litvánia	1020,5	1992	-1,2	59,7
Macedónia	1664,4	1992	-1,3	80,0
Magyarország	35,0	1991	4,7	17,6
Moldova	1276,4	1992	4,2	92,7
Románia	256,1	1993	5,1	73,5
Szerbia és Montenegró	1,165*10 ¹⁴	1993	3,3	1465,9 ^b
Szlovákia	61,2	1991	3,3	12,8
Szlovénia	549,7	1990	5,6	42,7
Ukrajna	4734,0	1993	0,8	143,4
Összesen	1017,4 ^{c,e}	1992 ^d	2,0 ^{c,e}	65,9 ^c

Forrás: EBRD, 1996-2004, saját számítás

a) Bosznia-Hercegovináról csak 1996-tól állnak rendelkezésre adatok.

b) Az 1993-as hiperinflációt is beszámítva, az 1993-as év kihagyásával az érték 128,3 %.

c) Bosznia-Hercegovina valamint Szerbia és Montenegró nélkül.

d) Medián, e) Súlyozatlan számtani átlag.

3.6. Külkereskedelem és tőkeáramlás

A kereskedelmi tengelyek is jelentősen átrendeződtek az átmenet során. A KGST tagországai közti kereskedelem drasztikusan visszaesett a szervezet megszűnését követően. A volt Szovjetunióba induló kelet-közép-európai kivitel csak 1991-ben mintegy 35-40 %-kal csökkent. Bulgária és a Szovjetunió tagjainak szovjet exportja ennél nagyobb mértékben hanyatlott. A nyugat-európai export aránya a kezdetektől, volumene a gazdasági struktúraváltás érdemi megindulása után indult növekedésnek. A nyugat-európai piacokon eladható termékek előállításához szükséges technológia részben import, részben közvetlen tőkebefektetés útján érkezett Kelet-Európába. Az export biztosításához szükséges import volumene miatt a folyó fizetési mérleg hiánya jelentőssé vált (ami a költségvetési hiánnyal gazdaságpolitika-

ilag nehezen kezelhető ikerdeficitet eredményezett), illetve az évtized végére a vizsgált gazdaságok külkereskedelmi nyitottsága jelentősen megnőtt.

Az 1990-es évek elején sokszor esett szó a Marshall-tervhez hasonló pénzügyi segítségnyújtásról Kelet-Európa számára, ami azonban elmaradt. Természetesen különböző támogatások, hitelek érkeztek különböző nemzetközi szervezetektől (Világbank, Nemzetközi Valutaalap, a speciálisan erre a célra létrehozott Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank, Európai Unió), de ezek nagyságrendje legfeljebb az első évek adósság-elengedései esetén mondhatók számottevőnek. A Kelet-Európába érkező működő tőke ennél jelentősebb összegeket jelentett. (A portfólió befektetések nagysága csak Oroszországban volt számottevő.) Az EBRD kimutatásai szerint 1991 és 1995 között a fejlődő országok abszolút mértékben 8,5-szer annyi tőke-transzferhez jutottak, mint az átalakuló országok (a vizsgálnál szélesebb országhört értve ez alatt) [Thoma, 2001, 57], illetve a Kelet-Európába érkezett tőke-transzfer 60 %-a magánforrásokból származott. [Thoma, 2001, 54]

7. táblázat: Működőtőke beáramlás Kelet-Európa országaiba 1989-2003

Ország	Működőtőke beáramlás 1989-2003, millió USD	Működőtőke beáramlás 1989-2003, USD/fő
Albánia	1128	329
Bosznia-Hercegovina	1073	282
Bulgária	6178	775
Csehország	38243	3709
Észtország	3192	2362
Fehéroroszország	2008	203
Horvátország	8499	1923
Lengyelország	42316	1105
Lettország	3328	1435
Litvánia	4008	1163
Macedónia	956	478
Magyarország	20887	2089
Moldova	893	210
Románia	10547	486
Szerbia és Montenegró	2917	350
Szlovákia	10117	1873
Szlovénia	3276	1646
Ukrajna	5902	122

Forrás: EBRD, 1996-2004.

Az átalakuló országokba érkező közvetlen tőkebefektetések relatív nagysága (a GDP százalékában mérve) meghaladta a Latin-Amerikába, illetve a többi fejlődő országba érkezőt, néhány országban és évben a GDP 10 %-át is elérte. A viszonylag pozitív kép korántsem egységes, az eltérések okaként számos makroökonómiai és intézményi változó nevezhető meg. Kétségtelenül szerepet játszott a privatizáció

módja és időzítése, a pénzügyi szektor fejlettsége, a politikai és makrogazdasági (infláció, árfolyamrendszer, költségvetés) *stabilitás*. [Garibaldi et al, 2002]

3.7. Az állam átalakuló szerepköre

Az állam szerepe és gazdálkodása is átalakult. A tervgazdaságban az állam a termelőeszközök tulajdonosa, a legnagyobb munkáltató, az erőforrások allokálójá, az árak meghatározója, a jövedelmek elosztója és újraelosztója, a külkereskedelem szervezője, stb. Az átmenet során a szerepkör szűkült, de újabb, korábban nem létező feladatok is megjelentek. Mindezzel az államnak úgy kellett megbirkóznia, hogy legitimitása, különösen a FÁK országaiban, alaposan megrendült. Mivel a dolgozat fő témája a költségvetési politika, a szerepkör változását az államháztartás bevételein és kiadásain keresztül tekintem át.

A tervgazdaságot három fő adófajta jellemezte: a vállalatok forgalom alapján fizetendő adója (rengeteg kivétellel, mértéke termékenként és vállalatonként változott), a tervezett nyereség nagy részének elvonása és egységes társadalombiztosítási járulék levonása a dolgozóktól.¹² A rendszerváltáskor ezek a források apadni kezdtek, az állami vállalatok köre szűkült, illetve jelentős adóhátralékokat halmozott fel, a növekvő magánszektor pedig részben fekete- vagy szürkegazdaságként működött. Új adórendszer született, amely formailag nyugat-európai, tartalmilag a régi rendszer jegyeit hordozó (sok adókulcs és még több kivétel). Legfontosabb elemei a hozzáadottérték-adó, a vállalati nyereségadó, a progresszív személyi jövedelemadó és a társadalombiztosítási járulék. [Magnin, 1999] A költségvetési fegyelem gyenge maradt, és az adóhatóságok sem tudtak kellő hatékonysággal fellépni az adók begyűjtése érdekében. A kezdeti alacsony államadósság miatt hosszabb távon is fenntartható volt az így kialakult költségvetési hiány. A kiadási oldalon a jóléti szocialista állam „vívmányait” kellett átalakítani. A lakhatás, a tömegközlekedés, a kultúra támogatása az elsők között csökkent, de a közoktatás és az egészségügy is nehezebb anyagi helyzetbe került. Az állam feladatköre növekedett is, hiszen a korábban vállalatok által fenntartott szálláshelyek, oktatási és egészségügyi intézmények üzemeltetéséről, vagy funkcióinak átvételéről gondoskodni

¹² A vállalati forgalmi adó így lényegében autonómnak tekinthető, a TB járulék pedig lineárisnak, így a keynesi-hicksi modell $T=T_0+zY$ képlete viszonylag jól írja le ezt az adórendszert.

kellett. A megjelenő és gyorsan növekvő munkanélküliség újabb kiadásokat tett szükségessé, részben segélyek, részben a korengedményes nyugdíjazásokon keresztül (jelentősen megnőtt az egy dolgozóra = járulékfizetőre jutó nyugdíjasok száma). A társadalombiztosítás működőképessége érdekében vegyes (a felosztó-kirovó és a magán kombinációját jelentő) intézményrendszerek kerültek felállításra. A költségvetési deficit államadóssággá halmozódva komoly kamatfizetési kötelezettséget eredményezett. (Az államadósság nagyságára vonatkozó adatok meglehetősen ellentmondásosak, még azonos források használata esetén is, az EBRD adatbázisának legfrissebb adatait a 9. sz. függelék tartalmazza.) A szélesebb értelemben vett állam (közsféra, lásd 5.1. fejezet) kiadási oldalán számottevő csökkenést a privatizáció következtében az állami alkalmazottaknak fizetett bérek csökkenése jelentett.

Az átmenet során az adórendszerek új elemeinek megfelelően a jövedelemadó, különösen a személyi jövedelemadó elmaradt a 15 tagú Európai Unió átlagától. Az uniós szinthez képest alacsonyabb (de tendenciájában növekvő) hozzáadottértékadó bevételeket a (csökkenő) vámbevételek kompenzálták.

A dolgozat legfontosabb eredményeit a költségvetési bevételek és kiadások részletes alakulásáról, azoknak a makrogazdaságban betöltött szerepéről a 7. fejezet tartalmazza. Ahhoz, hogy a folyamatokat tisztában láthassuk, az okok és következmények rendszerében magabiztosabban eligazodhassunk, először az egyes országok rendszerváltó fiskális politikáját mutatom be.

4. FEJEZET:

KÖLTSÉGVETÉSI POLITIKA ORSZÁGRÓL ORSZÁGRA

A fejezet az egyes országok költségvetéseinek főbb tendenciáit mutatja be. Hasonló összefoglaló munka erre az országcsoportra a szerző tudomása szerint nem készült. Egyéb jelzés hiányában a költségvetések százalékos értékei a GDP százalékában mért értékeket jelentenek. Eredetileg itt kapott volna helyet egy általános országonkénti makrogazdasági összefoglalás is, de terjedelmi és szerkezeti okokból ez a rész a 6. függelékbe szorult. A fejezet megírásában nagy segítséget nyújtottak Imogen Bell (szerk.) *Central and South-Eastern Europe 2003* és *Eastern Europe, Russia and Central Asia 2003* című könyvei, így ezekre tételesen nem hivatkozok, mivel minden érintett országnál használtam fel információkat. A költségvetési adatok elemzése az 5. fejezetben bemutatásra kerülő adatbázis alapján történt. Az elemzésben sokszor a viszonyítás alapja az átmeneti időszak átlaga. Az átlagos értékek a 10. sz. függelékben találhatóak meg.

4.1. A Baltikum

A balti országok – 2004-től az Európai Unió tagjai – a reformfolyamat végrehajtásának úttörői a volt Szovjetunió országai között. Mind a gazdasági növekedés, mind a külföldi bizalom tekintetében élenjárók, ez utóbbit a külföldi működőtőke befektetéseknek a FÁK országokét meghaladó nagyságrendje is jelzi. [Shiells, 2003] A privatizáció mindhárom országban 2000-re lényegében befejeződött, csak néhány stratégiai ágazat egy-egy vállalata maradt ki a folyamatból. [Lainela, 2000] A balti országok több szempontból is hasonló pályát futottak be, hiszen a szovjet örökség közös (ami szerencsés módon sem államadósságot, sem külső adósságot nem tartalmazott), és az uniós tagság is egyszerre vált lehetővé a három ország számára. A részleteket elemezve azonban számos különbséget találunk, az 1998-as orosz válság hatásai és a gazdaságpolitikai reakciók jól tükrözik az eltéréseket.

4.1.1. Észtország

Észtország 1992 júniusában vezette be önálló valutáját, a koronát, amelyet azonnal a német márkához, majd 1999-től az euróhoz kötöttek. A költségvetési hiány nem finanszírozható pénzkibocsátással, a költségvetés nem támasztott inflációs nyomást. Ráadásul, az észt törvények szerint csak olyan költségvetést lehet elfogadni, amely egyensúlyban van. Ez az elv biztosíthatta, hogy jelentősebb (1 %-ot meghaladó) hiány csak 1999-ben keletkezett, de jellemzően szufficittel zárt a költségvetés. Ilyen prudens gazdaságpolitika mellett államadósság is alig halmozódott fel (a GDP arányos államadósság mindvégig 10 % alatt maradt), a költségvetés kamatterhe minimális.

A költségvetés bevételei kelet-európai mértékben átlagosnak mondhatók, a társadalombiztosítási járulékok mértéke haladja meg az átlagos szintet. A 2000-ben életbe lépett új adótörvény a jövedelem helyett a kifizetéseket adóztatja (bármilyen formában történik is, az adókulcs egységes, így elvileg a lehető legkevésbé torzító hatású). [Funke-Strulik, 2003] A kiadási oldalon a kamatterhek alacsony volta miatt felszabaduló pénzeket elsősorban a kormányzati kiadásokra fordították, bár azok mértéke (a GDP százalékában mérve) folyamatosan csökkenő tendenciát mutat. Rendkívül alacsony ugyanakkor a vállalkozások támogatása, ez az uniós csatlakozást követően (például a mezőgazdasági ártámogatásokon keresztül) szükségszerűen növekedni fog.

4.1.2. Lettország

A lett út nem csak földrajzi, de gazdasági értelemben is átmenetet képez az észt és a litván között.

A lett költségvetést az 1994-es adóreformot követően kisebb átrendeződések jellemzik, nagyobb strukturális változások nélkül. A bevételek szintje csekély mértékben csökken, megoszlása lényegében azonos a kelet-európai átlaggal. A kiadások között kiugróan magas a személyi kiadások aránya (a GDP 9-10 %-a), és magas a vállalkozásoknak juttatott transzferek aránya. Ez utóbbi a kilencvenes évek közepéig csökkenő tendenciát mutatott, majd az 1997-es gyors növekedést követően 5 % körüli szinten stabilizálódott. Az elsődleges egyenleg az orosz válság előtt egyensúlyt mutatott, 1999-ben 3,1 %-os hiány keletkezett, aminek ledolgozása még teljes mértékben nem sikerült.

4.1.3. Litvánia

Litvánia kelet-európai mértékben viszonylag szigorú, balti mértékben igen laza költségvetési politikát folytatott. Ez mutatkozott meg az orosz válság kezelésében is: a visszaesés megfékezése érdekében a korábbinál is lazább költségvetési politikát alkalmaztak, ami nagymértékű deficithez vezetett. Vitatott, hogy a fiskális politika vagy a FÁK-országokkal való szorosabb üzleti kapcsolat okozta-e a válság elhúzódását. A laza költségvetési politikát az állami újraelosztás viszonylag alacsony szintje kísérte. Figyelemreméltóan csekély a társasági adóbevétel, de a társadalombiztosítási járulékok is kisebbek az átlagosnál. A kiadások között a támogatások, transzferek mértéke viszonylag alacsony, különösen a vállalkozói szférának juttatott összegek tekintetében. A bevételekhez képest magas az állam árukra és szolgáltatásokra fordított számlája. A számok alapján a mindenkori litván kormány (2004-ben már a 12. miniszterelnököt „fogyasztják”) keynesiánus szemléletet követ és a kormányzati vásárlásokkal próbálja a gazdaságot ösztönözni. Mivel politikailag a transzferek lefaragása a nehezkesebb, a költségvetés tartós egyensúlyba hozása nem reménytelen feladat.

4.2. Kelet-Közép Európa

A gazdasági átmenetben legtöbbet vizsgált és elemzett országok tartoznak ide. A figyelem középpontjába több okból kerültek. Egyrészt időben az első reformerek közé tartoztak, így a többi, az átalakulási folyamatba később belépő ország számára jó, vagy rossz példát mutattak. Másrészt ez az öt ország biztosította a gazdasági adatok leginkább folytonos és megbízható sorozatát a rendszerváltás kezdetétől. Az elemző számára a könnyen hozzáférhető, megbízható adat nagy könnyebbséget jelent, de a rendszerváltás folyamatairól csak az összes országgal együtt kaphatunk teljes képet.

4.2.1. Lengyelország

A lengyel reformokat a sokkterápia mintapéldájaként szokás említeni az átmenetről szóló művekben. Az 1989-ben megalakult kormány Balcerowicz-terve lényegében szabaddá tette az árak mozgását, megszüntette a külkereskedelem és a magánvállalkozás alapításának korlátait. A gyors liberalizáció lehetővé tette a gyors kilábalást a válságból, a lengyel GDP, elsőként Kelet-Európában, 1992-ben növekedni kezdett. Az 1997-es cseh, és az 1998-as orosz válság a fizetési mérleg hiányából fakadó súlyos következményekre hívta fel a figyelmet, inentől kezdve a gazdaságpolitika nagyobb figyelmet fordított a külső egyensúly megteremtésére. Korábban erre kevesebb figyelmet fordítottak, mert az 1990-es évek elején sikerült elérni a külső adósság egy részének elengedését, illetve átütemezését.

A lengyel költségvetés a rendszerváltás éveiben folyamatos és jelentős hiányt termelt. A jelentős kamatfizetési kötelezettség abban a néhány évben, amikor az elsődleges egyenleg pozitív is volt, átfordította a teljes egyenleget. A bevételi oldal legmeghatározóbb eleme a társadalombiztosítási járulékbévétele. Míg az 1990-es évek elején a közvetett adók csekélyek voltak, a 2000-es években a közvetlen adók szerepe csökkent jelentősen. A kiadások között a kelet-európai tendenciával ellentétesen az állami vásárlások aránya nő, a transzfereké csökken, ez utóbbit a vállalkozások támogatásának csökkenése okozza. A tőkejellegű kiadások az átlagos szint közelében ingadoznak.

4.2.2. Csehország

Lengyelországgal és Magyarországgal ellentétben Csehszlovákia az 1968-as Prágai Tavasz eseményeit követően a reformok minden formájától mereven elzárkózott. Az 1989-es váltást követően viszont homlokegyenest ellentétes politika következett. Az 1997-es válság azt jelzi, hogy a reformokhoz nem szokott ország számára a sokkterápia hosszabb távon mellékhatásokkal járt. [Magnin, 1999] A külső egyensúly megteremtéséhez a fogyasztás visszafogására, és az árfolyam leértékelésére volt szükség. A stabilizációs csomag a főbb egyensúlytalanságokat helyreállította, de a gazdasági teljesítmény csökkenéséhez vezetett. A kisebb gazdasági növekedés hatására a költségvetés hiánya növekedésnek indult, az utolsó néhány évben csak az állam által korábban nyújtott kölcsönök visszafizetése révén sikerült az értékeket

elfogadható szinten tartani (a 2001-től érvényes elszámolási szabályok szerint ezek viszont nem javíthatják az egyenleget, mivel nem jövedelemnek, csak az eszközök átrendeződésének számítanak).

A cseh költségvetés bevételeit a magas jövedelemadó-terhek, az igen magas társadalombiztosítási járulékok és relatíve alacsony közvetett adók jellemzik. A kiadási oldal meghatározó tényezői a támogatások. Maga az állam olcsón működik (a személyi kiadások a GDP 3,6 %-a körül ingadoznak), de a vállalkozói szférának juttatott transzferek a GDP 10 %-át is meghaladják. Ez az érték az 1980-as évek tervgazdaságában 15 % körül volt, az átmenet idején átlagosan 5 % körül mozgott, ami a cseh állam jelentős gazdaságszervező és irányító szerepét mutatja.

4.2.3. Szlovákia

Szlovákia 1993-ban igencsak furcsa helyzetben találta magát. Az ország önállóvá vált, de a gazdaságpolitika kialakításának intézményrendszere Prágában maradt. Igazán jólképzett szakembergárda, és megfelelő tapasztalat hiányában kellett megküzdeni a feladatokkal.

A szlovák költségvetés a kelet-európai átlaghoz közeli arányokkal rendelkezik. A jövedelemadók, különösen a vállalati nyereségadó, jelentős csökkenést mutat (a vállalati nyereségadó 1997-től, a személyi jövedelemadó 2000-től csökkent jelentősen). A társadalombiztosítási bevételek az átlag feletti, de ezeknek egy jelentős részét a kelet-közép-európai mértékben magas munkanélküliség kezelését szolgáló alapba történő befizetések teszik ki. [Martins-Price, 2000] Az állam működési költségei az átlagos 16 % körüli szinten mozognak, az összetétel az 1990-es évek végére a személyi kiadások felé tolódott, amit ellentétes irányú mozgás követett az új évezredben. A vállalkozások támogatása folyamatosan csökkent, a lakossági transzferek a Dzurinda-kormány hivatalba lépése után drasztikusan visszaestek. Mivel ez a nem adójellegű bevételek egyidejű csökkenésével járt együtt, az egyébként folyamatosan jelentős hiányt nem volt képes csökkenteni. Összességében megállapítható, hogy a Meciar-kormány idején a költségvetési politika a kelet-európai általános tendenciáknak megfelelően sodródott, jelentős döntéseken alapuló fiskális irányítás a Dzurinda-kormányt jellemzi. A politikai és gazdasági stabilizáció, az adóreformok a beáramló működő tőke tekintetében is kedvező hatást gyakoroltak.

4.2.4. Magyarország

A jelentős adósságot leszámítva a magyar gazdaság kedvező helyzetből vághatott neki az átmenetnek. Az 1990-ben megválasztott kormány 1991-es stabilizációs csomagjában a privatizáció (elsősorban külső tulajdonosoknak történő eladások formájában) és az infláció féken tartása szerepelt. Az 1994-ben megválasztott új kormány 1995-ben drasztikus intézkedésekre kényszerült, a fokozatos átmenet elvét egy időre fel kellett adni. A forint leértékelése, a csúszó leértékelés bevezetése, kiegészítő importvám kivetése és a bérek visszafogása a stabilizáció megfelelő eszközének bizonyult, legalábbis a makroökonómiai mutatók szempontjából. A fokozatossághoz szokott társadalom ezt kevésbé értékelte. Az 1998-as választásokat követően az új kormány sem a költségvetési politika megszorításában, sem az infláció leszorításában nem ért el számottevő eredményeket, a 2002-es választási év pedig az államháztartás rekordhiányát eredményezte.

A magyar költségvetés a rendszerváltás kezdete óta folyamatos és jelentős hiánnyal küzd. Bár 1995 és 2001 között az elsődleges egyenleg pozitív volt, a jelentős kamatteher a teljes egyenleget negatívvá tette. A bevételek viszonylagos stabilitást mutatnak, 1993 és 1997 között mintegy 9 százalékpontos csökkenés következett be, előtte és utána lényeges ingadozás nem tapasztalható. A bevételek struktúrája eltér az átlagostól: a személyi jövedelemadó-teher közel másfélszerese, míg a társasági adó nagyjából a fele az átlagnak, a közvetett adók néhány százalékponttal az átlagos érték felett mozognak. A nem adójellegű bevételek folyamatosan csökkennek. A kiadások mozgása hektikus. A folyó kiadások 1994-ig emelkedtek, amit jelentős csökkenés követett 1995-ben és 1996-ban (Bokros-csomag), majd 2001-ig lassú csökkenés, 2002-ben kiugró emelkedés következett. Az állam működési kiadásai kisebb amplitúdóval, de ugyanezt a pályát futották be, a háztartásoknak juttatott transferek 1995-96-ban és 2000-01-ben jelentősen csökkentek, 2002-ben számottevően nőttek. A hivatalosan publikált egyenlegeket a „kölcsonök nyújtása és visszafizetése” tétel az 1998-as évet leszámítva jelentősen javította, átlagosan a GDP 1,7 %-ának megfelelő kiadáscsökkentő tényezőként.

4.2.5. Szlovénia

Szlovénia a jugoszláv szövetség legfejlettebb tagja volt, a függetlenné válás lényegében nem sodorta háborúba, így az átmenetnek igen kedvező helyzetből indulhatott. A költségvetés elsődleges egyenlege mindvégig pozitív maradt, s a nem túl nagy kamatteher (az átmeneti országok átlagának fele körüli) sem okozott jelentős teljes deficitet. Ennek köszönhetően a szlovén államadósság 25 százalék körül ingadozott. Az adóbevételek között a társasági adók alacsonyok maradtak (az alacsony társasági adók ellenére a beáramló működő tőke mértéke szerény maradt, ennek háttérében az egyéb ösztönzők hiánya áll), a társadalombiztosítási járulékok lassú csökkenését a termékek és szolgáltatások adóinak növekedése ellensúlyozta. A fogyasztási adók csak 1999-ben kerültek bevezetésre, ami az előző növekedést részben magyarázza. Az állam működési költségei az átlagosnál kissé magasabbak voltak, különösen a személyi kiadások terén (kisméretű, de jólszervezett ország). A transferek a közszolgáltatások kiadásait alig haladták meg, a támogatások túlnyomó részét a függetlenné válástól kezdve a háztartási szféra kapta. A tőkejellegű kiadások 4 % körül ingadoztak.

4.3. A Balkán

A balkáni országok kategória nagyrészt a volt Jugoszlávia utódállamait foglalja magába. Szlovéniát nem sorolom ide, mivel a dolgozat lezárásának idejében az Európai Unió tagja, de ide kerül Albánia, mivel gazdasági fejlettségben nem sokkal marad alatta a polgárháborúban elpusztult Bosznia.

4.3.1. Horvátország

A Horvát Köztársaság autonomitásának kikiáltása után nagy erővel indult meg az önálló gazdaság működési feltételeinek megteremtése. Az időközben kitört háború, a hadigazdálkodásból adódó költségvetési kiadások pénzkibocsátással történő fedezése az infláció felpörgéséhez vezetett. A gazdasági liberalizáció jelentős állomása a 2000-ben megválasztott új, Európa-barát kormány, amely már az uniós csatlakozás jegyében igyekszik alakítani gazdaságpolitikáját.

A horvát költségvetés az 1993-94-es stabilizációt követően strukturálisan meglehetősen stabil. Kiemelkedően magas az állami újraelosztás aránya, az 1990-es évek végén ezek a mutatók az 50 %-ot is meghaladták. A bevételek között nagyobb arányt képviselnek a közvetett adók (18-20 %), a forgalmi és hozzáadottérték-adó a GDP 15 %-a körüli értéket mutat, kétszerese a kelet-európai átlagnak, de a fogyasztási adókról is hasonló állítható. A kiadási oldalon lassú átrendeződés figyelhető meg, az áruk és szolgáltatások vásárlása lassan csökken (15 %-ról 10 % körüli szintre), míg a háztartások támogatása hasonlóan nő (12-ről 17 %-ra). Az erősen központosított államapparátus fenntartása az átlagosnál nagyobb mértékű forrásokat igényel. A 2000-es évet leszámítva a fiskális egyenleg elfogadható mértékű hiányt mutat, az elsődleges egyenleg általában pozitív. Jelentősebb törés 1999-2000-ben mutatkozott a költségvetés számaiban, Horvátország esetén ez nem elsősorban az orosz válsággal, hanem a Jugoszlávia elleni embargóval és légicsapásokkal magyarázható.

4.3.2. Jugoszlávia (Szerbia és Montenegró)

Jugoszláviában 1989-et tekinthetjük az átalakulás kezdő évének, amikor a lengyelországihoz hasonló gazdasági reformfolyamat vette kezdetét. Szlovénia, Horvátország, Macedónia és Bosznia-Hercegovina 1991-es kilépésével a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság megszűnt. A Slobodan Milošević vezette ország háborúba lépett Horvátországgal és Bosznia-Hercegovinával szemben [Székely, 2003], amelynek hatására az ENSZ gazdasági és politikai szankciókat szabott ki az országra, amelyek felfüggesztésére 1995-ben, formális megszüntetésére 1996-ban került sor. A koszovói válság miatti veszteségeket súlyosbította az 1999-es NATO akció, és az újabb embargó. A Milošević-rendszer bukását követően nyílt valós lehetőség a demokratikus átalakulás megvalósítására, ami 2001-től vett jelentős lendületet.

A Milošević-rezsim a gazdaság centralizálását tekintette központi gazdaság-politikai feladatnak. A magántulajdon védelme helyett az összes tulajdonforma egyenjogúságát kimondó törvény született, a bankszektor nem került magánkézbe, a külkereskedelmet a szankciók miatti korlátozásokon túl is meglehetősen zártság, illetve protekcionizmus jellemezte. A hadigazdaság működéséhez szükséges költségvetési kiadásokat jórészt pénzkibocsátásból fedezték, ami 1993 végére a világtörténelem

egyik legnagyobb hiperinflációjához vezetett. A Jugoszláv Nemzeti Bank szakértőinek segítségével 1994 januárjában sikeres stabilizációt hajtottak végre, amely megállította a dinár gyors értékvesztését, de megnyugtatóan stabil valutával napjainkig sem rendelkezik Szerbia.

A jugoszláv költségvetési rendszer átalakítása

A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság szétesése szükségessé tette az egyébként is egyedinek számító költségvetési rendszer átalakítását. A régi rendszer legfőbb jellemzői:

- Decentralizáltság. A szövetségi szinten a hadügyek, a külügyek, a jegybank és a Társadalmi Elszámoló Szolgálat (TESZ, Služba društvenog knjigovodstva) állt, köztársasági szinten az ágazati minisztériumok, illetve helyi szinten az önkormányzatok.
- Korlátozott átláthatóság. Noha a köztársasági kormányok vetették ki az adókat, a beszedésük felett csak kb. 2/3 részben gyakoroltak ellenőrzést. A szövetségi költségvetés csak nagyon erősen aggregált formában készült.
- Alulról felfelé készülő költségvetés, normatív tervezés.
- A középtávú perspektíva hiánya.
- A kohéziót a TESZ teremtette meg, amely a klíringközpont, a készpénzelosztás, az adóhatóság, a kincstár, a pénzügyi ellenőrzés és a statisztikai szolgálat tevékenységét egyesítette.
- A pénzügyminisztérium korlátozott irányító és ellenőrző szereppel rendelkezett.

A függetlenné válás után első lépésként minden országban a TESZ helyett az ún. Kifizetési Hivatalokat hozták létre, de – különösen a háborús országokban – érdemi változás nem történt. A 90-es évek közepétől meginduló reformok: a költségvetési információk központosítása (az államháztartás fogalmának beemelése), a kölcsönös hátralékok rendezése (adótartozások, állami alkalmazottak bérei), a pénzügyminisztériumok infrastrukturális és személyi fejlesztése, a kincstári funkciók átcsoportosítása a pénzügyminisztériumokhoz.

A reformok második fázisában (tipikusan az évezred kezdetétől) a költségvetés tervezése során középtávú, makroökonómiai szemlélettel kezdtek dolgozni, ami a célok átláthatóságát is nagyban növelte.

Összességében a reformfolyamatban Szlovénia áll az élen, utána a háborút elkerülő Macedónia, majd Horvátország, Bosznia-Hercegovina, és végül a sort a Szerbia és Montenegró államszövetsége zárja.

[Diamond – Last, 2003]

A 2000 októberi politikai fordulatot követően a gazdasági reformok felgyorsultak: megszüntették az árszabályozást; átfogó adóreformot hajtottak végre (pl. bevezetésre került az általános forgalmi adó); új privatizációs törvény született, aminek következtében megindult a külföldi működő tőke áramlása; a bankszektor fizetésektelen elemeit szanálták, javítva ezzel a bankrendszerbe vetett bizalmat. Ugyanakkor az intézményrendszer átalakításának nehézségei fékezik a reformfolyamatokat, a megfelelő intézményi háttér nélkül végrehajtott lépések csak részleges és időleges eredményekhez vezethetnek. [Simon, 2003] Zoran Djindjić szerb miniszterelnök 2003 márciusi meggyilkolása óta a belpolitikai bizonytalanság nőtt.

Érdekes a szövetség másik tagjának, Montenegrónak a helyzete. A szerb kormány gazdaságpolitikájával ellentétben már a kezdetektől fogva radikálisabb lépéseket tettek a piacgazdaság felé vezető úton (pl. jelentős privatizáció). Sajátos

helyzetként 1999 vége óta a német márka, majd 2002. január 1-jétől az euró a kizárólagos hivatalos fizetőeszköz.

4.3.3. Bosznia-Hercegovina

A Jugoszláviából kiszakadt Bosznia-Hercegovina a háborús években lényegében három, a nemzeti kötődésnek megfelelő (bosnyák, szerb, horvát) hatalom irányítása alatt állt, a hadisikerektől függően osztozva a területen. Csak a daytoni békeszerződés megkötése (1995 decembere) után nyílt mód szabályozott gazdaságpolitika megvalósítására. A nemzeti bankot 1997 augusztusában alapították meg, míg az önálló és egységes pénzt, a konvertibilis márkát (árfolyamát 1:1 arányban a német márkához kötve) 1998 júniusában vezették be, de a német márka 2001 végéig forgalomban maradt. 1997-ben alkották meg a költségvetési kerettörvényt. A makrogazdaság egyensúlyát a külföldi segélyek jótékony hatásával sikerült megőrizni, a kezdeti 20-50 %-os gazdasági növekedés a működőképesség biztosításához szükséges feltételek megteremtését jelentette.

A költségvetést az állami újraelosztás kissé csökkenő, de még így is igen magas szintje jellemzi (50 % körül), a tőkejellegű kiadások aránya jelentős. A rendelkezésre álló adatok részletesebb elemzést nem tesznek lehetővé.

4.3.4. Macedónia

A macedón gazdasági teljesítményben nem következett be drasztikus visszaesés. 1996-tól az infláció egyszámjegyű, a GDP növekszik, és egészen 2000-ig a költségvetés egyensúlyát is sikerült megőrizni. Az embargók idején az illegális szféra által működtetett kereskedelmi csatornák tették lehetővé a gazdaság túlélését, békeidőben azonban a drogkereskedelem és a hozzá kapcsolódó korrupció az ország leggyengébb pontja.

A költségvetés adatsorai a tőkejellegű kiadásokat leszámítva (amelyek az átlagosnál alacsonyabbak) lényegében a kelet-európai átlagot mutatják, jelentős kilengések nélkül.

4.3.5. Albánia

A költségvetés hiánya unikális. A hosszabb távon tarthatatlan 20 %-ot meghaladó hiány 1998-ra 10 % alá csökkent, de az elsődleges egyenleg továbbra is negatív, ami az államadósság csökkentését nehezíti. A probléma elsősorban a bevételek szűkösségében rejlik. Lényegében minden adófajta bevétele elmarad az átmeneti országokban szokásostól, a közvetett adók nagyjából háromszorosát teszik ki a közvetlen adóknak. A hozzáadottérték-adó 1996-os bevezetését követően a legjelentősebb bevételi forma lett. A vámjellegű bevételek kezdetben a teljes bevétel egyötödét is kitették, ez az arány 2000 után 10 %-ra mérséklődött. A transzferek jócskán alulmúlják a kormányzat működési költségeit, a kezdeti drasztikus csökkenés után a 90-es évek közepe óta 2-3 % körül ingadoznak. Az állami újraelosztás alacsony mértéke ellenére a tőkekiadások aránya magas. Sajnálatos, hogy az állam beruházásokra költött kiadásai nem hasznosulnak hatékonyan, a minisztériumok közti rossz koordináció és a korrupció jelentős veszteségeket okoz. A tőkekiadások fedezetéül jórészt a költségvetés méretéhez képest jelentős (az összes bevétel 7-23 %-át kitevő) külföldi segélyek szolgálnak.

Albánia a rendszerváltás kezdetétől fogva rendkívül magas gazdasági növekedést könyvelhet el, így a viszonylag jelentős hiány ellenére is kedvező az államadósság dinamikája, az 1997-ig növekvő tendencia csökkenővé vált, a jelenleg 60 % körüli hiány a gazdasági növekedés fenntarthatósága és az elsődleges deficit fékmentartása mellett 2010-re 45-50 % közti szintre mérséklődhet.

4.4. A 2007-es EU-bővítés várományosai

4.4.1. Bulgária

Bulgária nehéz örökséggel vágott neki az átmenetnek. A szocialista országok közül a legszorosabb kapcsolatban állt a Szovjetunióval, így annak és a KGST-nek a felbomlása a legnagyobb hatással volt rá. Ugyanakkor jelentős adósságállományt is örökölt az előző rendszerből, amelynek átütöztetésére csak 1994-ben került sor.

A bolgár költségvetés az 1990-es évek kezdetén jelentősen átalakult. Az állami újraelosztás mértéke a kezdeti gyors és szándékolt [Wyzan, 1993, 134] zuhanás (60 %-ról 45-50 % körüli szintre) után erősen ingadozott, s csak 1997-től stabili-

zálódott 37-38 % körül. A társasági adók aránya (GDP-hez képest) a 14 % körüli szintről 3 %-ra csökkent, és e körül mozog. A társadalombiztosítási bevételek enyhén a kelet-európai átlag alatt maradtak, a termékekre és szolgáltatásokra kivetett adók 1998-tól érték el az átlagos, 12 % körüli szintet. A bevételeken belül magas a nem adójellegű bevételek aránya. A kiadási oldalon folyamatos arányeltolódás ment végbe a közszolgáltatások kiadásaitól a transferek felé, az utolsó években a transzferjellegű kifizetések kétszeresét teszik ki az állam működési költségeinek (ez az arány átlagosan 1,1 és 1,3 között mozog), ami a költségcsökkentés politikai átvihetőségét rontja jelentősen. A kamatkidadások rendkívül magasak a bolgár büdzsében, 1996-ban, a pénzügyi válság idején a 20 %-ot is meghaladták (ez a 120 % körüli államadósságnak és a hiperinflációnak egyenes következménye), ezzel rekordhiányt állítva fel a teljes, illetve a fiskális egyenleg szintjén (az államháztartás csődjének iskolapéldája). A lényegében folyamatosan pozitív elsődleges egyenleg ellenére is ritkán sikerült egyensúlyba hozni a költségvetést.

4.4.2. Románia

Románia ugyan külső adósságot nem örökölt a korábbi rendszertől, de az 1980-as évek politikája, amely ezt (az adósság visszafizetését) lehetővé tette, a fejlődést is visszafogta. A fokozatosság elvét olyannyira komolyan vették, hogy a rendszerváltás nem hozott igazi gazdasági változást.

A román költségvetést az állami újraelosztás viszonylag alacsony szintje jellemzi, a bevételek a GDP 30 %-a körül mozognak. A kamatkidadások csak a 90-es évek végére váltak jelentőssé (akkorra halmozódott fel nagyobb államadósság), az infláció mérséklődésével az utolsó években csökkenő tendenciát mutatnak. A bevételek lényeges átrendeződése 2000-től figyelhető meg, a személyi jövedelemadó súlyának csökkenése és a hozzáadottérték-adó arányának növekedése a legszembeütőbb változás. Az állam működése nem lett olcsóbb, a személyi kiadások redukálása mellett a kormányzati vásárlások nőttek. A transferek a kezdeti csökkenés után 1994-től a 14 és 15 % közti sávban ingadoznak. Kevésbé ígéretes jel, hogy a tőkejellegű kiadások az utolsó 5 évben alacsonyabb szinten stabilizálódtak.

4.5. Szovjet utódállamok

A Szovjetunió utódállamai, a balti országok kivételével, Független Államok Közössége (FÁK) néven laza szövetségben kezdték meg az átmenet éveit. A dolgozatban vizsgált három FÁK ország, mind méretét, mind gazdasági pályáját tekintve jelentős eltéréseket mutat, de számos közös vonással is rendelkezik. A reformok kelet-európai mértékkel mérve lassan indultak el mindhárom országban. A jogrendszer átalakítása még korántsem fejeződött be, az európai normákhoz hasonló adórendszer a törvények szintjén az 1990-es évek végére került kialakításra, de az adóhatóságok tekintélye egyik országban sem éri el azt a szintet, ami a potenciális adófizetők többségét az adózási fegyelem betartására ösztönözné. A GDP-arányos költségvetési bevétel a kelet-közép-európai átlaghoz képest alacsony, a többi FÁK-országhoz képest viszonylag magas, így az átmenet nem csak földrajzi értelemben igaz. [Lorie, 2003]

4.5.1. Moldova

A legnagyobb problémát a hatalmas fizetési mérleg hiány okozza, a folyó mérleg hiánya 20-30 % körüli, a fogyasztási hányad meghaladja a 100 %-ot, ami hosszabb távon nem tartható fenn. A legális gazdaság fejlődésének további akadályát képezik a nagymértékű belső érdekellentétek és a korrupció. [Shiells, 2003]

A költségvetést jelentős és tartós hiány jellemzi az elsődleges egyenleg szintjén is. A bevételi forrásokat tekintve komoly problémát okoz a Dnyeszteren túli területek *de facto* függetlensége, amelyek az ipari termelés és az abból származó adóbevételek legnagyobb részét biztosítanak. A társasági adóbevételek mértéke az elmúlt 14 év során nagyjából harmadára csökkent, a fő bevételi forrást a közvetett adók jelentik, a hozzáadottérték-adó teszi ki az összes bevétel harmadát, de 15 % körüli a fogyasztási adó bevételeken belüli aránya is. A kiadások szerkezeti változása is nyomon követhető, a transferek aránya megnőtt, a közszolgáltatások kiadásainak mintegy másfélszeresét teszik ki az előző évtized közepe óta (az összes kiadás kétharmada a szociális ellátórendszer – egészségügy, oktatás, társadalombiztosítás – fenntartása). A tőkejellegű kiadások csökkenő tendenciát mutatnak, alacsony 1 % körüli szinten látszanak stabilizálódni. A költségvetés helyzete az albán költségvetéshez hasonló, de a viszonzatlan juttatások, illetve az – Albániában ebből finan-

szírozott – tőkekiadások mértéke lényegesen alacsonyabb. Az államadósság trendje szempontjából a későn megindult gazdasági növekedés rendkívül kedvezőtlen volt, bár a rendszerváltás idején a többi volt szovjet tagköztársasághoz hasonlóan Moldova is tiszta lappal indult, 2000-re 80 % fölötti államadósságot halmozott fel.

4.5.2. Ukrajna

Ukrajna az elhalasztott reformok országa. Az 1990 óta szinte évente cserélődő kormányok, mégha induláskor elkötelezettek voltak is a reformok mellett, azoknak csak kis töredékét valósították meg. A bejelentett reformtörekvések is ellentmondásosak voltak, a sokterápia és a kínai típusú átmenet együttes alkalmazása a szándékok szintjén is komolytalan. A feketegazdaság aránya 1996 és 2001 között 43-49 % között mozoghatott. [Novoseletska-Najman, 2001] Az általános bizonytalanságot jól mutatja, hogy az 1997-es évre nem született költségvetési törvény. A költségvetés megalkotása is zűrzavaros. Először a kiadási oldalról szavaznak, majd azután vizsgálják, hogyan lehet a szükséges forrásokat előteremteni. [Bell, 2002b] A forrásteremtés „egyszerűsítése” érdekében 1996-99 között a sávós jövedelemadó sávhatárait nem módosították, jelentősen növelve a legszegényebbek adóterheit. [Downey, 1999, 16] Az ukrán jogrendszer legnagyobb problémája a hierarchia hiánya (az időbeliség elve erősebben érvényesül).

Az ukrán költségvetést az elkészítési módszeréből adódóan a 90-es években jelentős hiány jellemezte, csak az utolsó 3 évben, a gazdasági növekedés megindulásával egyidőben sikerült egyensúly közeli állapotba hozni. A rossz adófizetési morált is figyelembe véve az adóterhek magasak, különösen a jövedelemadók, és némileg az átmeneti országok átlagos szintje alatt marad a társadalombiztosítási járulékbévetel. Mivel a kiadási oldal 1997 utáni megoszlásáról nem áll rendelkezésre információ, a kiadások összetétele nem értékelhető.

4.5.3. Fehéroroszország

A Lukasenko elnök vezette országban nem sok jele látszik a rendszerváltásnak. A kormányzatnak ár- és bérmeghatározási monopóliuma van (1999-től a magánszektorban is), a tervgazdaság életben maradt annak ellenére, hogy a környező országok több-kevesebb reformot már végrehajtottak. Miután az Oroszországgal való monetáris unió ötletét az orosz fél elvetette, 1995 májusában bevezették a belarusz

rubelt. Ezt követően a nemzeti bank vezetése is az elnök kezébe került, az önálló monetáris politika megszűnt. A gazdasági tranzakciók közel fele dollárban zajlik, a lakosság pénzvagyont készpénzben, vagy külföldi bankbetét formájában tartja (szintén dollárban). Az állami transferek hivatalosan a GDP 6-8 %-át teszik ki, de becslések szerint 1999-ben csak az árfolyam-támogatások elérték ezt a nagyságrendet.

A piacgazdaságokra jellemző módon költségvetési politikáról tehát nem igazán beszélhetünk. A hivatalos költségvetés számai alapján a belarusz tervgazdaság jól szimulálja a piacgazdasági viszonyokat, az átlagosnál magasabb közvetett adóteher és jelentős (8-9 %) tőkekiadások mellett. A költségvetés hiánya mérsékelt, az elsődleges egyenleg a 0 körül ingadozik, a kamatkiadások nagysága nem éri el az 1 %-ot.

III. RÉSZ:

EMPÍRIA ÉS VALÓSÁG

A költségvetési politika elemzése nem lehet teljes az empirikus adatok statisztikai, ökonometriai elemzése nélkül. A III. részben a költségvetés struktúrájának *dinamikáját* vizsgálom, a *szerkezetét* nemzetközi szinten összehasonlítom, illetve a költségvetés kialakítására ható tényezőket és a költségvetési politika makrogazdasági *hatásait* is feltérképezem. Az utóbbi két elemzéshez általános politikai (például választási), makrogazdasági adatokra (gazdasági növekedés, GDP, munkanélküliségi ráta, inflációs ráta, stb.) is szükség van, de az alap adatbázist mégis a 18 ország költségvetése jelenti. Az adatok forrásait, illetve felhasználhatóvá transzformálásuk technikáit mutatom be az 5. fejezetben. Az elemzések módszertanának részletes leírására a 6., míg az eredmények értelmezésére a 7. fejezetben kerül sor.

5. FEJEZET:

AZ ADATBÁZIS

5.1. Az egységes adatbázis igénye, a Government Financial Statistics (GFS) rendszer

A makrogazdasági adatok tekintetében sok évtizedes törekvés figyelhető meg az egységes módszertan alkalmazására. Optimális lenne az az állapot, ha a makrogazdaság helyzetét, folyamatait leíró mutatószámok valóban mutatószámok, és nem csupán adatok lennének, azaz tartalmuk szabványosított, visszatérően használt lenne. [Hunyadi-Vita, 2002] Ez a törekvés csak részben járt eredménnyel, a második világháborút követően a megosztott világ egyik fele nem volt hajlandó elfogadni a másikon elfogadott és használt számbavételi rendszert. A rendszerváltást követően Kelet-Európában elvileg megnyílt a lehetőség az egységes adatrendszerek kialakítására, de a kezdeti években – különösen a szétváló országok, széthulló szövetségek

esetén – nem ez volt az elsődleges feladat. Az el nem végzett adatgyűjtés hatása bizonyos esetekben akár örökre szóló is lehet, hiszen utólag már nem lehet megfigyelni az eseményeket, legfeljebb becslések készíthetők. Az egységes adatgyűjtési, számbavételi rendszerek alkalmazásának hiánya, késedelme azonban nem csak kelet-európai jelenség. Az 1993-as SNA szabványok, vagy az 1995-ös ESA bevezetése sem történt meg azonnal, több évre volt szükség, mire az érintett országok nemzeti számláikat ezekhez igazították.

Az általános, nemzeti számlákra vonatkozó szabványok is meghatároznak bizonyos tételeket, elveket a kormányzati szektor tevékenységének mérésére, de létezik kifejezetten a kormányzati szektort leíró szabályrendszer is, a Nemzetközi Valutaalap (IMF) jóvoltából. Az IMF 1986-ban készítette el a Kormányzati Pénzügyi Statisztikai Kézikönyv (Government Finance Statistics Manual) első változatát. Az újabb változat hosszas előkészítő munka után 2001-ben jelent meg. A megújítás egyik jelentős motiváló ereje az volt, hogy az így készülő statisztikák és az SNA rendszer között az átjárhatóság biztosítva legyen. Fontos hangsúlyozni, hogy a Nemzeti Számlák Rendszerének a GFS-től eltérő kategóriái vannak, sőt, több esetben ugyanazon név alatt részben eltérő tartalom húzódik meg, de a részletes adatok birtokában az értékek konvertálhatók. Hasonlóan az IMF más kézikönyveivel, így az 1993-as Fizetési Mérleg Kézikönyvvel (Balance of Payments Manual), és a 2000-es Monetáris és Pénzügyi Statisztikai Kézikönyvvel (Monetary and Financial Statistics Manual) való összhangot is biztosítani kívánták.

A GFS rendszer legfontosabb jellemzőinek bemutatása azért lényeges, mert ezen keresztül az adatbázis legfontosabb tulajdonságait, kritikus pontjait át lehet tekinteni.

Az 1986-os és a 2001-es kézikönyv három lényeges szemléletbeli különbséget hordoz:

- + Az 1986-os kézikönyv funkcionális szemléletben az államháztartási szektort vizsgálja. Gyakran azonban a tágabb értelemben vett közszféra (public sector) is elláthat bizonyos államháztartási funkciókat, ezért 2001-es változatban a statisztikai adatgyűjtés kiterjed a közintézményekre is, az államháztartás és a közintézmények közti tranzakciók külön figyelmet kapnak.¹³

¹³ Az államháztartás körének definiálására a későbbiekben még sor kerül.

- + Az 1986-os kézikönyv szerint a tranzakciókat a pénzügyi teljesítéskor kell rögzíteni (pénzforgalmi szemlélet), a felülvizsgált változat szerint a felmerülés időpontjában, azaz abban az időszakban, amikor a gazdasági érték keletkezett, átalakult, elcseréltetett vagy megsemmisült (eredmény szemlélet).¹⁴
- + A tartam típusú adatok mellett állapotváltozók is bekerültek a rendszerbe, újdonság az államháztartás mérlege, amely tartalmazza az összes pénzügyi és nem pénzügyi eszköz, forrás állományát. A mérleg megjelenésével lehetővé vált az állapot- és folyamatváltozók teljes integrációja, a nyitó- és a zárómérleg közti mozgások teljes mértékben nyomon követhetők.

Nyilvánvaló, hogy az átállás a legtöbb országban nem egyik napról a másikra fog megtörténni, az új elemek átvétele csak fokozatosan megy végbe. A stock típusú adatok felvétele csak az adatgyűjtés megszervezésének kérdése, mivel ezek kiegészítő információk a korábbiakhoz képest. A pénzforgalmi szemlélettől való eltérés komolyabb problémát is felvet: átmenetileg nem teszi összehasonlíthatóvá az adatokat. Lényeges torzítást két évben okoz a változás (a régi rendszer utolsó, és az új első évében), a torzítás mértéke jelentősen függ az adók befizetésének és a kiadások ütemezésétől, az egyik évről a másikra áthúzódó tételektől.

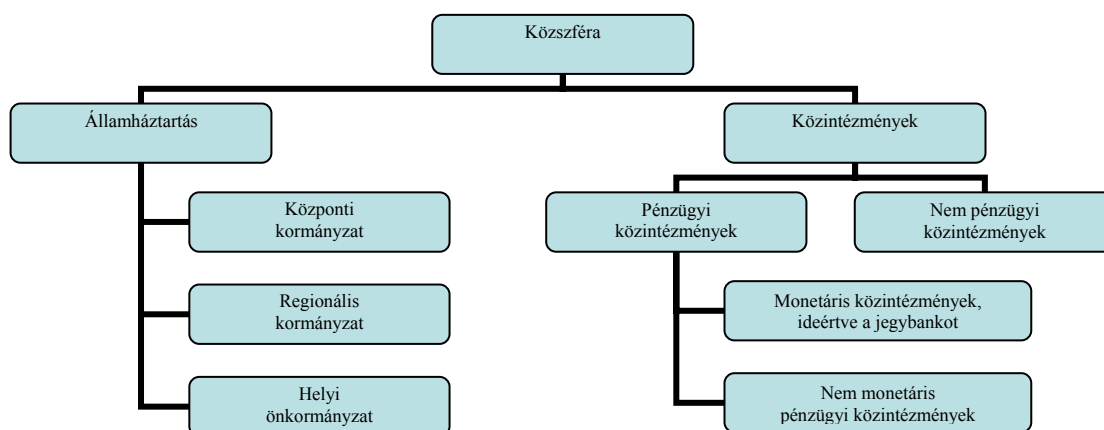
A költségvetési intézmények, államháztartás, közszféra fogalmak mindenképpen pontosítást igényelnek, különös tekintettel arra, hogy a számbavételi kör az új kézikönyv megjelenésével változott, bővült. A GFS az 1993-as SNA-val egyezően osztja szektorokra az ország gazdaságát, és minden szektor bizonyos számú intézményi egységből áll. Az öt szektor:

- Nem pénzügyi vállalatok
- Pénzügyi vállalatok
- Államháztartás (azok a szereplők, amelyek elsődlegesen kormányzati funkciókat látnak el)
- Háztartásokat segítő nonprofit intézmények
- Háztartások [Government ..., 2001]

¹⁴ Az eredmény szemlélet átmeneti manipulációra is lehetőséget teremt, mivel a pénzügyileg nem teljesített, de közgazdaságilag indokolt tételek is elszámolásra kerülnek. Az olyan országokban, ahol jelentős hátralékok halmozódtak fel (kifizetetlen állami bérek, be nem fizetett adók) – jellemzően a Szovjetunió utódállamai és a Balkán háború sújtotta országai – a kétféle elszámolás között szignifikáns különbségek lehetnek. Más kérdés, hogy ezekben az országokban mikor fogják pontosan és precízen betartani a GFS kézikönyv részletes előírásait. A kézikönyv szabályai szerint csak a reálisan várható bevételeket lehet elszámolni, ennek megítélése azonban szubjektív.

A közszféra felépítését mutatja a 4. ábra. Az államháztartás (general government sector) részét képezik a különböző szintű kormányzati egységek, és a nem piaci non-profit szervezetek közül azok, amelyeket alapvetően kormányzati egységek ellenőriznek és finanszíroznak, függetlenül attól, hogy a feladatok ellátását a kormányzati ügynökségként, vagy non-profit szervezetként végzik, hiszen a kormányzati politika végrehajtása a feladatuk. Maga az államháztartás három szintű lehet: az első szint a központi kormányzat (ennek a szintnek a költségvetését nevezzük központi költségvetésnek), a második szint a regionális kormányzat (amely egyes országokban egyáltalán nem létezik, másutt, különösen föderatív berendezkedésű államokban, akár a központi kormányzatnál is nagyobb súlyú lehet, megnehezítve a nemzetközi összehasonlítást), a harmadik pedig a helyi önkormányzatok szintje (országától függően kisebb-nagyobb önállósággal és költségvetési súllyal). A közszféra másik ágát a közintézmények (ideértve az állami vállalatokat is) jelentik. Ezek az intézmények állami irányítás alatt állnak, illetve vezetőik kinevezése állami hatáskör, de elsődleges funkciójuk nem a kormányzati politika végrehajtása. [Government ..., 2001]

4. ábra: A közszféra felépítése

Forrás: [Government ..., 2001]

Érthető az IMF törekvése, hogy az államháztartási kört kibővítse, bevonva az adatgyűjtésbe a közszféra egészét, mivel ez kiegészítő információkat hordozhat. Azt is látnunk kell, hogy a közintézményi kör csak kisebb mértékben módosíthatja a költségvetési politikáról alkotott képünket, hiszen az állami tulajdonban lévő vállalatok tevékenysége nem tartozik szorosan az állam újraelosztó funkciójához. Hason-

lóan a jegybank működése is meghatározó a gazdaságpolitika területén, de ha az a kormányzati politika közvetlen végrehajtója lenne, akkor súlyosan sérülne a jegybank függetlenségének sokat hangoztatott alapelve. Összességében, ha a költségvetési politikát kívánjuk elemezni, célszerű az alapadatok szintjén az államháztartás körében maradni. A közszféra egésze egyébként az utóbbi 15 évben a rendszerváltó országokban jelentősen átalakult. Az időben és technikában lényegesen eltérő privatizációs folyamat során az állami vállalatok köre leszűkült, a pénzügyi intézetek jelentős része is magánkézbe került, így az államháztartás súlya az egész közszférán belül megnőtt. Ez a folyamat inkább a privatizáció elemzői számára tartogat értékes kutatási területet.

Az államháztartás felépítése is jelentős eltéréseket mutat, térben és időben egyaránt. A regionális szint egyes országokban teljesen hiányzik, a helyi önkormányzatok jog- és feladatköre (és ezzel együtt általában pénzügyi önállósága) is rendkívül változó. Általánosan igaz azonban, hogy a helyi szintű források nem elegendők a helyi feladatok ellátásához, így az önkormányzatok rászorulnak a központi költségvetéstől kapott támogatásokra. Tulajdonképpen az adott ország felépítése, törvényei határozzák meg, hogy a feladatok miként oszlanak meg a különböző szintek között, ezért, különösen eltérő berendezkedésű országok összehasonlítása során, célszerűbb az egész államháztartást vizsgálni, legfeljebb utalva az eltérő belső arányokra.

A többszintű államháztartás egészének vizsgálata felveti a *konzolidálás* kérdését is. A GFS rendszer, szemben az SNA-val, teljes mértékben konszolidált. [Government ..., 2001] Az államháztartás egyes szintjei közti tranzakciók kiszűrésre kerülnek¹⁵, amikor az egészre vonatkozó statisztika készül, de az egyes egységekre vonatkozóan teljes körűen elvárt az adatgyűjtés. Így az alapadatok birtokában az SNA nem konszolidált statisztikái is kiszámíthatók ugyanabból az adatbázisból. A *dolgozat szempontjából* a konszolidálás kérdésköre nem bír különös jelentőséggel, mivel a költségvetési adatok gyűjtése minden esetben az államháztartás egészére, míg a többi makrogazdasági mutató a teljes belföldre (mind az öt fent említett szektorra) vonatkozott.

¹⁵ Konzolidálnak tekintjük az államháztartás bevételeit/kiadásait, ha azok csak az államháztartási körön kívülről/kívülre érkező/indított tételeket tartalmazzák, az egyes szerplők közti pénzáramlás kiszűrésre került (például a központi költségvetésből a helyi önkormányzatoknak juttatott támogatások nem szerepelnek benne).

A társadalombiztosítás témaköre külön fejezetet igényel az államháztartás rendszerének ismertetésében. Mivel maguk az ezzel foglalkozó szervezetek elhelyezkedése az államháztartásban (vagy részben azon kívül), a hozzájárulások és juttatások (vagy járulékok és járadékok) rendszere nagyon eltérő, ezért a GFS rendszer nem emeli ki külön egységként a társadalombiztosítást, hanem a megfelelő kormányzati szint részeként kezeli. Így *például* a központi költségvetés által fenntartott betegbiztosítási rendszerbe történő befizetések, és a – részben – ebből finanszírozott kórházi kiadások a központi költségvetés részeként jelennek meg. Bonyolítja a helyzetet a helyi önkormányzat által fenntartott kórház, amely ennél fogva rászorul a központi költségvetés valamely egységébe befolyó bevételre mint finanszírozási forrásra. A *társadalombiztosítás összetettsége* újabb *indok* amellet, hogy az elemző, ha a költségvetési politikát kívánja elemezni, *az államháztartás* konszolidált adataival dolgozzon. Természetesen a társadalombiztosítás jelentősebb reformja esetén számolni kell az ebből adódó hatásokkal, a kelet-európai ellátórendszerek esetén a feladatok magánszektor felé történő kiszervezésének hatásaival is. Ezeket az információkat szükség esetén a megfelelő tételek korrigálására az idősorok adatainak összehasonlíthatóvá tételénél kell felhasználni. A társadalombiztosítási járulékokkal kapcsolatban szakmai vita folyik arról, hogy nem lenne-e szerencsésebb a kötelezettségek között feltüntetni azokat. Amíg világszinten is a társadalombiztosítás inkább a felosztó-kirovó rendszer szerint működik és nem egyéni számlás – valóban biztosítási – rendszerben, addig véleményem szerint nem szerencsés a befizetett járulékok kötelezettségkénti feltüntetése, de a demográfiai változások hatására szükségessé váló reformok a távolabbi jövőben ezen a területen (is) változásokat okozhatnak.

Az államháztartás bevételeinek és kiadásainak GFS 2001 szerinti osztályozását, és az összefoglaló kimutatásokat az 1. sz. függelék tartalmazza. A közölt osztályozás nem teljes, bizonyos tételek a GFS kézikönyvben bővebb bontásban szerepelnek, de a valóságban közölt adatok részletességét még így is meghaladja.

A bevételek területén a legnagyobb tételt az adóbevételek jelentik, ezek súlya általában meghaladja az összes bevétel felét. Az osztályozás nem használja a közvetlen és közvetett adók fogalmát, de úgy készült, hogy azok jól elkülöníthetők egymástól. A GFS kézikönyv viszonylag pontosan, részletesen definiálja az egyes tételek tartalmát, határesetek az egyes országok jogrendjének megfelelően előfordulhatnak.

A kiadásokat mind közgazdasági tartalmuk, mind pedig funkciók szerint csoportosíthatjuk. A GFS mindkét osztályozást tartalmazza, a funkciók szerinti csoportosítás lényegesen részletesebb a közgazdaságinál. A közgazdasági osztályozás szerinti kategóriák esetén a legjelentősebb tételeket már nem tudjuk olyan egyértelműen megnevezni, mint a bevételek esetén, ráadásul időben is jelentősebb eltolódás figyelhető meg az áruk és szolgáltatások felhasználása felől a társadalmi juttatások és támogatások (együtt: transzferek) felé. [Alesina-Perotti, 1994] A kiadások funkcionális osztályozása viszonylag általánosan elfogadható rendszerre épül. Ugyanakkor a gyakorlati munka során a költségvetés általában ágazati minisztériumok szerinti bontásban készül el, ami megnehezíti bizonyos tételek besorolását. Ilyen lehet *például* a jogalkotás és a jogalkalmazás határának kérdése (7011-es, illetve 7033-as tétel), amelyek alapvetően az Igazságügyi Minisztérium (vagy hasonló funkciójú minisztérium) hatáskörébe tartoznak.

Az államháztartás tranzakcióinak általános bemutatására szolgáló formula a Kormányzati Műveletek Jegyzéke (Statement of Government Operations), amely csak főbb pontjaiban mutatja be a bevételek és a kiadások alakulását, ugyanakkor a finanszírozás legalapvetőbb tételeit is tartalmazza. [Government ..., 2001] Ez a fajta kimutatás a leginkább elterjedt, tömörségének köszönhetően a legtöbb forrás ehhez hasonló kimutatást közöl. Az új kézikönyv bevezetésével, mivel az eddigi pénzforgalmi szemlélet megszűnt, szükségessé vált, hogy az államháztartás pénzeszközeinek változását is nyomon lehessen követni. Erre a célra a cash-flow kimutatás megfelelően átalakított változata lehet alkalmas. Mivel 2001-ig a pénzforgalmi szemlélet volt az irányadó (és a dolgozatban használt adatbázis is ilyen szemléletű adatokon alapul), célszerűnek látom a cash-flow kimutatás ismertetését is, ami szerkezetében bizonyos országok által készített korábbi statisztikákra emlékeztet, igen gyakori ugyanis a működési és a beruházási tevékenység szétválasztása a költségvetési kimutatásokban.

A különböző kimutatásokon túl, amelyek a bevételek és a kiadások csoportosításait tartalmazzák, lényeges mutatószámok a különféle egyenlegek. Az egyenlegeket az államháztartás egészére, különböző szintjeire, és a közszféra szintjére is ki lehet számítani. A GFS rendszerben megjelenő legfontosabb egyenlegek:

- ✓ Nettó / bruttó működési egyenleg
- ✓ Nettó kölcsönadás / kölcsönfelvétel
- ✓ Készpénz többlet / hiány

Ezekon túl a gyakorlatban használt további egyenlegek, amelyek a GFS-ből származtathatók:

- + Teljes költségvetési egyenleg: a nettó kölcsönfelvét korrigálva a privatizációs tételekkel és a kölcsön formájában nyújtott támogatások összegével
- + Teljes elsődleges egyenleg: a teljes költségvetési egyenleg + nettó kamatfizetés
- + Elsődleges működési egyenleg: nettó működési egyenleg + nettó kamatfizetés
[Government ..., 2001]

Az utóbbi két tétel lényege, hogy kiszűri a korábban felhalmozott államadósság kamatterhei miatti fizetési kötelezettségeket, amennyiben az elsődleges egyenlegek többletet mutatnak, esély nyílik az adósság csökkentésére. Ezen túlmenően számos korrigált egyenleg mutató dolgozható ki, amelyek a rendkívüli események (átmeneti sokkhatások, egyszeri nagytételű vásárlások, stb.) hatásait korrigálják, melyek torzítanak a költségvetési idősorok elemzését. A dolgozatban felhasznált egyenleg-mutatók, illetve a szükséges és lehetséges korrekciók elemzésére csak az egyes országok adatforrásainak, és a rendelkezésre álló információk bemutatása után, az 5.3.2. alfejezetben kerül sor.

5.2. Az adatforrások

Az optimális helyzet az lenne, ha minden ország az egységes kézikönyv szerint készítené statisztikáit, de ez az elvárás általában nem teljesül. A következő szakaszokban a meglévő adatok és azokkal kapcsolatos problémák bemutatásra kerül sor.

A költségvetési statisztikák a makrogazdasági mutatók között speciális területet jelentenek. Ez a specialitás a költségvetés törvényben való megfogalmazásában jelenik meg. A legtöbb makromutató esetén a gazdasági elemzők, intézetek, a jegybank, a pénzügyminisztérium, a statisztikai hivatal készít vagy készíthet előrejelzéseket, de ezekre vonatkozóan nem születik törvény. A költségvetés kiadásait és bevételeit viszont minden országban törvény szabályozza, annak betartása – elvileg – kötelező. A kiadási oldal esetén a törvényben megfogalmazott értékek jelenthetnek kemény felső korlátot, amelyet az állami pénzek felhasználói semmilyen esetben

nem léphetnek át. Ritka az ennyire kemény korlát, de mindenképpen korlátozó tényező. A bevételek esetén a költségvetési törvény inkább csak becslés jellegű, hiszen az adók, illetékek legtöbbször valamilyen érték (jövedelem, nyereség, vagyon) arányában vannak meghatározva. Kizárva az adótörvények évközi jelentős megváltoztatásának lehetőségét, a bevételek a makrogazdaság teljesítményének függvényében alakulnak. A makromutatók értékére vonatkozóan viszont a költségvetés is csak becsült adatokat használ fel, piacgazdaságok esetén nem lehet törvénybe foglalni az árak és a termelt/értékesített mennyiségek nagyságát.

Ahogy törvény születik a költségvetés várható kiadásairól és bevételeiről, úgy a végleges adatokról készített jelentés is a törvényhozás elé kerül. Így minden évre vonatkozóan születik (legalább) egy terv és egy tény adatsor. A jogalkotó felelősége, hogy a költségvetés milyen részletességgel kerül megtervezésre, és egyben ez határozza meg az adatgyűjtés lehetőségeit is. A tényadatok tervadatokkal való összevethetőségét, a költségvetés betartását csak azonos adatstruktúra esetén lehet biztosítani, így már a tervezésnél eldől, hogy az elemző számára milyen részletességgel állhatnak rendelkezésre adatok. A tényadatok ellenőrzésére, a közölnél részletesebb adatok elérésére, csak az államháztartási könyvelés részletes adatainak áttanulmányozásával nyílik mód, erre viszont az ellenőrző szervek kivételével rendszerint nincs lehetőség. A statisztikai eszköztár szokásos becslési technikái nehézkesen, vagy egyáltalán nem alkalmazhatók a megfelelő mintaelemek korlátozott megfigyelhetősége miatt.

Milyen forrásokból juthat információhoz az elemző? Elsődlegesen a költségvetés tervezésével, végrehajtásával, a zárszámadás elkészítésével foglalkozó minisztérium (általában pénzügyminisztérium, kincstár) tud információt nyújtani, hiszen az alapadatok itt állnak rendelkezésre. A szerző tapasztalatai szerint a hivatalos publikációknál részletesebb adatokat a minisztériumok tudományos célra nem hajlandók biztosítani.¹⁶

Nemzeti szinten másodlagos forrás lehet a jegybank, ahol a költségvetés adatainak részletes ismerete a stratégiai tervezés fontos eleme. Több országban a központi bank részletesebb költségvetési adatokat publikál, mint a pénzügyminisztérium. A statisztikai hivatalok is gyűjtenek adatot a költségvetésre vonat-

¹⁶ Az adatgyűjtés során olyan eset is előfordult, hogy egy adott kiadványból hiányzó konkrét adatra való rákérdezéskor a minisztériumi szakértő ugyanazt a kiadványt ajánlotta annak ellenére, hogy jeleztem az adat hiányát.

kozóan, azok publikációja azonban esetleges. Az általános statisztikai évkönyvek a szükséges mélységben nem tartalmazzák a költségvetés adatait; rendszeresen megjelenő költségvetési, vagy államháztartási statisztikai évkönyv nemzeti szinten lényegében nem létezik. A statisztikai adatok kapcsán további problémát jelent a nyelvi eltérés, különösen a vizsgált terület keleti részén és az 1990-es évek első felében nem volt egyértelmű az angol nyelvű / latin betűs publikáció.

Több országot, különösen Kelet-Európa egészét átfogó adatgyűjtés minimális mértékben jelent meg. Ezek közül kiemelkedő jelentőségű a CESTAT, majd későbbi nevén a CANSTAT Bulletin, amely a Visegrádi Négyek közös adatgyűjtéséből kiindulva, Szlovéniával, Romániával, Bulgáriával, Ciprussal és a balti országokkal kibővülve, közös módszertani alapokon közöl többek közt makrogazdasági adatokat is. Sajnos ez a kiadvány csak a központi költségvetés összes bevételét és kiadását, valamint az államháztartás hiányát közli 1999-ig visszamenőleg, ami a jelen kutatás szempontjából meglehetősen szűkös adatforrást jelent. Részben a kutatást is érintő statisztikai adatgyűjtést végez a CISSTAT, a Független Államok Közösségének statisztikai hivatala. Az ő adataikhoz, illetve átfogónak tartott adatbázisuk pontos tartalmához csak igen magas regisztrációs díj befizetése után lehet hozzájutni, így ennek felhasználhatósága a szerző elől rejtve maradt. Az Európai Unió statisztikai hivatala, az EUROSTAT közzétesz az államháztartásra vonatkozóan is adatokat. Az információk az államháztartás különböző szintjein állnak rendelkezésre, az Unió tagjairól és a tagjelöltekről, de sem a bevételek, sem a kiadások egybefüggő csoportosítása nem áll rendelkezésre, csak egyes kiragadott tételek. Így leginkább az ESA és a GFS rendszer okozta számszerű eltérések feltárására alkalmas a közzétett, jelentősen hiányos adathalmaz. Lehetséges forrás lenne még az Európai Központi Bank, de annak adatbázisa mind térben (a nem tagjelölt országokkal nem foglalkozik), mind időben szűkös.

Nemzetközi szinten az ENSZ, az OECD, az IMF és a Világbank adatbázisai jelenthetnek átfogó forrást. Az első kettő inkább csak a legfontosabb indikátorok bemutatására törekszik, az OECD esetén különös tekintettel a tagállamokra. A két nemzetközi pénzügyi szervezet viszonylag széles körű adatbázissal rendelkezik, bár azonosnak titulált adataik gyakran különböznek, bizonyos esetekben azonos módszertani jelzés mellett egymáshoz képest 6-8-szoros eltérések is mutatkoznak. A Világbank államháztartás kategóriája ráadásul szűkebb kört ölel fel, mint az IMF-é, valószínűleg csak egy, a legszűkebbnél szélesebben értelmezett központi költség-

vetési kört. Az IMF legátfogóbb és egységesebb kiadványai a Government Finance Statistics Yearbook évenként megjelenő számai. Az évkönyv sajnálatos módon a 2002-es kiadásig csak a *központi költségvetés* adatait közli, így kevés segítséget nyújt az adatgyűjtésben, noha több szerző erre hivatkozva elemzi az *államháztartás* adatait. A 2003-as kiadás már a GFS 2001 szerint, 1999-ig visszamenően tartalmaz adatokat, azokra az országokra vonatkozóan, ahol ez rendelkezésre áll. Általánosan megfigyelhető tendencia, hogy mind az IMF statisztikai jellegű kiadványaiban, mind pedig a tudományos elemzésekben forrásként az „IMF Staff estimation” (a Nemzetközi Valutalap munkatársainak becslése) sokat sejtető, de ellenőrizhetetlen megjelölés áll. Speciális forrásként kell még említeni az EBRD-t. A szervezet Transition Report című sorozatában az átmenet számos indikátorát gyűjtötte össze, illetve számította ki. A költségvetésre vonatkozóan csak bevételi, kiadási főösszegre és a teljes egyenlegre következtethetünk.

5.2.1. Az adatok megbízhatósága

Az egyes országokból származó adatok megbízhatósága nem azonos. Különösen jelentős elterelő szerepe van a feketegazdaságnak, amely főképp a gazdasági teljesítmény mérése során torzítja a számadatokat. Folyamatos viták tárgyát képezi szakmai körökben, hogy a mérés során hogyan lehet és kell figyelembe venni a nem legális tevékenységek teljesítményét. Ezek volumenére különböző becslések léteznek, a hivatalos statisztikák ezeket nem tartalmazzák, külön tanulmányokból értesülhetünk a torzítás mértékéről, amelyet az egész térségben 20-60 % körüli nagyságrendre tesznek. Nyilvánvaló, hogy ekkora különbségek elhanyagolása torzítja a következtetéseket, de az eredmények mechanikus értelmezése helyett ezeken a pontokon lehet utalni az empirikus tapasztalatok és a valóság viszonyára. A problémát teljes mértékben kiküszöbölni nem lehet. Az illegális szféra tevékenységéből származó tételek ugyanakkor kevésé érintik a költségvetési adatokat, hiszen a feketegazdaságot (nyíltan) az állam nem támogatja, és annak rejtett jellegéből adódóan onnan adóbevételek sem származnak. A költségvetési statisztikák esetén leginkább a relatív mutatók (a GDP százalékában mért bevételek és kiadások) torzíthatnak, mégis szerencsésebb a feketegazdaság becsült értékei nélkül dolgozni, mivel így a viszonyszámok számlálói és nevezői ugyanarra a sokaságra (a legális, nem fekete gazdaságra) vonatkoznak.

Egyéb tekintetben a szerző nem kívánja az adatok valóságtartalmát vizsgálni. Feltételezzük, hogy az egyes országok kimutatásai a közölt módszertan szerint a – statisztikai értelemben – lehető legjobb (de legalábbis szándékosan nem torzított) adatokat tartalmazzák. Mivel a költségvetés tételei az államháztartási számvitel által rögzített események összegzései, azok ellenőrzésére a disszertáció keretein belül nincs lehetőség. Külön disszertáció tárgya lehetne olyan becslési, ellenőrzési módszerek kidolgozása és alkalmazása, amelyekkel a közölt adatok és a valóság viszonya megnyugtatóan tisztázható.

5.3. A tényleges adatok felhasználhatósága

5.3.1. A rendelkezésre álló adatok

A dolgozatnak ebben a részében a valóságban rendelkezésre álló adatbázist¹⁷ szeretném bemutatni, országonként kitérve a jellegzetességekre, az optimálisnak tekintett – térben és időben egységes – számbavételi rendszerektől való eltérésekre.

Albánia adataira vonatkozóan hivatalos belső (nemzeti) források hazánkból lényegében nem érhetők el, a Pénzügyminisztérium munkatársai viszont megkeresésre az IMF adataival megegyező információkat közöltek. Az IMF meglehetősen részletes és egységes adatokat biztosít, bár a beosztás nem követi teljesen a GFS struktúráját, az egyes résztelemek alapján a főbb bevételi és kiadási csoportok beazonosíthatók, az adatbázis 1992 és 2003 között elemzésre alkalmas.

Bosznia-Hercegovina a legbonyolultabb struktúrával, ugyanakkor az egyik leghiányosabb adatsorral rendelkező ország. 1996 előttre (a háborús évekre vonatkozóan) semmiféle tényleges adat nem érhető el. Tudva, hogy az ország területi integritása csak 1996 elején valósult meg, korábban nem létezett központi hatalom, ez érthető. A boszniai háború a GDP-t az 1989-es szint 16-17 %-ára csökkentette, az adók hivatalos beszedésének, vagy a kormányzati támogatások célba juttatásának a minimális esélye sem volt, így 1995-ig költségvetési politikáról sem beszélhetünk. A háború befejezése után megalakult furcsa szövetségi állam (Bosznia és Hercegovina szövetségi állama, ráadásként a Boszniai Szerb Köztársaság) a polito-

¹⁷ Egyéb utalás hiányában az államháztartási szint adatainak leírásáról van szó.

lógusok számára is kellő elemzési területet nyitott. Költségvetési szempontból a föderáció és a szerb köztársaság konszolidált adatainak előállítására a meglehetősen feszült politikai helyzetből adódó gazdasági kapcsolathány miatt túlnyomórészt egyszerű összeadást jelent. Mivel a gazdaság működését szabályozó jogszabályok csak 1997-ben születtek meg, az adatok igazi összehasonlíthatósága 1998-tól biztosított.

Bulgária költségvetési adatainak rendszerezettsége, publikációja példaértékűnek tekinthető. A konszolidált államháztartás legfőbb adatai 1989-től a GFS-nek megfelelően, 1993-tól kezdve pedig részletesen rendelkezésre állnak. A központi költségvetés bevételei és kiadásai az elemzéshez szükséges aprólékossággal, szintén GFS szerint, 1989-től állnak rendelkezésre.

Csehország esetén 1993-tól kezdve a legapróbb részletekig minden adat elérhető a Pénzügyminisztérium honlapján is. A bevételek és a kiadások a legrészletesebb GFS kódrendszerrel is alaposabban fel vannak bontva, különböző szinteken konszolidált állapotban. Az információs szolgáltatás színvonala messze meghaladja a többi rendszerváltó ország teljesítményét. Erre kicsit árnyékot vet, hogy a szétválás előtti időszokról még a Pénzügyminisztérium sem rendelkezik adatokkal, a nemzetközi szervezetek pedig csak Csehszlovákia szintjén készítettek kimutatásokat, a két szövetségi tag szintjén nem.

Észtországról az Észt Statisztikai Hivatal az elemzéshez szükséges részletességben 1996-tól közöl a GFS-nek megfelelő adatokat, itt a legfrissebb információk is hozzáférhetők. 1996 előtti évekre vonatkozóan a Világbank adataira tudok támaszkodni, azonban fontos információ, hogy 1996. január 1-jétől Észtországban új költségvetési kerettörvény került bevezetésre, a költségvetés struktúrája, illetve az adónemek is átalakultak, az európai gyakorlatnak megfelelő adónemek bevezetésre kerültek, így egyes adó kategóriák csak összevontan hasonlíthatók össze.

Fehéroroszországra vonatkozó adatgyűjtés a volt Szovjetunió országaihoz hasonlóan nehéz feladatnak számít. Az 1990-es és 1991-es esztendőkre egyáltalán nem áll rendelkezésre adat. 1992 és 1996 között a Világbank és az IMF nagyságrendben eltérő (például 1992-ben összes bevétel a Világbank szerint 297, az IMF szerint csak 42 milliárd rubel), de szerkezetében megegyező adatokat közöl. 1997-től a kiadások csak funkcionális bontásban találhatók meg, a közzgazdasági bontás nem áll rendelkezésre. A nemzeti szervezetek nem hajlandók érdemi többletinformációt nyújtani, a Pénzügyminisztérium a költségvetési törvények szöveges részeit belorusz nyelven közli.

Horvátországban az államháztartás konszolidált adatai csak 1994-től állnak rendelkezésre, a korábbi évekre a központi költségvetésről, illetve részben a költségvetésen kívüli alapokról szerezhetők információk. A rendelkezésre álló adatok szerint a (központi) költségvetésen kívüli alapok bevételei, kiadásai a központi költségvetéssel azonos nagyságrendet tesznek ki, így a teljes államháztartás adatai nehezen becsülhetők. A Horvát Nemzeti Bank 1992-től kezdve a központi költségvetés adatait közli, az éves bontáson túl havi és negyedéves felbontásban is. Ugyanakkor a tartalmi tagolás szegényes. Az IMF ennél részletesebb adatokat is szolgáltat. A bevételeket, összhangban a jelenlegi GFS rendszerrel (és eltérve az akkor hatályostól) eredményszemléletben, a kiadásokat közgazdasági tartalom szerint eredményszemléletben, funkcionális bontásban pénzforgalmi szemléletben adja meg. A kétféle kiadási főösszeg között 2-5 %-nyi eltérés mutatkozik, változó irányban. Lényeges információ, hogy a hozzáadottérték-adó csak 1998-tól létezik ilyen formában, ezért az árukra és szolgáltatásokra kivetett adók részletei nem összehasonlíthatók az egész időszoron keresztül.

Lengyelország az IMF-fel való együttműködés hatására 1994-től áttért a pénzforgalmi szemléletre (a korábbi eredményszemléletről), így a vizsgált időszakban két szemléleti törés mutatkozik.¹⁸ 1993-ig a kormányzati bérek és fizetések az egyéb folyó kiadások között szerepelnek (azóta önálló tételeként jelennek meg), míg az árukra és szolgáltatásokra kivetett adók adatainak részletei sem érhetőek el, csak a közvetett adók – meglehetősen széles – gyűjtőkategória.

Lettországra vonatkozóan a legrészletesebb információkat a Világbank által kiadott, a Szovjetunió utódállamainak adatait tartalmazó statisztikai kézikönyv [Statistical Handbook 1996, States of the Former USSR] tartalmazza. A kézikönyv legfrissebb kiadása 1996-os, így csak 1995-ig követhetők nyomon az adatok. A Pénzügyminisztérium által közzétett kiadványok a kiadásokat csak folyó- és tőkekiadások szinten bontják fel, és személyes megkeresésre sem hajlandó a minisztérium részletesebb adatok közzétételére (részletesebb kiadási oldal a központi költségvetésről érhető el). Az IMF ennél valamivel használhatóbb információkat szolgáltat, de a kiadások felbontása, legalább főcsoportok szintjén, csak funkcionális bontásban áll rendelkezésre. A kiadási oldal elemzéséhez szükséges adatok előállítására a szövege-

¹⁸ Ugyanis 2003-tól az IMF kérésének megfelelően át-, helyesebben visszatértek az eredményszemléletre.

sen rendelkezésre álló adatok (éves változások mértéke, stb.) alapján, jelentős kiegészítő számításokkal, részlegesen elvégezhető.

Litvánia esetén a GFS szerinti adatok 1997-től érhetőek el, a pénzügyminisztérium 2000-től a GFS 2001 szerint (is) közli a költségvetési számokat. 1997-ben kisebb mértékben néhány társadalombiztosítással kapcsolatos tétel átrendezésre került, ami nehezíti az adatok összehasonlítását, de a leírások alapján elvégezhető. A problémát itt is az 1995 előtti adatok jelentik, mivel a Világbank és az IMF metodikája nem egyezik.

Macedóniáról, Jugoszlávia keleti utódállamaihoz hasonlóan, csak 1996-tól kutatható fel érdemi adat, az IMF különböző kiadványaiban viszonylag részletesen közöl információkat, ugyanakkor a *Government Finance Statistics Yearbook*-ban nem szerepelteti még az országot sem. A másutt rendelkezésre álló információk mélysége megfelelő, az adatok időben egymással összehasonlíthatók, a kategóriák általában megfelelnek a nemzetközileg elfogadottaknak.

Magyarország az 1995-ben elindult költségvetési, közpénzügyi reformig az államháztartás konszolidált költségvetése szintjén nem tudott nemzetközileg elfogadható adatokat produkálni. [Technical Annex..., 1996] A publikált aggregált adatok struktúráján látható, hogy utólagosan, a megfelelő adatszolgáltatás érdekében készültek el. A hazai, csak magyar nyelven elérhető Országgyűlési Könyvtári források hiányában az adatsorok összehasonlíthatósága sem lenne biztosítható. Lényeges pozitívum, hogy a Pénzügyminisztérium a dolgozat elkészítéséhez szükséges adatokat – 1991-től kezdve – személyes megkeresésre rendelkezéseimre bocsátotta.

Moldova adatairól mind az IMF, mind a Világbank nyújt információt, elvileg azonos módszertani alapok mellett (pénzforgalmi szemlélet, államháztartási kör), az IMF kiadványaiban a kiadási oldal érdekes vegyítése a közgazdasági tartalom és a funkciók szerinti csoportosításnak. Emiatt a kiadásoknak csak a legfontosabb összegző tételei használhatók fel az elemzés során. Az átmenet első éveiben a két pénzügyi szervezet adatai jelentős mértékben, az 1990-es évek második felében csak 1-3 százalékpontnyival (GDP százalékában kifejezett értékek esetén) térnek el, a Világbank szisztematikusan alacsonyabb értékeket közöl. A főösszegeken belüli megoszlás tekintetében nem tapasztalható számottevő eltérés.

Romániáról 1990-re és 1991-re vonatkozóan nincs hozzáférhető adat, az azt követő évekre egységes csoportosítású és módszertanú adatok állnak rendelkezésre, a tartalmi leírás alapján jól közelítik a konszolidált államháztartás kategóriát. Jelentős

pozitívum, hogy az adatközlés struktúrája az egyes években egységes, így az időbeli változások nyomon követése lehetséges, a költségvetési politika dinamikája jól feltérképezhető. Sajnálatos, hogy a Pénzügyminisztérium mindenfajta pontosítási vagy kiegészítési kérést elutasít.

Szerbia és Montenegró államszövetsége az adatbázis legfehérebb foltja. Jelentősen bonyolítja az adatok közti kiigazodást a szövetségi állam jelenléte, melynek nincsen akkora gazdasági súlya, mint politikai szerepe. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy a két köztársaságban nem azonos a hivatalos fizetőeszköz, így az értékbeni összegzés sem egyértelmű. A koszovói válság kirobbanása óta Koszovó területén érdemi adatgyűjtés nem, de adógyűjtés a lehetőségekhez mérten zajlik, így a GDP százalékában kifejezett adatok is zűrzavarosak: például Szerbia (Koszovóval együtt mért) adóbevételeit viszonyítják Szerbia (Koszovó nélkül számított) GDP-jéhez, vagy éppen a jugoszláv államszövetségéhez, amely a nem dínárban számoló Montenegró adatait is tartalmazza. Mivel a háborús évek GDP adatai is csak durva becsléseken alapulnak (a bruttó társadalmi termék adatsorai folyamatosak csak, a bruttó hazai terméké nem), az 1997 előtti évekről releváns adatok nem állnak rendelkezésre. A szisztematikus adatgyűjtés és adatközlés pedig csak 2000-től valósult meg, addig legfeljebb a *központi költségvetés* szerkezete elemezhető, az időbeli összehasonlítás gyümölcsöző lehetősége nélkül.

Szlovákia adatszolgáltatása csak az önálló államiság után indult meg, így az átmenet első 4 évére nem áll rendelkezésre információ. Úgy tűnik, hogy Cseh-szlovákia megszűnése előtt a két országra vonatkozó külön-külön adatgyűjtés/adatközlés csak nagyon szűk körű volt. A GFS 2001 szerinti adatok 2000-ig visszamenően kiszámításra kerültek, a korábbi adatok vegyítve ugyan a közgazdasági és a funkcionális elvet, de egységesen állnak rendelkezésre. Kiegészítő információk birtokában az elemzéshez legszükségesebb adatok jól becsülhetők.

Szlovénia, a többi, szétválással, szétszakadással létrejött országhoz hasonlóan, 1992 előttről nem tud megfelelő adatokat szolgáltatni. 1992-től kezdve viszont egységes szemléletben, a GFS 1986-nak megfelelő struktúrában állnak rendelkezésre az adatok. Azon ritka kivételek közé tartozik, ahol a különböző források teljesen megegyező számokat tartalmaznak, jelentősen megkönnyítve a szlovén költségvetés világában való eligazodást. Az átláthatóság ilyen értelemben kifogástalanul teljesül.

Ukrajna adatai meglehetősen kaotikusak. Amit biztosan meg lehet állapítani, hogy a kiadási oldalon 1991 után, ha egyáltalán bármilyen adat rendelkezésre is áll,

csak funkcionális bontásban érhető el. A bevételi oldal igen részletes, bár a gyűjtő-kategóriák egyes években távol esnek a GFS előírásaitól. Szomorú különlegesség a Csernobil Alap mint költségvetési tétel, s talán kevésbé ismert tény, hogy a személyi jövedelemadó mintegy 40-60 %-ának megfelelő összegben a munkavállalóktól ennek az alapnak a javára is történtek levonások egészen 2001-ig.

Az elemzések szempontjából a valóságartalmon túl (amit a szerző nem tud és nem is kíván ellenőrizni, feltételezi, hogy a kimutatásokban a ténylegesen befolyt és kiadott összegek szerepelnek) három szempont lényeges:

- az 1990-2003-as időszak egészére vonatkozóan álljanak rendelkezésre adatok,
- az adatsorok a költségvetés dinamikájának elemzésére alkalmas legyenek (adott országban az egyes években azonos, vagy összehasonlítható struktúra),
- az adatsorok nemzetközi összehasonlításra alkalmasak legyenek (a legfontosabb főösszegek rendelkezésre álljanak vagy kiszámíthatók legyenek).

A három szempont együttes figyelembevételével a vizsgált országokat a publikált alapadatként rendelkezésre álló információk alapján három csoportba oszthatjuk:

1. *Jelentősebb átalakítás nélkül felhasználható adatsorok (6):* Albánia, Bulgária, Csehország, Litvánia, Románia, Szlovénia.
2. *Jelentősebb időbeli kiegészítéssel vagy kiegészítő információk alapján további számításokkal felhasználható adatsorok (7):* Észtország, Horvátország, Lengyelország, Macedónia, Magyarország, Moldova, Szlovákia.
3. *Nehezen használható, bizonytalan, vagy jelentős további információt igénylő adatsorok (5):* Bosznia-Hercegovina, Fehéroroszország, Lettország, Szerbia és Montenegró, Ukrajna.

Az elemzési módszerek által megkövetelt adatmennyiség kemény feltételeket szabhat az adatok megfelelő pontosításának. Így a lehetőségekhez képest minden olyan kiegészítő információt fel kell használni, amely az adatbázis teljessé tételét segíti.

Az elemzések során nemzetközi összehasonlításban nincs értelme évesnél nagyobb gyakoriságú, például havi adatok használatának, mivel a költségvetési bevételek – és részben a kiadások is – törvények szerinti ciklikusságot mutatnak: elterjedtek olyan adófajták, amelyeket nem havonta, hanem csak negyedévente, félévente, vagy évente kell megfizetni, ezek ütemezése elsősorban jogalkotási,

bürokratikus kérdés, és csak részben gazdasági. A nagyfrekvenciájú adatok leginkább országon belül, terv-tény összehasonlításban jelentenek érdemi többlet-információt. Így az időben részletesebb adatgyűjtés nem képes az elemzéshez rendelkezésre álló adathalmazt jelentősen bővíteni. A nagyobb mintát igénylő statisztikai módszerek alkalmazásához még hosszabb időnek kell eltelnie, csak az idő múlása növeli az idősorok hosszúságát. Kérdéses, hogy a posztkommunista átmenet milyen mértékben értelmezhető az Európai Unió, majd az euróövezet tagjává vált államok esetén. Bár gazdasági értelemben a hosszan elnyúló reformfolyamat jótékony hatása erősen megkérdőjelezhető, statisztikai értelemben, minél hosszabb az átmenet, annál több elemzési módszer számára nyílik meg az alkalmazás lehetősége.

A fentiek alapján a módszertanok közül *a GFS áll a legközelebb az egyes országokban fellelhető adatbázisokhoz*. Az adatok közös nevezőre hozása – bár a rendelkezésre álló apparátussal teljeskörűen nem végezhető el – leginkább ezen az elven, a GFS kategóriái szerint oldható meg. Ilyen értelemben az elemzés időtávja előre is korlátozott, az új kézikönyv megjelenésével a régóta alkalmazó országok áttértek az új módszertan használatára. A legtöbb esetben néhány éves átmeneti periódusban mindkét módszertan szerint készültek kimutatások, de 2004-től kezdve lényegében már csak az új módszertan szerint számíthatunk információkra. A régi és az új módszertan közti szemléletbeli különbség (különösen a pénzforgalmi és az eredményszemlélet közti váltás) nehezen összehasonlíthatóvá teszi az idősorokat. Így nem csupán közgazdasági (a rendszerváltás a vezető reformereknél véget ért), de módszertani megfontolások miatt is célszerű a jelenlegi elemzés időhorizontját 2003-nál lezárni.

Az Európai Unióhoz csatlakozott, illetve a közeljövőben csatlakozó országok előbb-utóbb rá lesznek kényszerítve arra, hogy homogén és közös metodikán alapuló idősorokat hozzanak nyilvánosságra. Ez bizakodásra ad okot a későbbi adatgyűjtések és elemzések szemszögéből. Az egységes mérésre azért is szükség van, mert az euró bevezetésének feltételei között a költségvetési hiányra vonatkozó korlát is szerepel, annak kiszámítása tehát döntő lehet a közös valuta bevezetésének szempontjából. Ugyanakkor kicsi az esélye annak, hogy az Unió szervei a 2000 előtti adatok újraszámolására rá tudják venni a tagországokat, ha az egyáltalán megvalósítható (megtörtént a szükséges alapadatok gyűjtése és tárolása). Az új módszertan szerinti adatok idősorai 2010 táján érik el azt a hosszúságot, ahol már érdemi elemzést lehet majd végezni.

Jóval kétségesebb a csatlakozási folyamatból kimaradó országok statisztikáinak sorsa. A Valutaalap tagjai számára ugyan előírás az adatszolgáltatási kötelezettség teljesítése, azonban erősen kétséges, hogy az a jövőben teljeskörűen megvalósul-e. Félő, hogy a disszertációban vizsgált országok körére vonatkozóan néhány év múlva még kevésbé lehet egységes módszertani alapokon nyugvó elemzéseket készíteni. Véleményem szerint valószínűbb az az állapot, hogy 2010 táján az Unió tagjai, illetve az Unióból kimaradt országok adatait külön-külön csoportot képezve lehet csak elemezni, a közvetlen összehasonlítás ígéretes eredményeket indukáló lehetősége nélkül.

5.3.2. Alkalmazott egyenlegmutatók és az adatok kiigazítása

A költségvetési politika elemzése során elsősorban (és elsőként, legalapvetőbb információ-hordozóként) a költségvetés bevételeinek, kiadásainak, és az egyenleg változásának hatásaira fordítunk figyelmet. Az egyenleg tekintetében sokszor döntő fontosságú, hogy milyen mutatót választunk az elemzéshez. A GFS rendszer kialakításából adódóan felkínál néhány egyenlegmutatót, de az empirikus elemzések legtöbbször ettől eltérnek. Először tekintsük át az alapmutatókat!

A nettó/bruttó működési egyenleg mutató a GFS kézikönyv szerinti változatban magában foglalja a (kapott és adott) juttatásokat, de nem értendők ide a tőkeműveletek tételei. Ahogy a mutató neve is jelzi, ez kiválóan alkalmas lehet a költségvetés alapvető működésének leírására, de mivel az állami beruházások időbeni és térbeli eltérései jelentősek voltak, a teljes költségvetési politikának csupán egy részét tudja jellemezni. A vizsgálatba bevont országokban jellemző gyakorlat, hogy a tőkejellegű kiadások meghaladják a tőkejellegű bevételeket (azaz a működési bevételekből, például adókból finanszírozzák az állami beruházásokat), ezért a mutató indokolatlanul kedvező képet festene a költségvetés helyzetéről.

A GFS 2001-es változatának nettó kölcsönnyújtás egyenlege a pénzforgalmi és az eredményszemlélet eltérése miatt jelentősen különbözik attól, amit az 1986-as kézikönyv szerint így nevezünk, közelítőleg a teljes egyenleg (*overall balance*) régi mutatója felel meg az új mutatónak. A készpénzállomány változása, tekintettel arra, hogy már tartalmazza az állam által felvett és visszafizetett kölcsönök egyenlegét is, a költségvetési politika jellemzésére egyáltalán nem alkalmas.

A szakirodalom gyakran eltér a teljes egyenleg mutatójától, a legtöbbször használt egyenlegmutató az elsődleges egyenleg (*primary balance*). A kiigazításhoz szükséges adat a fizetett kamatok nagysága, amely mindazokban az országokban, ahol a kiadási oldal nem kizárólag funkcionális bontásban készül, rendelkezésre áll. Az elsődleges egyenleg az adott év költségvetési politikáját jobban jellemzi, hiszen a kamatfizetési kötelezettség a korábbi évek deficités büdzséből ered. Más értelemben viszont a kamatfizetés korlátozza a költségvetés mozgásterét, ezáltal érdemes a teljes egyenleg alakulását is figyelembe venni. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az elsődleges egyenleg jobban alkalmas a szándékok, míg a teljes egyenleg a realitások jellemzésére. A megfelelő tervadatok hiányában csak a megvalósult költségvetések elemzésére nyílik mód. Az adatok ismeretében megállapítható, hogy a kamatfizetési kötelezettségek (és az államadósság) alakulásában jelentős eltérések figyelhetők meg. A rendszerváltás kezdetén külső adóssága csak Albániának (36,9%), Bulgáriának (50,6%), Horvátországnak (74,7%), Magyarországnak (64,0%) és Lengyelországnak (63,4%) volt, a Szovjetunió felbomlásakor az utódállamok tiszta lappal indulhattak, mivel azok adósságát Oroszország magára vállalta. [Fischer-Sahay, 2000] Napjainkra sokkal kisebbek a különbségek az egyes országok között, mint a rendszerváltás kezdetén, a kedvezőbb adóssági helyzetből indulók közül többen jelentős adósságot halmoztak fel az átmenet éveit során. Mindezek alapján, ahol ez lehetséges, az elsődleges egyenleg kiszámítása és a teljes egyenleggel való összevetése megtörténik.

A GFS kézikönyv is felhívja a figyelmet az alapmutatókon túl további egyenlegmutatókra. A teljes fiskális egyenleg két ponton különbözik a teljes egyenlegtől: egyrészt a privatizációs bevételek, másrészt a kölcsön formában nyújtott támogatások tekintetében. A privatizációs bevételek kezelése az elmúlt másfél évtizedben jelentős vitákat váltott ki a költségvetési statisztikák készítői körében. A pénzforgalmi szemlélet szerint, a privatizációból befolyó bevételek bevételnek számítanak (mivel pénz folyik be), míg ugyanez eredményszemléletben csak az eszközök átrendezésével egyenértékű, azaz az eredményt (egyenleget) csak annyiban befolyásolja, hogy a privatizációs szervezet működési költségei kiadásként jelennek meg, vagyis minden könyv szerinti értéken végzett privatizáció veszteség. A gyakorlati munka során a privatizációs bevételek elkülönítése kiemelt figyelmet igényelt. Általában azokban az országokban, ahol az ilyenfajta bevételek jelentősek voltak, ott a kimu-

tatások a privatizációs bevételekkel együtt és anélkül számított bevételi főösszeget/egyenleget is tartalmazták, így a kiszűrés könnyen megvalósítható volt. Ahol a privatizációból származó bevételeket nem lehetett megállapítani a rendelkezésre álló adatok alapján, annyit lehet tudni, hogy alapvetően nem is voltak jelentősek, legfeljebb a GDP 0,1 %-a körüli tételt tettek ki, vagyis érdemben nem befolyásolták a költségvetési politikáról alkotott képünket. Egyéb utalás hiányában tehát a privatizációs bevételek nélküli egyenlegek szerepelnek az elemzés alapjául szolgáló adatbázisban.

Technikainak tűnő, de igen lényeges kérdés, ami tartalmilag befolyásolja a költségvetés teljes (és ezen keresztül az elsődleges) fiskális egyenlegét, a kimutatásokban *net lending* néven (nettó kölcsönnyújtás) szereplő tétel. Amint a problémára Auerbach és Kotlikoff [1987] is felhívja a figyelmet, a pénzforgalmi szemléletű kimutatásokban ez a tétel jelentősen megváltoztathatja a költségvetés kiadásait. Részletes információk hiányában nehéz elkülöníteni egymástól a transzfereket és a nyújtott kölcsönöket, legfeljebb évekkel később, tételes vizsgálattal lehet kimutatni, hogy a kölcsön összege visszaáramlott-e a költségvetésbe. A vizsgált országok esetén a *net lending* tétel pozitív (tehát kiáramlást jelentő) értékei általában érdemben nem befolyásolják a költségvetés pozícióit, de több ország esetén is előfordul, hogy az átmenet során több éven át csak a kölcsönök (az állam felé történő) visszafizetésére került sor, egyes években a GDP 5 %-át is meghaladó mértékben, ezzel egyensúlyba hozva, vagy szufficitessé téve a költségvetést. Ezek a pénzáramok nem az adott év költségvetési politikájának kifejezői, ezért az egyenleg számításánál egyéb jelzés hiányában a *net lending* adataival korrigált (fiskális) egyenleget használom.

A legtöbb költségvetés tartalmaz bizonyos fajta automatikus stabilizátorokat, amelyek recesszió idején segítik a veszteseket, míg a fellendülésben a költségvetés tartalékait töltik fel. Ennek megfelelően, ha a kormányzat nem tesz semmilyen lépést, akkor is megváltozik a költségvetés egyenlege. A ciklikusan kiigazított költségvetési egyenleg az elsődleges egyenleg tényleges változása, és annak a változásnak a különbsége, amely akkor következett volna be, ha a politikusok nem csinálnak semmit. Világos, hogy ez utóbbi definiálása jelenti a problémát. Vajon bizonyos kiadási programok nominális, vagy reálértékben, vagy a GDP százalékában mért változatlanúsága, az adórendszer nominális, reálértékben vagy GDP-hez viszonyított arányának állandósága jelenti a „nem történt semmi” állapotot? Alesina és Perotti [1996] négy, gyakran használt megoldást mutat be:

- 1) *az elsődleges egyenleg használata*: egyszerű és átlátható módszer, amely azonban nem veszi figyelembe a ciklikus változásokat.
- 2) *az OECD mérték*: a fiskális impulzus a jelenlegi elsődleges egyenleg és annak az egyenlegnek a különbsége, amely akkor következett volna be, ha a kiadások a potenciális GDP növekedési ütemével, a bevételek a tényleges GDP növekedési ütemével növekedtek volna.
- 3) *az IMF mérték*: hasonló az OECD mértékhez, de a viszonyítás alapja nem az előző év, hanem egy olyan év, amikor a kibocsátás a potenciális szinten állt.
- 4) *Blanchard javaslata*: a számítás alapja az legyen, hogyan változott volna a költségvetés, ha a munkanélküliségben nem következik be változás. Ehhez a transzferek és az adóbevételek kiigazítására van szükség.

A négy megoldás előnyei és hátrányai a módszerekből kiolvashatók. Az elsődleges egyenleg használata bizonytalan és hiányos információk esetén ajánlott, amikor a kiigazítás nehezen végezhető el. Az OECD és az IMF módszerének kritikus pontja a potenciális GDP meghatározása, így a kapott eredmények szubjektívek. A Blanchard-féle technika egyértelműbb, ha a munkanélküliségi rátára vonatkozóan megbízható adatok állnak rendelkezésre. Ehhez a kiigazításhoz a tényleges (munkaerőpiaci felmérésen alapuló) rátára van szükség, nem a regisztrált munkanélküliek arányára. Mivel a munkanélküliségi adatok módszertani háttere nem azonos a vizsgált országokban, több esetben pedig csak a regisztrált munkanélküliekre vonatkozó adatok állnak rendelkezésre, az eredmények bizonytalanok. Ráadásul a munkanélküliség új jelenség volt Kelet-Európában, a szociális ellátórendszer drasztikus változásokon ment keresztül, így ez a technika is csak meglehetősen korlátozottan alkalmazható.

Kérdéses, hogy a fejlett gazdaságokban alkalmazott kiigazításra mennyire van szükség az átmeneti országokban. A növekedési adatokban több országban egyszerre, jól megfigyelhető, ciklusnak nevezhető kilengést az 1998-as orosz válságot követően láthatunk. A tételes elemzés során ugyanakkor az orosz válságra adott válaszok különbözősége éppen érdekes elemzési terület lehet, ez az érv is a kiigazítás ellen szól.

A fentiek alapján a ciklikus kiigazítás alkalmazása nem tűnik célravezetőnek és megvalósíthatónak, az elemzések során a teljes vagy az elsődleges egyenleg lesz a költségvetés egyensúlyának jellemző mértéke.

6. FEJEZET:

MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK

A költségvetési adatbázis ismertetéséből kiderült, hogy a rendelkezésre álló adatbázis hiányos. Ezért a kifinomult és sok kritikus feltevással élő modellek helyett az egyszerűbb eszközök alkalmazásához vagyok kénytelen folyamodni. Ahol erre lehetőség nyílik az eredmények robusztusságának ellenőrzésére nagyobb hangsúlyt fektetek.

Mindazok a költségvetési adatok, amelyek a rendelkezésre álló információk alapján meghatározhatóak voltak, az adatbázisban benne vannak. A felhasznált kiegészítő információk dinamikus és megoszlási viszonyszámok formájában, vagy azokká transzformálható szöveggént álltak rendelkezésre. Bonyolultabb imputációs technikákat (például regressziós becslések) nem alkalmaztam, mert azok éppen az érdemi számítások eredményeit módosították volna (jobban illeszkedő modellek, kisebb szórás, stb.).

Mind az elméleti módszerválasztásnál, mind a gyakorlati futtatások során olyan eljárásokat (programokat) kellett alkalmazni, amelyek képesek a hiányzó adatokat valamilyen módon kezelni. Az elemzés során az Excel, az SPSS és az EViews programcsomagokat használtam.

Az egyszerűbb összefüggések feltárása grafikus eszközökkel, illetve a standard statisztikai tankönyvekben (például [Hunyadi-Vita, 2002]) visszatérő módszerekkel történt: vegyes kapcsolat szorossági mutatói, variancia-analízis, determinisztikus idősorelemzés. Ezek olyan közismert módszerek, amelyek részletes bemutatására a dolgozatban nincs szükség.

6.1. Sokváltozós statisztikai technikák

A 18 ország 14 évének sok változóval mért adatainak elemzése során szükséges mind a megfigyelések, mind a változók szerinti csoportosítás, esetenként összevonás. Ezekre a célokra alkalmasak a klaszter-, illetve a faktoranalízis.

A dolgozatban a megfigyelt országok több szempont alapján történő csoportokba sorolását végeztem el. Ennek megfelelő eszköz a *klaszteranalízis*. A klaszterek

kialakítására számos technika áll rendelkezésre. Ezeket elsődlegesen hierarchikus és nem hierarchikus technikákra oszthatjuk, a hierarchikus módszereken belül pedig agglomeratív és divizív eljárásokat különböztetünk meg. A gyakrabban alkalmazott nem hierarchikus módszerek előre meghatározott (eldöntött) számú klaszterbe sorolják az egységeket, egy kezdeti beosztást iterációk sorozatán keresztül finomítva a végső megoldásig. Az iteráció akkor áll meg, ha minden megfigyelési egység saját klaszterének középpontjához (centroidjához) áll a legközelebb. [Hajdu-Hunyadi-Vita, 2000] A dolgozatban a klaszterezést különböző mértékegységű, részben diszkrét, részben folytonos változók alapján végzem, mindenképpen kicsi klaszterszám (2-3) mellett, az egyszerűbb, (nem hierarchikus) K-közepű klaszterezés technikáját választottam. A K-középpontú klaszterezés során külön figyelmet kell fordítani a távolság mérésére, hiszen a klaszterbe sorolás a távolságmérték megválasztásától is függhet. A felhasznált programcsomag euklideszi távolsággal dolgozik, így a különböző fajta adatok standardizálása szükséges volt (különben a nagyobb szórású változó lenne a csoportosítás meghatározója). A konkrét elemzésben a változók szórásával való osztás technikáját alkalmaztam. A csoportosító változók számának csökkentése érdekében megkísérelt főkomponensekkel való helyettesítés a csoportokhoz való tartozást nem változtatta meg. Az outlierok kiszűrésére, mivel a 18 ország csoportokra osztása volt a cél, nem volt lehetőség, a megfelelő klaszterszám választással elkerülhető volt egyelemű klaszterek kialakulása.

A változók mögött rejlő látens struktúra feltárására a faktoranalízist alkalmaztam. Kezdeti lépésként főkomponenseket határozhatunk meg. A főkomponensek a megfigyelt változók lineáris kombinációi, korrelálatlanok, az első komponens a maximális varianciájú, a második varianciája a maximális a maradékok között, stb. [Füstös et al, 2004] A főkomponensek – varianciáik feltételes maximálása miatt – nehezen értelmezhetők, az indikátorok többsége az első vagy az első két főkomponenshez tartozik nagy súllyal. Az egyszerű struktúra elérése érdekében érdemes valamilyen célfüggvény szerinti forogtatást elvégezni a legnagyobb sajátértékkel rendelkező néhány (kellő információt tömörítő) főkomponenssel. [Hajdu-Hunyadi-Vita, 2000] Az ortogonális rotációk közül a legnépszerűbb *varimax* eljárás biztosítja leginkább a faktorok értelmezhetőségét, mivel célja, hogy valamely mérési változó egy, és csak egy faktorban szerepeljen egyhez közeli súllyal, miközben a többi faktorban a súly zéró közeli. [Hajdu, 2003] A számítások során a merőleges forogtatások közül ezt a forogtatási módszert alkalmaztam. Abban az esetben, ha feltételezhető,

hogy egymástól független (nem korrelált) faktorok nem állíthatók elő, az információ tömörítésére a különböző ferdeszögű forgatások is alkalmazhatók. Az elemzés során az oblique és a promax rotációkat alkalmaztam. A technikák leírását lásd például [Hajdu, 2003]-ban.

A sokváltozós technikákat elsősorban a transzformációs indexekben lévő információ tömörítésére használtam fel. Az indexek kapcsán felmerül a kérdés, hogy a változók mérési szintje elegendően magas-e a főkomponens-, illetve faktoranalízis használatához. A sokdimenziós skálázás módszere alacsony mérési szint (sorrendi skála) esetén is alkalmas a változók, illetve megfigyelések alacsonyabb dimenziószámú térbe való leképezésére. [Kovács, 2004] Ennek segítségével belátható, hogy a mérési szint kérdése nem okoz problémát, s egyben a faktoranalízis eredményeinek kevésbé látványos jellegére is magyarázatot kaphatunk.

6.2. Regressziószámítás

A 7.2.2. alfejezetet egy olyan regressziós modell megalkotása jelenti, amely képes a költségvetési politikának a gazdasági növekedésre gyakorolt főbb hatásait elkülöníteni. A modellépítés során, a közgazdasági értelmezhetőség mint fő cél mellett az ökonometriai feltételek betartása is lényeges szempont volt. A lineáris regressziós modell feltételrendszeréről, a modellépítés szabályairól jól használható leírást találunk Ramanathannál [2003], illetve Maddala [2004] vagy Dormont [1999] könyvében. A modellezés elsődleges célja a költségvetési politika hatásainak feltárása, elsősorban a hatások iránya, másodsorban a paraméterek pontos értéke. Ez utóbbiak az alapul szolgáló adatok pontossága miatt is csak másodlagosak lehetnek. A dolgozat visszatekintő jellegéből adódóan nem célunk az előrejelzés.

A modellépítés során a Hendry/LSE és forward elvet is felhasználok. Annak nyomon követésére, hogy a modell kellő magyarázó erővel rendelkezik-e, milyen tényezők bevonása lehet még szükséges, célszerűbb a forward módszert választani. A különböző modellváltozatok és becslési technikák összevetése során viszont a forward módszerrel felépített, viszonylag sok magyarázó változót tartalmazó modellből kiindulva lehet kiszűrni az esetlegesen nem szignifikáns változókat. A modellben szereplő változók köre lényeges a modellfeltételek miatt is. Ha lényeges változó marad ki, a modell paramétereinek becslése torzított lesz, a beépített változók vesznek

fel a kimaradtak hatását is. Ha lényegtelen változó kerül a modellbe, az a többi változó becslését nem torzítja, csak a standard hibát növeli meg.

A standard lineáris regressziós modellben a hibatag autokorrelálatlanságára, illetve a homoszkedaszticitásra vonatkozó feltevés nem teljesülése nem érinti a becslés torzítatlanságát. A multikollinearitás azért okozhat problémát, mert a közvetett hatásokon keresztül nehezíti a paraméterek értelmezését. (A jelenség nem rontja (esetleg javítja) az előrejelzés pontosságát, és a paraméterek becslését sem torzítja.) [Ramanathan, 2003] Mivel makrogazdasági adatsorokról van szó, a makrováltozók kölcsönös összefüggésrendszere nem kérdőjelezhető meg. Az eredmények értelmezhetősége szempontjából fontos, hogy a bevont változókat úgy válasszuk meg, hogy azok lehetőség szerint kevésbé korreláltak legyenek. Az egyik lehetőség a változók számának minimalizálása, a másik könnyen adódó a főkomponens-regresszió.

A modell tesztelésének lényeges eleme a hibatag *normalitásának* ellenőrzése. A normális eloszlás ellenőrzésére a maradéktagok hisztogramját és a Jarque-Bera próbát [Hunyadi, 2001b] használok, elsősorban egyszerűségük miatt. A grafikus megközelítés a kiugró értékek feltárásában is jelentős szerepet játszik.

A modellspecifikációval kapcsolatban két eljárást mindenképpen szeretnék elkerülni. Egyrészt azt a sokszor alkalmazott (és sok esetben nagyon hasznos) technikát, hogy bármely, a modellbe nem illeszkedő érték valamilyen címkével ellátva kap egy dummy változót, ami csak arra az egy megfigyelésre vesz fel 1-es értéket. A nagyon zavaró (paraméterbecsléseket sokszorosára elhúzó) néhány (3 % alatti mennyiségű) megfigyelés kiszűrését alkalmazom helyette. A kiszűrt *outlierek* a gazdaság folyamatos működőképességétől eltérő helyzetekhez (például háború) kötődnek. Másrészt a változók transzformációját sem alkalmazom, ezek az átalakítások sokszor a kiszámított paraméterek értelmezhetetlenségéhez vezetnek. Ha az eredményváltozó minél pontosabb előrejelzése a cél, akkor a transzformált változók használata indokolt és ajánlott, ha értelmezhető modellstruktúra, akkor nem. (A leggyakrabban alkalmazott log transzformáció például az egyenlegmutatók esetén egyáltalán nem alkalmazható, valamely állapotváltozó növekedési üteme esetén a differencia is nehezen értelmezhető.)

A modellspecifikáció egészének tesztelésére használható Ramsey *RESET* tesztje, amelynek lényege, hogy az eredményváltozó becsült értékeinek bizonyos hatványait a regresszióba illesztjük magyarázó változóként. Amennyiben az új modellben az új változóknak van hatása (Wald-próba), akkor a specifikáció nem

fogadható el. Az irodalomban a teszt többféle változata is felbukkan, hátránya, hogy csak bizonyos helytelen specifikációkat tud kimutatni, a teszt nullhipotézisének elfogadása (az új változóknak nincs hatása) csak érv a specifikáció helyessége mellett, de nem bizonyítás.

A regressziós becslések leggyakoribb technikája a *legkisebb négyzetek módszere (OLS)*. A lineáris regressziófüggvény becslése során külön figyelmet kell szentelni a késleltetett eredményváltozó magyarázó változóként való szerepeltetésére. Általános esetben, ha a maradéktag és a késleltetett eredményváltozó között nincs is korreláció, a becslés a maradéktag autokorrelációja esetén torzítottá válik, ha a korreláció jelen van, az inkonzisztenssé teszi a becsléseket. [Ramanathan, 2003] A probléma kiküszöbölésére leggyakrabban ajánlott technika az instrumentális változók (IV) használata, azaz a késleltetett eredményváltozó megbecslése megfelelő instrumentumok segítségével, majd az így becsült értékek szerepeltetése a tényleges késleltetett változó helyett. A módszer, helyes alkalmazás mellett, torzítatlan és konzisztens becslést eredményez. Ehhez azonban arra van szükség, hogy az instrumentális változók ne korreláljanak a hibataggal, de a magyarázóváltozóval szoros kapcsolatban legyenek. A frissebb irodalom felhívja a figyelmet, hogy ha ezeknek a feltételeknek nem szentelünk kellő figyelmet, illetve a rendelkezésre álló instrumentumok nem kellően alkalmasak, az IV-becslések minősége rosszabb lehet, mint az OLS-becsléseké. [Maddala, 2004]

A magyarázó változó(k) hiányos adatsorai esetén a probléma egészen más alakot is ölthet. Egy szélsőséges példát tekintve, ha y_t minden megfigyelése rendelkezésre áll, de a magyarázó változók (x_t) megfigyelései csak minden páros t esetén, akkor az elsőrendű autokorreláció nem okoz zavart. Eleve csak két időszakos késleltetéssel lehet differenciákat képezni, mivel a $\beta_2(x_t - x_{t-1})$ tagok meghatározhatatlannak, így az $y_t = \beta_0 + \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 x_t + \varepsilon_t$ modellből képzett első differenciák a hiányzó adatok miatt y_t első differenciáiból képzett AR(1) folyamattá válnának, β_2 becslési lehetősége nélkül. (Az állítás általánosítható több független változóra is.) Ilyenkor a szokásos instrumentális változók használata csődöt mond, azaz a $\hat{y}_{t-1} = \beta_0 + \beta_1 x_{t-1} + u_{t-1}$ becslést sem lehet elvégezni. Ha véletlenszerűen néhány közbenső (páratlan t -hez tartozó) x_t mégis rendelkezésre áll, akkor az abból készült becslés csupán néhány érték hatását tükröző paramétereket eredményez. Ezért hiányzó x_t megfigyelések mellett, ami a dolgozatban felhasznált adatbázis jellemzője, célszerűnek látszik

különböző becslési módszerek alkalmazása, még akkor is, ha azok egy része teljes adatbázis esetén nem rendelkezne minden kedvező tulajdonsággal.

A lineáris regressziós modellek alapvető problémája lehet az *endogenitás* kérdése. A technika ugyanis nem biztosítja, hogy eldönthessük, a modellben magyarázó változóként szereplő változó alakulása vajon ténylegesen oka, vagy következménye az eredményváltozó alakulásának. Olyan bonyolult rendszerekben, mint a makrogazdaság egésze, biztosan nem találhatók tisztán egzogén változók, amelyekre nem hat a gazdaság állapota, folyamatai. Ugyanakkor az adatok minősége nem teszi lehetővé olyan többegyenletes szimultán ökonometriai modell becslését, amellyel a hatásrendszer pontosan feltérképezhető lenne. Az utóbbi becslést a rendelkezésre álló eszköztárral csak országonként lehetne elvégezni, például egy VAR-modell segítségével. Az ilyen modellek alkalmazásához az adatoknak nagyon tisztáknak (térben is időben teljesen egységes módszertan alapján készültek) kell lenniük, ellenkező esetben az eredmények eltérése a módszertani sajátosságokat tükrözi. [Mellár, 2001]

6.3. Panelmodellek

A költségvetési adatbázis keresztmetszeti adatok idősorait tartalmazza, így indokolt felhasználni az ebből szerezhető pluszinformációkat. Az adatok paneltechnikákon keresztüli elemzésén túl egy olyan modellt is becsülök, amelyben mind az idő-, mind az egyedhatásokat homogénnek tekintem, ezáltal a számítások egyszerűbb eszközökkel is kezelhetővé válnak. (Erre a hiányos adatbázis miatt is szükség lehet.) A modellt, ahol a rendelkezésre álló adatokat egységes mintaként elemzem, elvegyítő (*pooled*) regressziónak, az ennek megfelelő adatbázist elvegyített adatoknak nevezem. A valódi paneltechnikákkal való kezelés során kapott eredmények arra is segítenek választ adni, hogy a minta mennyire tekinthető homogénnek, az országok, illetve időszakok kiemelése, a nem feltárt heterogenitás mennyire jelentős.

A panel modellek lényege, hogy a variancia felbontását két dimenzió (idő és egyedek) mentén végzi el.

Az idő szerinti felbontás:

$$\sum_{n=1}^N \sum_{t=1}^T (y_{n,t} - y_{..})^2 = N \sum_{t=1}^T (y_{.t} - y_{..})^2 + \sum_{n=1}^N \sum_{t=1}^T (y_{n,t} - y_{.t})^2$$
, ahol $y_{.t}$ az adott időszak megfigyeléseinek átlagát, $y_{..}$ a főátlagot jelöli, N a megfigyelt egységek, T a megfigyelt időszakok száma.

Az egyedek szerinti felbontás:

$$\sum_{n=1}^N \sum_{t=1}^T (y_{n,t} - y_{..})^2 = T \sum_{n=1}^N (y_{n.} - y_{..})^2 + \sum_{n=1}^N \sum_{t=1}^T (y_{n,t} - y_{n.})^2$$
, ahol $y_{n.}$ az adott egyed megfigyeléseinek (időbeni) átlagát jelöli.

Mindkét irányú felbontással:

$$\sum_{n=1}^N \sum_{t=1}^T (y_{n,t} - y_{..})^2 = N \sum_{t=1}^T (y_{.t} - y_{..})^2 + T \sum_{n=1}^N (y_{n.} - y_{..})^2 + \sum_{n=1}^N \sum_{t=1}^T (y_{n,t} - y_{n.} - y_{.t} + y_{..})^2$$

A 4 fő modell típus a nem megfigyelt heterogenitás modellezésére:

1. Fix hatású modell: $y_{n,t} = b_0 + a_n + d_t + \sum_{k=1}^K b_k x_{k,n,t} + \varepsilon_{n,t}$, ahol a_n az egyedhatás, d_t az időhatás, b_k a k -adik magyarázó változó regressziós együtthatója, $x_{k,n,t}$ a k -adik magyarázó változó n -edik egyednél a t -edik időszakban megfigyelt értéke.

2. Összetett hibatagú (vagy véletlen hatású) modell:

$y_{n,t} = b_0 + \sum_{k=1}^K b_k x_{k,n,t} + \varepsilon_{n,t}$, és $\varepsilon_{n,t} = u_n + v_t + w_{n,t}$, ahol az egyed-, illetve időhatások a maradéktag felbontásában jelennek meg.

3. Összetett együtthatójú modell:

$y_{n,t} = b_0 + a_n + d_t + \sum_{k=1}^K b_{k,n,t} x_{k,n,t} + \varepsilon_{n,t}$, és $b_{k,n,t} = b_k + a_{k,n} + a_{k,t}$, ahol az egyed- és időhatások dummy változókon túl a magyarázó változó regressziós paramétereiben is megjelennek.

4. Véletlen együtthatójú modell:

$y_{n,t} = b_0 + \sum_{k=1}^K b_{k,n,t} x_{k,n,t} + u_n + v_t + w_{n,t}$ és $b_{k,n,t} = b_k + \mu_{k,n} + v_{k,t}$, ahol ahol az egyed-, és időhatások a maradéktag felbontásában és a magyarázó változó regressziós paramétereiben jelennek meg.

Az alapmodellek közül a dolgozatban a fix és a véletlen hatású modellek használatával próbáltam az elvegyítő regresszióhoz képest új, illetve jobb eredményeket előállítani. A véletlen hatású modellek becslése több esetben nem oldható meg a hiányzó adatok (kiegyensúlyozatlan panel) miatt. A fix hatású panelmodellek megfelelő transzformáció után a legkisebb négyzetek módszerével becsülhetők, a becslések a legjobb torzítatlan lineáris becslések lesznek. A szükséges transzformációk:

$$y_{n,t} - y_{n.} = \sum_{k=1}^K b_k (x_{k,n,t} - x_{k,n.}) + w_{n,t} - w_{n.}, \text{ illetve } y_{n,t} - y_{.t} = \sum_{k=1}^K b_k (x_{k,n,t} - x_{k.,t}) + w_{n,t} - w_{.t} \text{ és}$$

$$y_{n,t} - y_{n.} - y_{.t} + y_{..} = \sum_{k=1}^K b_k (x_{k,n,t} - x_{k,n.} - x_{k.,t} + x_{k..}) + w_{n,t} - w_{n.} - w_{.t} + w_{..}$$

A késleltetett eredményváltozó modellbe építése nem teszi lehetővé a legkisebb négyzetek módszerének használatát, a késleltetés miatt ugyanis az

$$y_{n,t} - y_{.,t} = a(y_{n,t-1} - y_{n.,-1}) + \sum_{k=1}^K b_k (x_{k,n,t} - x_{k.,t}) + w_{n,t} - w_{.,t}$$

átalakításban $y_{n,t-1}$ és $w_{n.,}$, valamint $y_{n.,t-1}$ és w_{nt} , illetve $y_{n.,t-1}$ és $w_{n.}$ között korreláció lehet, így az OLS becslés torzított lesz, és *a késleltetett tag együtthatóját alulbecsli*, a többi magyarázó változót pedig felül. [Sevestre, 2002, 111] Az elsődleges differenciákkal felírt modell:

$$y_{n,t} - y_{n,t-1} = a(y_{n,t-1} - y_{n,t-2}) + \sum_{k=1}^K b_k (x_{k,n,t} - x_{k,n,t-1}) + w_{n,t} - w_{n,t-1}$$

OLS becslőfüggvénye ráadásul nem is konvergens. A becslések az előzőekkel megegyező irányban lesznek torzítottak.

Ezek a megállapítások azért lényegesek, mert a számítások eredményeként kapott paraméterek éppen ellentétesen viselkednek (a késleltetett eredményváltozó OLS becslésű paramétere nagyobb, mint a torzítatlannak számító GMM becslés). A fenti korrelációk jelenléte tehát kétséges, azaz az OLS-becslés nem szükségszerűen elvetendő technika.

A vonatkozó szakirodalom szerint a torzítatlan becslések elérésére a megoldást instrumentális változók bevezetése és az általánosított momentumok módszere (GMM) jelenti. A kérdés már csupán az, hogy milyen instrumentumok lennének megfelelőek. Egyszerű megoldást javasol Anderson és Hsiao. Legyen az instrumentum az eredményváltozó (vagy megfelelő modell esetén az első differencia) két időszakos késleltetettje (ami a jobboldalon szereplő egy időszakos késleltetett változó első késleltetettje). Az instrumentumok alacsony száma és a szabadságfok vesztes miatt a becslés ugyan kiegyensúlyozott panel esetén torzítatlan lesz, de a becslési hibája rendkívül nagy. Ezt próbálja csökkenteni Arellano és Bond javaslata, hogy az első differenciákból becsült modell instrumentumai az eredményváltozó régebbi megfigyelt értékei legyenek, ez a t -edik első differenciánál $t-1$ instrumentumot eredményez. A becslés hibája így csökkenthető, de viszonylag jelentős marad. [Sevestre, 2002] A dinamikus panelmodellek becslésénél ezt, az EViews által támogatott módszert alkalmaztam. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy az új instrumentumok is korreláltak lehetnek a megfelelő maradéktaggokkal (persze ekkor nem igazán jó instrumentumok), kellően lassú tanulási folyamat esetén az OLS-hez hasonlóan torzítást okozva.

7. FEJEZET:

STATISZTIKAI-ÖKONOMETRIAI EREDMÉNYEK

A 7. fejezetben mutatom be a dolgozat legtöbb empirikus következtetését. Az 5. fejezetben bemutatott adatbázis összegyűjtése mellett ennek a fejezetnek a megállapításai jelentik a dolgozat legfőbb önálló eredményeit. A 7.1. alfejezet a transzformációs reformok mérésével foglalkozik, azt a kérdést tárgyalja, hogy a különböző ágazati és strukturális reformokat milyen módon lehet mérni és mutatók által hordozott információtartalmat tömöríteni. Az alfejezet a szerzőnek a Statisztikai Szemle 2005 áprilisi számában megjelent tanulmányának rövidített változata. A 7.2. alfejezetben a költségvetési politika gazdasági növekedésre (kibocsátás-változásra) gyakorolt hatásának elemzését kísérhetjük figyelemmel. A 7.2.1. alfejezetben leíró jelleggel, a 7.2.2. alfejezetben pedig elsősorban a sokváltozós korrelációs-regressziós modellek eszközeivel dolgozom fel a rendelkezésre álló adatokat. A 7.3. alfejezetben Alesina és szerzőtársai nyomdokait követve, a költségvetési akciók struktúrájára helyezem a hangsúlyt, a rendszerváltás fiskális politikájának fellelhető heterogenitását vizsgálva.

7.1. A transzformációs reformok méréséről

A reformok általános jellemzésével számos tanulmány foglalkozott az elmúlt tizenöt évben, a megvalósult változások mérése azonban csak részleges, ritka. A legfontosabb makrogazdasági mutatószámok (GDP, infláció, külső és belső egyensúly mutatói) viszonylag egységes módszertan alapján kerültek kiszámításra, de ezek aligha alkalmasak maguknak a reformoknak a mérésére. Alapjait tekintve vitatható, de mégis egységes mutatórendszert dolgozott ki az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank. A tíz mutatóból álló indexrendszer több oldalról közelíti meg a reformok előrehaladását, összességében komplex képet alkotva. Az indexek tartalmi leírását és értékeit az EBRD évente megjelenő „Transition Report” évkönyvében teszi közzé. A mutatók részletes magyar nyelvű leírását lásd [Kotosz, 2005]-ben.

Az EBRD 1994-ben készítette el a transzformációs reformok mérésére szolgáló osztályozási rendszerét, amelynek segítségével 1991-ig visszamenően értékeli a kelet-európai rendszerváltás folyamatát. A rendszert évente felülvizsgálta, kisebb mértékben finomította. Az osztályozás alaphelyzetben egy négyfokozatú skálán történik, az 1-es osztályzat a reformok kezdeti stádiumára, alig elkezdett változtatásokra utal, a fejlett ipari országok helyzetéhez hasonló állapotot pedig 4+-szal, vagy 4*-gal jelöli. Kezdetben az osztályozás csak egész értékeket jelentett, a későbbiek során valamennyi osztályzathoz + vagy - jelölés is kerülhetett (például a 3+ osztályzatnál közvetlenül jobbat a 4- jelent). A finomítások után a korábbi osztályzatok is revízió alá kerültek és szükség esetén elvégezték a megfelelő változtatásokat. Az adatok közzétevése során a finomított osztályzatokat hol + és – jelöléssel, hol pedig 0,3 hozzáadásával és levonásával jelölték (azaz $3+ = 3,3$, és $4- = 3,7$). Mivel a reformindexeket számítások elvégzésére is felhasználom, célszerűbb a számszerű értékek használata. Az indexek konkrét, a legutóbbi felülvizsgálat utáni értékei a 4. sz. függelékben találhatóak.

A mutatórendszer a következő tíz területen értékeli a reformfolyamatokat:

- nagyvállalati privatizáció (NPRI),
- kisvállalati privatizáció (KPRI),
- vállalati reform (VREF),
- belső liberalizáció (árliberalizáció) (ÁLIB),
- kereskedelmi liberalizáció (külkereskedelmi korlátozások) (KLIB),
- versenypolitika (VPOL),
- bankreform (bankrendszer és kamatláb liberalizáció) (BREF),
- pénzügyi reform (értékpapírpiazi és nem banki pénzügyi intézményrendszer reformja) (PREF),
- jogi reform (beruházási jogszabályok kiterjedtsége és hatékonysága) (JREF),
- infrastruktúra reformja (INFR).

Az indexek szempontrendszere általában intézményi és jogi reformokat egyesesen tartalmaz. A kétfajta reform értelemszerűen nem képzelhető el egymás nélkül, de azok időzítése nem volt egységes. A jogalkotás jellegéből adódóan az indexek párhuzamos javulása magától értetődik, így azok erősen korreláltak egymással.

Az indexek definíciójának eltérő részletessége a besorolás szubjektivitására is hatást gyakorol. Az egyszerű kategóriáknál nehéz objektíven megítélni a hovatartozást (például a kismértékű előrehaladást mi különbözteti meg a nagymértékűtől). A részletes definíciók a mérésbe való beavatkozásként is felfoghatók, hiszen a jobb kategóriába lépéshez 8-10 szempontnak való együttes megfelelés szükséges. Ilyen értelemben a besorolási szempontok az EBRD által optimálisnak tartott pályát is kijelölték, normatív módon hatást gyakoroltak a rendszerváltás folyamatára, mivel az

évenként publikált értékek az ország megítélését is befolyásolták. Az EBRD osztályozási rendszere tükrözi a bank viszonyát a reformok gyorsaságához. A Világbankkal és a Nemzetközi Valutaalappal (IMF) ellentétben az EBRD kevésbé gyors változásokat sürgetett, a sokkterápia helyett a fokozatosság híve volt [Mossé, 1998].

Az EBRD kilenc elemezhető indexét (a jogireform-mutató jelentős tartalmi változása miatt az idősorok nem összehasonlíthatók) a magánszektor GDP-ből való részesedésének arányával (PRIVAR) kibővíttem. A magánszektor arányára vonatkozó értékek szintén az EBRD szakértőinek becslésén alapulnak (*Transition Report* [1994–2004]).

Az indexek kapcsán felmerül a mérési szint kérdése. Az eredeti változat szerint, ahol az indexek értékei csak egészek lehettek (1,2,3,4) a mérési skála közelebb állt az ordinálishoz. Azok a mutatók, amelyek 8-10 szempont alapján értékelik az adott terület fejlődését, már önmagukban is egy sokdimenziós tér egy dimenzióba való leképezései. A felülvizsgált és finomított indexek a harmadonként ugró skálával, ha formailag esetleg nem is, de viselkedésüket tekintve intervallum skálán mérhetők. Ezt a feltevést támasztja alá a változók közti korrelációs mátrixok elemzése, a Pearson- és a Spearman-féle együtthatók nem mutatnak lényegesen eltérő értékeket. Az indexek mögött található struktúra feltárása során a különbségskálát igénylő faktoranalízis mellett az ordinális skálával is jól boldoguló sokdimenziós skálázás technikájával is vizsgálódok. A kétfajta módszer eredményeinek egybecsengése a transzformációs indexek intervallumskálán való mérésének elfogadhatóságát támasztják alá.

8. táblázat: A transzformációs indexek korrelációs mátrixa (Pearson)

	PRIVAR	KPRI	NPRI	ÁLIB	KLIB	VREF	VPOL	INFR	BREF	PREF	IDŐ
PRIVAR	1	0,815	0,859	0,793	0,773	0,818	0,666	0,645	0,810	0,692	0,688
KPRI		1	0,759	0,734	0,784	0,783	0,572	0,658	0,803	0,632	0,513
NPRI			1	0,755	0,759	0,864	0,734	0,719	0,867	0,742	0,529
ÁLIB				1	0,760	0,694	0,538	0,572	0,764	0,597	0,658
KLIB					1	0,783	0,544	0,576	0,814	0,561	0,411
VREF						1	0,775	0,724	0,899	0,793	0,417
VPOL							1	0,641	0,681	0,816	0,409
INFR								1	0,770	0,726	0,470
BREF									1	0,744	0,522
PREF										1	0,512
IDŐ											1

Forrás: Saját számítás.

Látható, hogy a változók szoros kapcsolatban vannak egymással, hiszen a reformok egyes elemei párhuzamosan lettek végrehajtva. A legkisebb korrelációs

együttható 0,538, míg a legnagyobb 0,899. (A mátrixban a legnagyobb korrelációs együtthatókat emelem ki.) A magánszektor aránya értelemszerűen szoros kapcsolatban van a privatizációs mutatókkal, de az átlagosnál szorosabb a kapcsolata a vállalati reformokkal és a bankrendszer reformjával. A mutatók összefüggésrendszere is tükrözi a transzformáció folyamatát, az átszervezett vállalatok könnyebben privatizálhatók, illetve a magánszektor hatékonyabb vállalatvezetési módszereket alkalmaz. Mindez a bankrendszer támogatása nélkül nem valósítható meg. A bankrendszer reformja és a külső liberalizáció a nemzeti valuta konvertibilitásán keresztül kapcsolódik össze. A pénzügyi szektor fejlődése és a versenypolitika között a tervgazdaság mamutvállalatainak feldarabolása, azok egy részének tőkepiaci megjelenése állhat (például Magyarország esetén a tőzsde forgalmának meghatározó vállalatai, a MOL, a Matáv, az OTP a régi nagyvállalatok utódai). A mátrix szerkezetében lényeges változást nem okoz, ha az ordinális mérési skálát feltételező Spearman-féle korrelációs együtthatókat számítjuk.

A látens struktúra feltárásának következő lépése a főkomponens- és faktor-elemzés. A főkomponensekre bontás során látható, hogy már egyetlen főkomponens is képes a teljes variancia több, mint 75 százalékát magyarázni. A további főkomponensek kisebb részét magyarázzák a varianciának, mint egy-egy változó (sajátértékük 1-nél kisebb). Ha látens struktúrát keresünk, akkor egyetlen faktorról, amely minden változó információtartalmának jelentős részét tartalmazza, nem elégedhetünk meg. A struktúra feltárása során a több faktortól a kevesebb felé haladva kerestem az optimális megoldást. Több főkomponens megtartása esetén a 90 százalékot meghaladó magyarázó erő elvárása lehet egyfajta hüvelykujjszabály, ebben a szemléletben a főkomponens elemzés alapján a faktoranalízis során 10 változó mellett 4 faktor keresésétől célszerű elindulni.

9. táblázat: Főkomponensek által megmagyarázott variancia

Főkomponens	Sajátérték	Kumulált variancia (%)
1	7,588	75,88
2	0,789	83,77
3	0,394	87,71
4	0,293	90,64
5	0,239	93,03
6	0,211	95,14
7	0,172	96,86
8	0,136	98,22
9	0,105	99,27
10	0,073	100,00

A látens faktorok felkutatása érdekében a főkomponensek különböző forogtatásait érdemes elvégezni. A derékszögű forogtatások (amelyek megtartják a faktorok függetlenségét) a változók szoros kapcsolata miatt nem eredményezhetnek szépen elváló faktorokat. A varimax rotáció eredményét mutatja a 10. táblázat.

10. táblázat: Elforgatott faktorok (varimax rotáció) 4 főkomponens meghagyásával és a forogtatás nélküli első faktor súlyai

Változó	1. faktor	2. faktor	3. faktor	4. faktor	Kiinduló 1. faktor
ÁLIB	0,469	0,245	0,801	0,206	0,829
KLIB	0,849	0,231	0,316	0,157	0,847
KPRI	0,735	0,253	0,343	0,338	0,868
NPRI	0,580	0,529	0,395	0,306	0,928
VREF	0,666	0,593	0,192	0,307	0,937
VPOL	0,282	0,887	0,168	0,186	0,798
INFR	0,320	0,380	0,195	0,830	0,806
BREF	0,673	0,422	0,299	0,433	0,939
PREF	0,248	0,771	0,268	0,402	0,837
PRIVAR	0,607	0,435	0,520	0,207	0,907

Látható, hogy a második faktor a versenypolitika és a pénzügyi rendszer reformja változókat tartalmazza, a harmadik az árliberalizációt és esetleg a magán-szektor arányát, míg a negyedik faktor egyetlen változón, az infrastruktúra reformján nyugszik. Három (a táblában aláhúzással jelölt) változó hovatartozása kétséges. Hasonló eredményekhez vezet az equamax forogtatás is, ekkor a nagyvállalatok privatizációja, a vállalati reformok és a bankrendszer reformja két faktoron ül. A különböző megoldások egyöntetűek abban, hogy az infrastruktúra reformja külön faktort képez (a korrelációs struktúra elemzésekor az alacsony korrelációs együtthatók már sejtették ezt a következtetést). Ha az INFR változót elhagyjuk és 3 faktort keresünk, a többi probléma megmarad. A faktorok számának csökkentése sem eredményez jobban elkülönülő faktorokat.

A négy faktor és a 10 változó meghagyása ferdeszögű (oblique) forogtatással sem eredményez igazán jó struktúrát, a nagyvállalatok privatizációja és a magán-szektor aránya nem illeszkedik a képbe. (Hasonló struktúrát eredményez a promax rotáció is, ott a magán-szektor aránya (PRIVAR) inkább az 1. faktorhoz húz.) A nagyvállalatok értékesítésének folyamata az egyes országokban jelentős eltéréseket mutatott, így a több faktorhoz való húzás érthető.

11. táblázat: Elforgatott faktorok (oblique rotáció) 4 főkomponens és 10 változó meghagyásával*

Változó	1. faktor	2. faktor	3. faktor	4. faktor
ÁLIB				1,102
KLIB	1,075		-0,115	
KPRI	0,787	-0,128	0,183	
NPRI	0,393	0,336		0,239
VREF	0,713	0,429		-0,188
VPOL		1,060	-0,118	
INFR			1,052	
BREF	0,639		0,300	
PREF	-0,174	0,770	0,246	0,146
PRIVAR	0,383	0,225		0,484

* Itt és a továbbiakban a 0,1-nél kisebb súlyokat, az áttekinthetőség kedvéért, nem tüntetem fel.

A nagyvállalatok privatizációja és a magánszektor aránya mutatók elhagyásával a következő helyzethez jutunk. A viszonylag egyszerű struktúra hátránya, hogy két faktor mindössze egy-egy változó magyarázatában játszik szerepet. Az 1. faktor inkább a vállalkozások működési feltételeihez, míg a 2. faktor a vállalatok közti versenyhez kötődik. A faktorok számának csökkentése csak a problémás változók hovatarozásával kapcsolatos bizonytalanságot erősíti.

12. táblázat: Elforgatott faktorok (oblique rotáció) 4 főkomponens és 8 változó meghagyásával

Változó	1. faktor	2. faktor	3. faktor	4. faktor
ÁLIB			0,101	1,138
KLIB	1,110		0,182	
KPRI	0,889	-0,144	-0,173	
VREF	0,750	0,433		-0,221
VPOL		1,097	0,148	
INFR			-1,068	
BREF	0,659		-0,270	
PREF	-0,189	0,806	-0,215	-0,154

13. táblázat: A faktorok korrelációs mátrixa

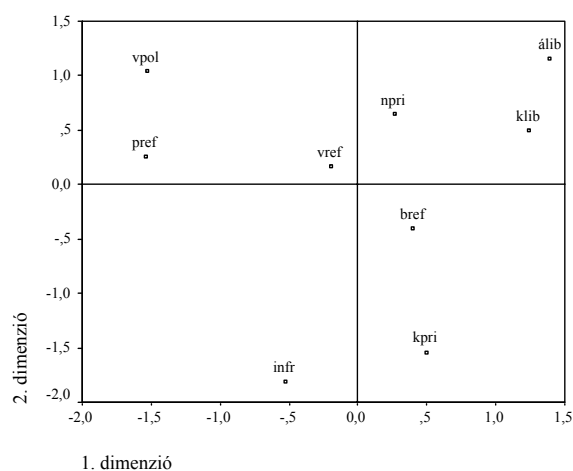
	1	2	3
2	0,723	1	
3	-0,732	-0,758	1
4	0,855	0,669	-0,693

A faktorelemzés részleges sikertelenségére is magyarázatot kaphatunk a sokdimenziós skálázás segítségével. A módszer alacsony mérési szintű változók esetén is jól alkalmazható a változók kisebb dimenziószámú térbe való leképezésére. Mivel a magánszektor arányára vonatkozó adatsorok a leghiányosabbak (például Szerbia és Montenegró esetén csak 2000-ben indul az idősor), az elemzésből célszerű volt ezt a változót kizárni. Az évenkénti alacsony megfigyelésszám miatt az 1991 és 1994

közötti időszakra szintén nem lehetett a skálázás technikáját alkalmazni, tehát valamennyi számítás az 1995 és 2003 közötti időszakra vonatkozik. A panelstruktúrájú adatok¹⁹ miatt az egyéni (évenként külön-külön számított) távolságok használata indokolt volt. A skálaterképek az egyéni távolságok felhasználásával készültek, közös térbeli ábrák. A különböző specifikációjú modellek illeszkedése jelentősen eltérő, ezért csak a leginformatívabb leképezések eredményeit ismertetem.

A változók által kifeszített terek esetében az átlagos R^2 két dimenzióra való leképezésnél 0,618, de négy dimenzióra is csak 0,671. A két dimenzióban a változók a következőképpen helyezkednek el. Látható, hogy a változók mind a négy síknegyedben megtalálhatók, a tengelyek forgatásával sem lehet a változókhoz igazodó dimenziókat találni. Ez az eredmény magyarázatot ad arra, hogy a faktoranalízis során a ferdeszögű forgatások sem tudtak igazán jó faktorokat feltárni.

5. ábra: A változók leképezése két dimenzióba

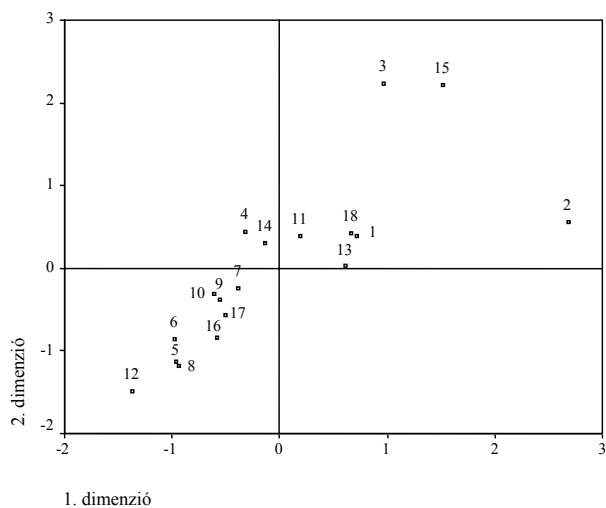

Ha az országok által kifeszített tereket vizsgáljuk, a leképezések jobban illeszkednek. Két dimenzióra 92,7 százalékos, míg négy dimenzióra 96,6 százalékos R^2 mellett tudjuk a transzformációs indexeket leképezni. A kétdimenziós leképezés eredményei szemléletesek. A 6. ábra alapján az országok egy egyenes köré tömörülését figyelhetjük meg, melynek egyik végén Magyarország (12), a másik végén pedig Szerbia és Montenegró (15) áll (az utóbbi Bosznia-Hercegovinával (3) kissé elkülönült csoportot képez). Egyértelmű outlier Fehéroroszország (2), ahol a reformfolyamatok a lassú kezdés után megtorpantak. Szerbia és Montenegró illetve Bosznia-Hercegovina reformokban való elmaradottsága a háborús évek hatását tükrözi. A 3. síknegyed országai – a határon lévő Horvátországot (7) leszámítva –

¹⁹ A 3 dimenziós adattömbben az országok, az évek és a mutatók jelentik a 3 dimenziót.

2004 májusa óta az Európai Unió tagjai, az 1. dimenzió negatív oldalán található még Bulgária és Románia (4, 14) a következő bővítés várományosai.²⁰

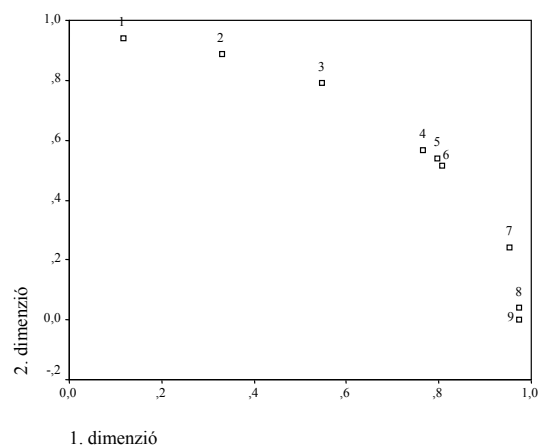
6. ábra: Az országok elhelyezkedése a kétdimenziós térben*

* 1 Albánia, 2 Fehéroroszország, 3 Bosznia-Hercegovina, 4 Bulgária, 5 Cseh Köztársaság, 6 Észtország, 7 Horvátország, 8 Lengyelország, 9 Lettország, 10 Litvánia, 11 Macedónia, 12 Magyarország, 13 Moldova, 14 Románia, 15 Szerbia és Montenegró, 16 Szlovákia, 17 Szlovénia, 18 Ukrajna.

A kétdimenziós térben az egyes időszakok elhelyezkedése is szemléletes:

7. ábra: Az évek elhelyezkedése a kétdimenziós térben

Megjegyzés. A számozás 1995-től (1) indul és 2004-ig (9) tart.

Az 1995-től 2003-ig terjedő időszakban a két dimenzió súlyai nemlineáris, de monoton módon változtak, az első dimenzió súlya nőtt, a másodiké csökkent. Ha az éveket reprezentáló pontok *egymástól vett* távolságát figyeljük a kétdimenziós térben, vegyük észre, hogy az első 4 év során (1995–1998) nagyjából azonos elmoz-

²⁰ Mivel a térbeli koordináták előállítását sajátvektorokkal történik, a tengelyek tájolásának nincs gyakorlati jelentősége, a térkép tükrözése is azonos tartalmat jelentene meg.

dulások történtek, majd 1999-ben és 2000-ben alig mozdultak a reformok. A kelet-európai rendszerváltás folyamatának ez a törése az orosz válság közvetett hatásaként értelmezhető. A 2003-as megtorpanás már inkább a vezető országok Európai Unió-hoz való csatlakozásával függ össze, a transzformációs reformok befejeződtek.

Ha a fenti eredményeket további elemzésekben szeretnénk felhasználni, újabb körülményeket kell figyelembe venni. Ha a látens változókat regressziószámítás során szeretnénk felhasználni úgy, hogy a regressziós paraméterek értelmezése fontos szempont, az erősen korrelált faktorok aligha segítenek. Erre a célra a rotálatlan első főkomponens lehet alkalmas. Mivel az infrastruktúra reformjának indexe csak 1995-től áll rendelkezésre, annak kihagyásával az első főkomponens (amely így a teljes variancia 76,16 százalékát magyarázza) értékei egyetlen, a reformfolyamatokat mérő indexet adnak. A 0 várható értékű, 1 szórású factor score értékei a konkrét elemzés során a [-2,2947; 1,6054] intervallumon szóródnak, tehát célszerű új normát találni. A legegyszerűbb megoldás egy lineáris transzformáció, amely a [0; 1] intervallumba alakítja a factor score-okat. Az így kapott index – hasonlóan az IMF reformindikátoraihoz – a rendszerváltás során felmerült legelmaradottabb állapotot jelzi 0-val (Fehéroroszország 1991-ben), a legfejlettebbet pedig 1-gyel (Magyarország 2000-től). Az így képzett transzformációs szuperindex értékeit láthatjuk az alábbi táblázatban. Az infrastruktúra reformját is tartalmazó, a későbbi elemzésekben is használt index (*supind*) értékeit az 5. sz. függelék tartalmazza.

14. táblázat: Az első főkomponensből képzett transzformációs szuperindex értékei

Ország	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Albánia	0,03	0,18	0,26	0,40	0,51	0,59	0,59	0,59	0,59	0,62	0,63	0,63
Bosznia- Hercegovina								0,38	0,38	0,39	0,43	0,47
Bulgária	0,21	0,27	0,33	0,43	0,51	0,52	0,67	0,67	0,70	0,75	0,76	0,80
Csehország	0,35	0,52	0,70	0,80	0,84	0,88	0,89	0,91	0,93	0,94	0,96	0,96
Észtország	0,08	0,26	0,55	0,67	0,76	0,79	0,85	0,85	0,90	0,91	0,93	0,95
Fehéroroszország	0,00	0,09	0,19	0,20	0,37	0,30	0,26	0,21	0,19	0,21	0,24	0,29
Horvátország	0,23	0,27	0,36	0,51	0,60	0,70	0,73	0,73	0,75	0,77	0,77	0,81
Lengyelország	0,47	0,51	0,68	0,73	0,82	0,84	0,87	0,89	0,89	0,92	0,94	0,94
Lettország	0,05	0,34	0,41	0,58	0,65	0,74	0,75	0,75	0,77	0,78	0,79	0,86
Litvánia	0,05	0,19	0,50	0,60	0,69	0,75	0,76	0,76	0,79	0,82	0,85	0,90
Macedónia	0,22	0,22	0,30	0,44	0,53	0,58	0,58	0,62	0,62	0,68	0,69	0,69
Magyarország	0,42	0,52	0,64	0,73	0,86	0,89	0,96	0,98	0,98	1,00	1,00	1,00
Moldova	0,01	0,14	0,23	0,36	0,55	0,57	0,57	0,61	0,60	0,61	0,61	0,61
Románia	0,10	0,19	0,31	0,44	0,54	0,56	0,65	0,65	0,68	0,70	0,72	0,72
Szerbia és Montenegró										0,17	0,30	0,49
Szlovákia	0,35	0,51	0,66	0,74	0,79	0,83	0,83	0,84	0,85	0,87	0,89	0,90
Szlovénia	0,26	0,31	0,55	0,62	0,71	0,74	0,75	0,78	0,79	0,82	0,82	0,83
Ukrajna	0,01	0,08	0,09	0,20	0,48	0,52	0,57	0,56	0,57	0,59	0,60	0,63

7.2. Költségvetés és gazdasági növekedés

A 3. fejezetben az átmenet országait klaszteranalízis segítségével 3 nagy csoportba osztottuk, aszerint, hogy a gazdaság teljesítménye milyen pályát futott be az elmúlt 14 év során. Amennyiben van kapcsolat a költségvetés alakulása és a növekedés között, a jobb teljesítményt felmutató országok várhatóan eltérő jellegzetességekkel rendelkeznek. Ezért érdemes a bevételek, kiadások és az egyenleg alakulását a fenti országcsoportok szerinti bontásban is vizsgálni. Ezek az adatsorok az EBRD kimutatásaiban hosszabban állnak rendelkezésre, mint a dolgozat alap adatbázisában, ezért egyéb utalás hiányában a leíró statisztikai résznél (7.2.1.1. alfejezet) az EBRD adatait használom. A későbbiek során a különböző alapadatok eltéréseiből adódó hatásokra is kitérek.

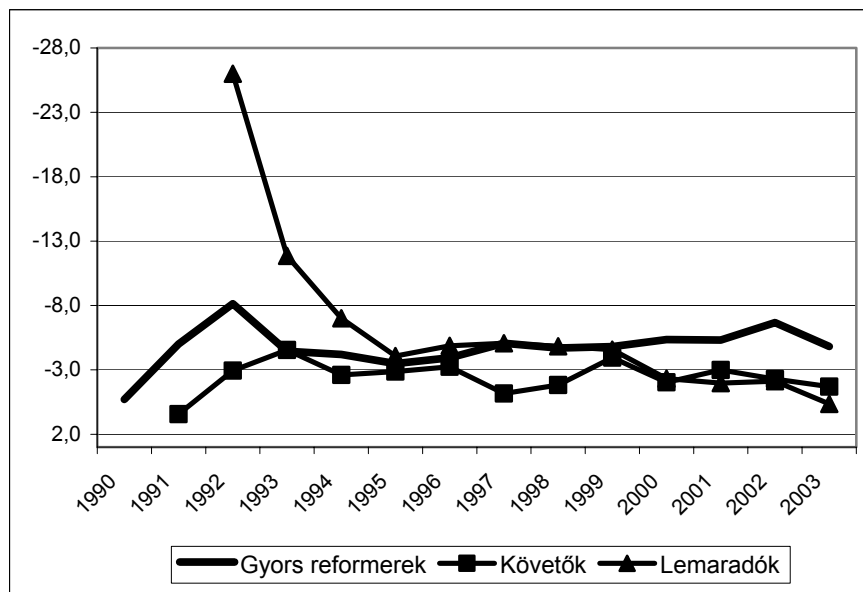
7.2.1. A GDP és a költségvetési egyenleg kapcsolata

7.2.1.1. Tendenciák és átlagok

A 8. ábra az államháztartás egyenlegének alakulását mutatja. A szükséges adatok a Gyors reformerek esetén 1990-től, a Követőknél 1991-től, a Lemaradóknál 1992-től állnak rendelkezésre. Ettől függetlenül az összehasonlítást a történelmi (valós) időtengely mentén végzem, nem az átmenet éve szerint, hiszen így néhány későbbi esemény (például orosz válság) hatása egyszerre jelenik meg.

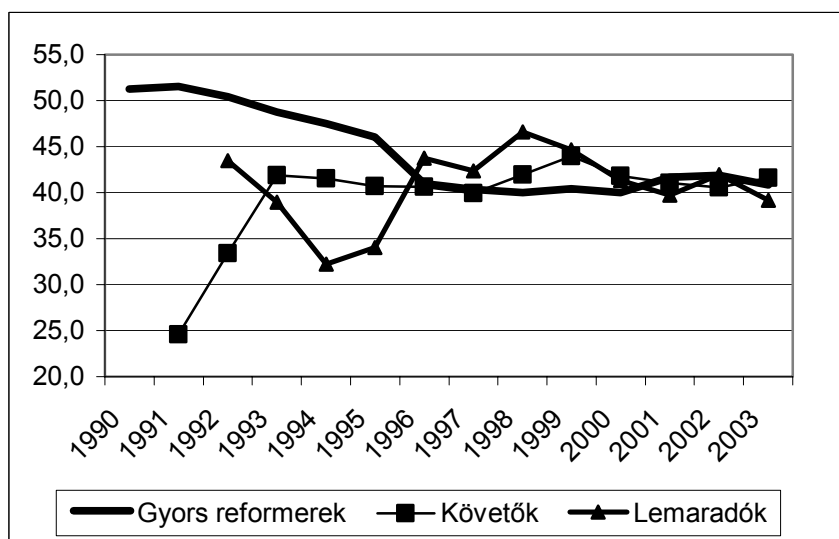
A Gyors reformerek a gazdasági növekedésben előjárók voltak, de a fiskális egyensúly biztosításában kevésbé. Az 1993-as, és az 1999-es évet leszámítva a követőknél magasabb hiányt produkáltak. A Lemaradók az átmenet első éveiben óriási hiányt könyveltek el (elsősorban a bevételek alacsony volta miatt), az orosz válságot követően azonban a Követőkhöz csatlakozva nyugat-európai mértékben is elfogadható szintre csökkentették a hiányt, szemben a Gyors reformerekkel. Egy keynesiánus politikus számára ez azt jelentené, hogy a gazdaság fiskális ösztönzése a hiány bizonyos mértékéig hatékony. Ha azonban a hiány olyan mértékűvé válik, hogy az a belső egyensúlyt komolyan fenyegeti, a hatás ellenkezőjére fordul.

8. ábra: Az államháztartás egyenlege a GDP százalékában országcsoportok szerint

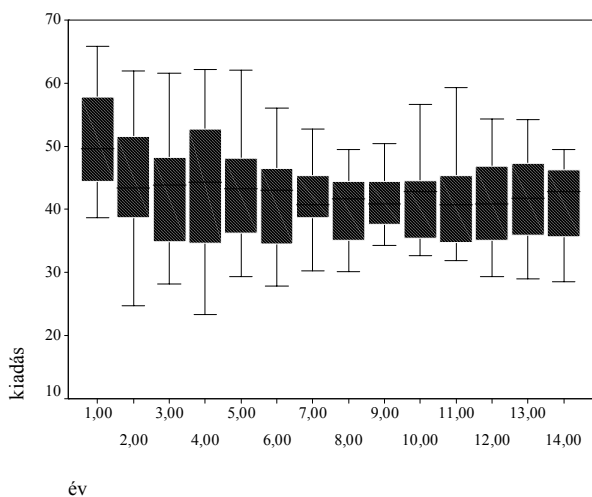

A kiadási oldalt nézve a Gyors Reformerek politikája tekinthető megfontolt-nak. Az átmenet első éveiben a kiadások egyenes csökkenését hajtották végre a piacgazdaságnak megfelelő szintig, a 90-es évek közepétől a 40 % körül stabilizálódott, de az utolsó évek kisebb emelkedést jeleznek. A Követők az átmeneti sokkhatások után hamar beálltak a GDP 40 %-ának megfelelő kiadások szintjére, az orosz válság idején, a kedvezőtlen makrogazdasági hatásokat ellensúlyozni kívánó költségvetési expanzió látványosan mutatkozik meg. A Lemaradók kiadásai meglehetősen kaotikusan alakulnak, megfontolt tendencia helyett az alkalmoszerű döntések hullámzásai figyelhetők meg.

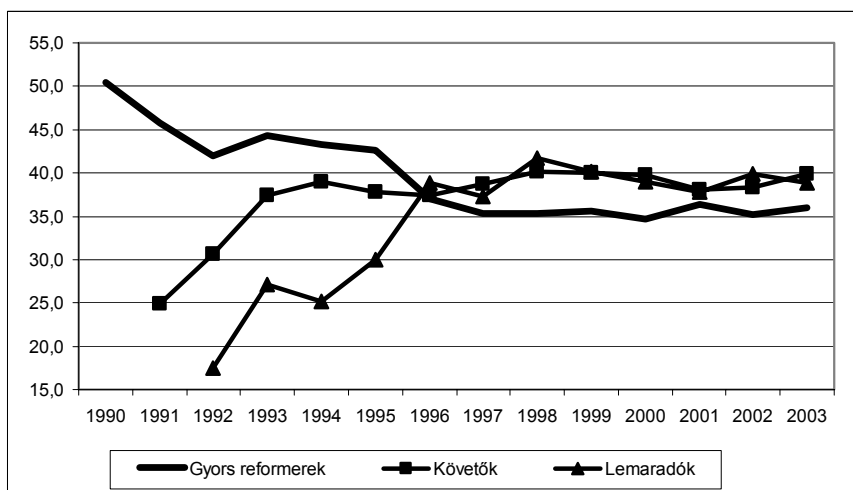
9. ábra: Az államháztartás kiadásai a GDP százalékában országcsoportok szerint

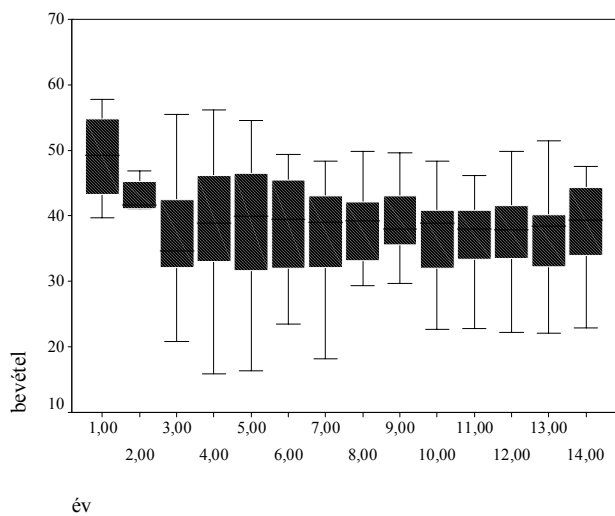
10. ábra: Az államháztartási kiadások doboz ábrái²¹

11. ábra: Az államháztartás bevételei a GDP százalékában országcsoportok szerint

12. ábra: Az államháztartási bevételek doboz ábrái

²¹ A doboz szélei a kvartilis értékeket, a kinyúló ágak végei a minimum és a maximum értéket jelzik.

A bevételek a kiadásoknál is markánsabb karaktereket mutatnak. A Gyors reformerek bevételei a kiadásokhoz hasonlóan az 1990-es évek közepéig csökkenő tendenciát mutattak, majd 35 % körüli szinten mozognak. Ezzel szemben a Követők bevételi forrásait csak 1994 táján tudták stabilizálni, 1996 után a Gyors reformereknél magasabb szinten. A Lemaradók hátrányukat 1996-ra behozták, és ez az év lett a három csoport találkozóponjtja. Az orosz válság hatása csak a Lemaradóknál vehető észre. Ez nem véletlen, hiszen ezekben az országokban volt a válság hatása a legerősebb, itt esett vissza leginkább a gazdasági teljesítmény, így a GDP-arányos költségvetési bevételek a nominális bevétel változatlanága (vagy kisebb mértékű csökkenése) mellett növekedtek. Vagyis az adók csak részben lehetnek jövedelemfüggők, ellenkező esetben változás nem látszana. Fontos megjegyezni, hogy a bevételek a GDP arányában mért bevételek, így ezek növekedését a GDP csökkenése is okozhatja, a folyamatos visszaesés során így a makrogazdasági jövedelem szintje igazodott a költségvetési bevételek gyorsabban visszaesett szintjéhez.

Az országcsoportok szerinti ábrákat együtt megfigyelve az országcsoportok konvergenciáját látjuk. A kezdeti évek hatalmas eltérései után jelentős közeledés történt, ami az utolsó néhány évben stabilnak tűnik. A konvergencia okainak kutatása külön tanulmány tárgya is lehetne. Feltételezem, hogy emögött a nemzetközi ajánlások hasonlósága húzódik meg. Az IMF és a Világbank (illetve más nemzetközi szervezetek) folyamatosan fogalmaztak ajánlásokat a költségvetési politikára vonatkozóan, ezek betartása legtöbbször forrásokhoz való hozzájutás feltétele volt. A motiváció miatt az ajánlások betartására való törekvés világos. A belső okokat tekintve a reformfolyamatok előrehaladásában is történt közeledés az átmenet második felében. (Ezt a 7.1. alfejezet országokénti skálázása is jól mutatja.) Bár a Gyors reformerek a liberalizációban, a bankrendszer átszervezésében, a privatizációban is előjárók voltak, az előnyük 2000 táján egyértelműen csökkenésnek indult (ha megvalósul a teljes liberalizáció és befejeződik a privatizáció, már nincs hova előre haladni, így szükségszerű a konvergencia). A reformokban lemaradtak számára a példát a Gyors reformerek jelentették, valószínűleg a költségvetés területén is.

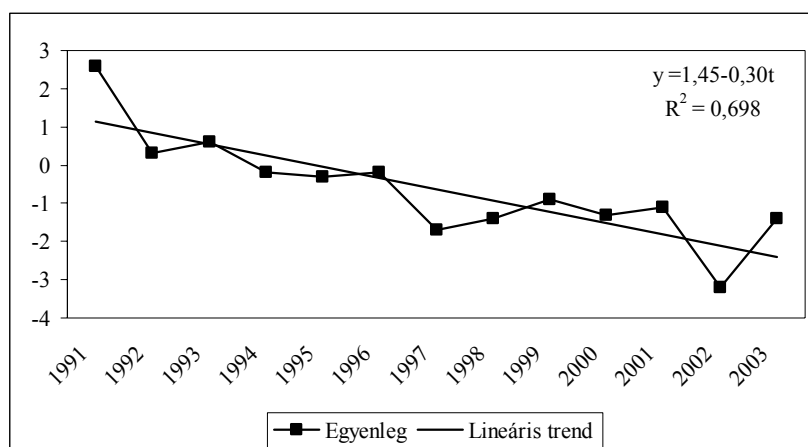
Ha nem országcsoportok szerint vizsgálódunk, akkor a konvergencia legfeljebb 1998-ig igazolható. Az 1998-as év az adatok szóródásában is törést hozott, az addig csökkenő terjedelemből hirtelen 1999-re megugrott. Ennek hátterében állhat az 1998-as orosz pénzügyi válság, amely egyenlőtlenül érintette a térség országait.

Fischer és Sahay [2000] szerint a rendszerváltó országokban, mivel a költségvetési egyenleg az átmenet kezdete óta folyamatosan javul, nincs kapcsolat a költségvetési egyenleg és a GDP növekedés között. Számításaim szerint tévednek, amikor azt állítják, hogy a költségvetési egyenleg folyamatos javulást mutat és a későbbiek során a kapcsolat hiányát is kétségbe vonom. Igazuk legfeljebb az országos átlagokra vonatkozóan lehet, ahol összességében nem mutatkozik szignifikáns tendencia. Ha a költségvetési egyenlegeket vizsgáljuk, sem az átlagos, sem az elvegyített adatok alapján nem mutatkozik szignifikáns tendencia.

15. táblázat: A költségvetési egyenleg trendjei

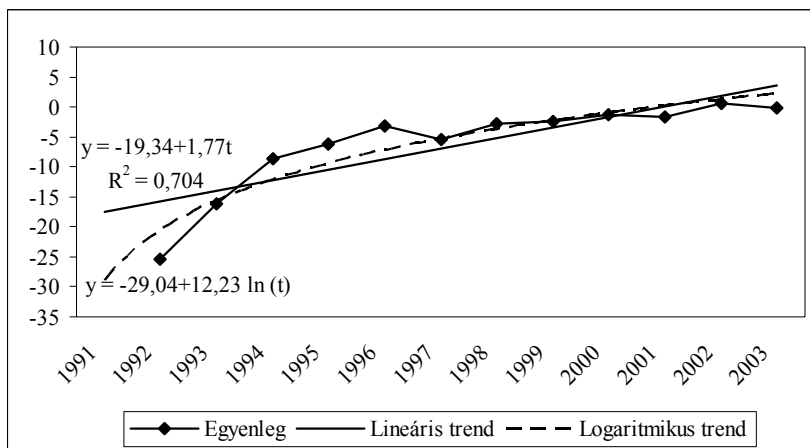
Ország	Trend	β_1 paraméter szignifikanciája (p-érték, %)
Albánia	-17,4+0,74t	<u>2,2</u>
Bosznia-Hercegovina	-1,8-0,14t	62,7
Bulgária	-8,5+0,6t	<u>0,7</u>
Csehország	0,8-0,5t	<u>0,1</u>
Észtország	1,3-0,2t	38,8
Fehéroroszország	-3,8+0,2t	7,0
Horvátország	1,0-0,51t	<u>2,8</u>
Lengyelország	-0,1-0,4t	<u>0,2</u>
Lettország	-1,2-0,1t	48,3
Litvánia	-2,8-0,1t	78,7
Macedónia	-7,1+0,4t	19,4
Magyarország	-3,6-0,2t	21,4
Moldova	-14,6+1,1t	<u>4,2</u>
Románia	-0,2-0,3t	<u>4,4</u>
Szerbia és Montenegró	7,7-0,8t	36,1
Szlovákia	-4,6-0,1t	75,6

13. ábra: Szlovénia államháztartási költségvetési egyenlege a GDP százalékában az EBRD adatai szerint

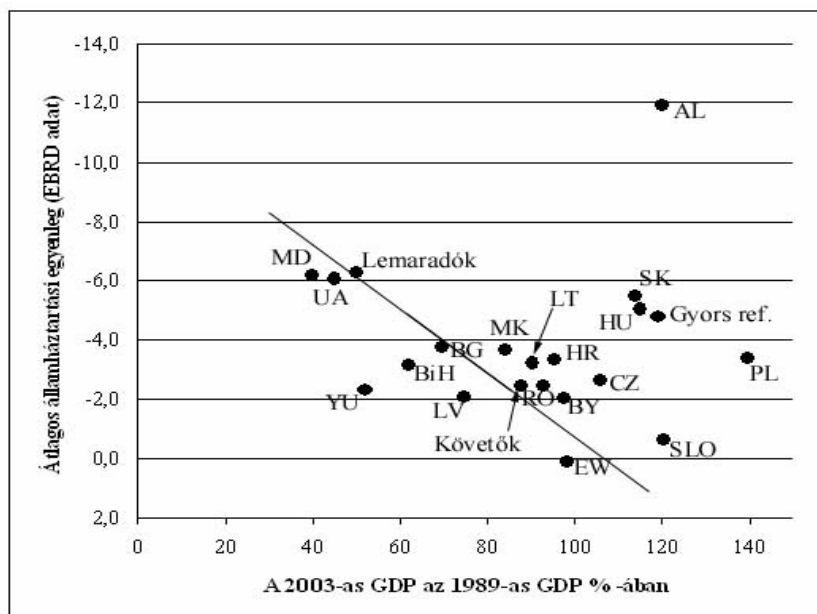

Az országokénti idősorok elemzése során 9 országnál nincs szignifikáns trend, 5 esetben (Csehország, Horvátország, Lengyelország, Románia, Szlovénia) szignifikánsan romló egyenleget találunk, és csak 4 esetben (Albánia, Bulgária, Moldova és Ukrajna) figyelhető meg szignifikáns javulás (különösen az átmenet első éveinek hatalmas hiánya miatt). A tendenciák szemléltetésére a 13. ábra Szlovénia, a 14. ábra pedig Ukrajna költségvetési egyenlegét mutatja.

14. ábra: Ukrajna államháztartási költségvetési egyenlege a GDP százalékában az EBRD adatai szerint

15. ábra: Átlagos növekedés és költségvetési egyenleg

A keresztmetszeti adatok elemzése során a 15. ábra az államháztartási egyenleg és a GDP növekedés közti kapcsolat hiányát erősíti, azonban a Gyors reformerek elhagyásával (a nyilvánvaló outlier Albánia elhagyása nem elegendő)

szignifikáns pozitív irányú kapcsolatot találunk (az ábrán a kapcsolat a fordított tengelybeosztás miatt negatívnak tűnik):

$$\begin{aligned} nov &= 102,5 + 8,62 \cdot balaver \\ t\text{-érték } 10,3 \quad 3,10, & \quad (R^2=0,490, F=9,62, p=0,011) \end{aligned}$$

ahol a *nov* a 2003-as GDP az 1989-es GDP százalékában, a *balaver* pedig az államháztartási egyenlegnek GDP százalékában mért értékeinek átlaga (a deficitet negatív, a szufficitet pozitív értékkel jelölve). A leggyorsabb reformereket leszámítva tehát az átlagosan kiegyensúlyozottabb költségvetés nagyobb növekedéssel járt együtt. Ez az egyszerű modell nem képes magyarázatot adni az élmezőny teljesítményére, feltételezhető, hogy a gazdasági fejlődésre az induló feltételek is meghatározó hatást gyakoroltak.

Az előző eredmények a saját adatbázisból számított, az EBRD-től eltérő módszertanú adatok esetén csak kissé módosulnak. Az összes országot vizsgálva nem található szignifikáns összefüggés, de a rendszerváltás élvonalait kivéve, hasonló eredményekre jutunk (a regresszió *meredeksége* 7,90, a hozzá tartozó *t-érték* 2,87)²². Az elsődleges egyenleg alapján viszont nem találunk sem a teljes, sem a csökkentett országkörben szignifikáns kapcsolatot, néhány kiugró értéket leszámítva az elsődleges egyenlegek a (-2;2) intervallumban szóródnak. Ez a megállapítás a kamatteher (és annak okaként az államadósság) szerepére hívja fel a figyelmet: a kisebb kamatteher és a gyorsabb fellendülés kapcsolatát mutatja. Mivel a növekedési mutatók és az államadósság nagysága között (a Követők és a Lemaradók körében) nem mutatkozik kapcsolat, közös okként a hiperinfláció nevezhető meg, amely a kis adósság kamatterhét is rendkívüli módon felnagyítja.

7.2.1.2. A Wagner-törvényről

A GDP nagysága és a költségvetés fő mutatói közti kapcsolat vizsgálata a Wagner-törvény tesztelésében is megjelenhet. Eszerint a jövedelem növekedésével együtt az állami újraelosztás aránya is nő. Az összefüggést mind idősoros, mind pedig keresztmetszeti adatok alapján vizsgálhatjuk. Kérdéses, hogy milyen mutató fejezi ki jól az állami újraelosztás arányát. Kiegyensúlyozott költségvetés esetén mind a bevételek, mind a kiadások megfelelnek erre a célra, az átmenet során tapasztalt esetenként 15 %-ot is meghaladó hiány esetén a választás eltérő eredmé-

²² Az országcsoportok szerinti vizsgálódások további kutatási területet jelentenek.

nyekhez vezethet. Áthidaló megoldásként egyrészt a kiadások arányát (amely kifejezi az adott évben elköltött állami pénzek arányát), másrészt a bevételek és kiadások átlagát (amely az adott év újraelosztásának közepes mutatója) is felhasználok. A jövedelem mértékének idősoros adatok esetén mindenképpen változatlan áras GDP-t kell alkalmazni, az országok méretbeli különbségeinek kiszűrésére célszerű mérték az egy főre jutó GDP. Keresztmetszeti adatok esetén a közös bázisra hozás több torzítást vinne az adatokba, mint a folyó áras értékekkel való dolgozás, mivel a 18 országra azonos bázisú adatbázis alkalmazása nem áll rendelkezésre. Itt a közös valutára való átváltás szükséges, az IMF World Economic Outlook adatbázisában a megfelelő adatok USA dollárban rendelkezésre állnak.

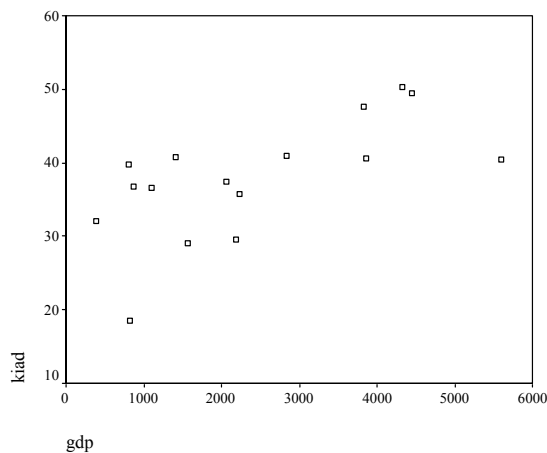
Az országoként elvégzett idősoros vizsgálatokkal kapcsolatban támasztott hipotézisünk, hogy a Wagner-törvény nem teljesül (mivel az átmenet során alapvetően az állami szerepvállalás csökkent), inkább ellenkező előjelű összefüggést várunk. Az eredmények ezt megerősítik, egyedül Bulgáriában érvényesült a Wagner-törvény, azokban az években volt nagyobb az állami újraelosztás aránya, amelyekben az egy főre jutó GDP is nagyobb (Ezt a kapcsolatot a tesztek alapján nem a kointegráció okozta). Az összes többi, 5 százalékos szinten szignifikáns összefüggés negatív irányú, ahogy azt a 16. táblázat mutatja (Bosznia-Hercegovina valamint Szerbia és Montenegró esetén a megfigyelések száma csekély és a inkább háborús évek utáni újjáépítésre, nem az átmenetre vonatkoznak). Ki kell emelni Magyarországot, ahol az összes közül a legalacsonyabb a negatív irányú összefüggés p-értéke, azaz az empirikus tapasztalatok leginkább ellentétesek a Wagner-törvénnyel. Mellár Tamás [2001] az 1960-1999, illetve 1960-1989 közötti (tehát dominánsan az átmenet előtti időszakra vonatkozó) idősorok alapján éppen ellentétes eredményre jutott.

Az évenként elvégzett keresztmetszeti modellek alapján történő ellenőrzés nyomán érdekes következtetésekre jutunk. Egyrészt célszerű Szlovéniát a kiugróan magas GDP-je és átlagos állami újraelosztása miatt kizárni, mert a kiugró érték a regressziók meredekségét jelentősen csökkenti. Szlovénia kizárása esetén 1997-ig szignifikáns pozitív irányú kapcsolat van a GDP (független) és a költségvetési kiadások, illetve az átlagos újraelosztás mértéke (függő változó) között. 1998-ban jelentős törés mutatkozik, innentől kezdve ugyanis sem Szlovéniával, sem anélkül nincs szignifikáns kapcsolat, bármely újraelosztási mértéket használjuk is.

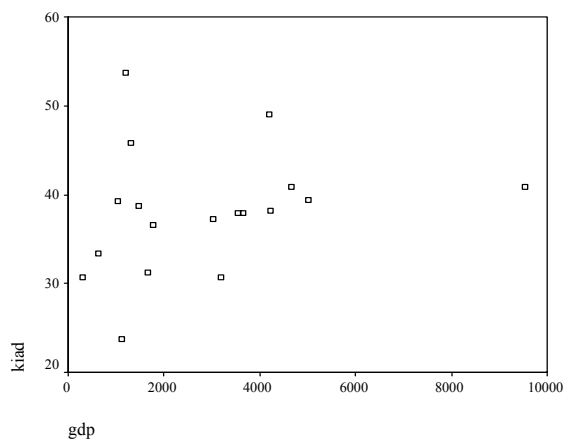
16. táblázat: A Wagner-törvény idősoros tesztelése

Ország	Kiadás alapján		Átlagos újraelosztás alapján	
	irány	p-érték	irány	p-érték
Albánia	+	0,86	-	0,049
Bosznia-Hercegovina	+	0,042	+	0,12
Bulgária	+	0,000	+	0,002
Csehország	-	0,066	-	0,87
Észtország	+	0,65	+	0,69
Fehéroroszország	+	0,96	-	0,99
Horvátország	+	0,97	+	0,36
Lengyelország	-	0,001	-	0,01
Lettország	+	0,53	+	0,33
Litvánia	+	0,15	+	0,32
Macedónia	+	0,34	+	0,82
Magyarország	-	0,000	-	0,000
Moldova	-	0,001	-	0,008
Románia	-	0,014	-	0,012
Szerbia és Montenegró	+	0,030	+	0,12
Szlovákia	-	0,000	-	0,000
Szlovénia	-	0,30	+	0,30
Ukrajna	+	0,23	+	0,35

16. ábra: Az egy főre jutó GDP (USD) és a költségvetési kiadások GDP-hez viszonyított aránya (%) 1997-ben (Szlovénia nélkül)

17. ábra: Az egy főre jutó GDP (USD) és a költségvetési kiadások GDP-hez viszonyított aránya (%) 2000-ben

Összességében tehát a Wagner-törvény érvényesülését csak igen korlátozottan lehet kimutatni, sőt számos országban a rendszerváltás során éppen ellentétes folyamatok zajlottak.

7.2.2. Egy regressziós modell

Az alfejezet célja, hogy egy-egyenes regressziós modell segítségével a költségvetési egyenleg, illetve a bevételek és a kiadások alakulásának a GDP növekedésre gyakorolt hatását feltérképezze. Mivel olyan alapvető kérdések merülnek fel, hogy milyen mértékben tekinthetők a magyarázó változók endogénnek, az alfejezet eredményei csak bizonyos fenntartásokkal értelmezhetők. Ugyanakkor az egyes tényezők hatásainak elkülönítésével a várakozásoknak megfelelő, közgazdaságilag értelmezhető eredményekre jutunk. Vitatható, hogy a GDP alakulása befolyásolja inkább a költségvetés alakulását, vagy a költségvetés alakulása a GDP-ét, de a hatások léte nem tagadható.

A GDP alakulására ható tényezők ökonometriai feltárása a szakirodalom problematikus pontja. Xavier Sala-i-Martin [1997] arra hívja fel a figyelmet a GDP nagyságára ható változók elemzésében, hogy a szignifikánsnak tekintett változók köre jelentősen függ attól, hogy mit tekintünk *szignifikáns* magyarázó változónak. Robusztus szimulációs technikája segítségével megmutatja, hogy az ország átlagos tengerszint feletti magassága, vagy a Konfúciusz-hívők aránya is szignifikáns, de az iskolázottság, illetve a kereskedelmi nyitottság mutatói nem. (A költségvetés különböző elemei 5 %-on még nem, 10 %-on már jórészt szignifikánsak.) Levine és Renelt [1992] viszont extrém határ teszttel arra jutnak, hogy az irodalomban használtak között lényegében nincs olyan változó, amely robusztusan korrelált lenne a növekedéssel. Leeper [2003] érzékenységi tesztjeivel azt mutatja meg, hogy a fiskális politika hatásai nagyon érzékenyek a gazdasági környezet változóira, a valóság mindig a modellezhető szélsőségek között marad. Mellár Tamás [2001] VAR-modelljében a költségvetési kiadások és a GDP kapcsolatát az 1960 és 1999 közti magyar adatok alapján kölcsönösséget fedez fel: a költségvetési kiadások negatív irányban hatnak a GDP-re, míg a növekvő GDP a kiadások nagyságát pozitívan befolyásolja.

A fentiek alapján a további elemzés során felteszem, hogy a költségvetési politika az átmenet során hatást gyakorolt a GDP változására, de annak nem alapvető meghatározója. Ez a feltevés valószínűleg reális, elemzési módszertől és adatbázistól függetlenül. A feltevésből kiindulva egy olyan modellt alakítottam ki, amelyben a gazdasági növekedést magyarázó tényezők bizonyos része szerepel (ideértve a költségvetési politikát jellemző változókat). A regressziós modell egyéb jelzés hiányában *pooled* regresszió, azaz a keresztmetszeti és az idősoros adatok vegyítése, a késleltetett változók az adott országon belüli időbeli késleltetést jelentenek. A modellépítésben a 6. fejezetben leírtakat követem.

A lehetséges magyarázó változók körének meghatározásához gazdasági növekedést meghatározó, befolyásoló tényezőket kell megvizsgálni. A növekedés terén nem várhatunk egyik évről a másikra óriási változásokat, hacsak nem a gazdaság alapvető összeomlásáról van szó. Így feltételezhető, hogy a rendszerben lévő tehetetlenség miatt a növekedés késleltetett értékének szerepeltetése indokoltnak tűnik. Ezt megerősíti a valós idejű (*growth*) és a késleltetett (*growth_1*) növekedési ütem közti korrelációs együttható ($r=0,608$). A modellben szereplő *growth* változó a GDP volumenének százalékos változását fejezi ki (azaz, ha a volumenindex 103,1 % volt, akkor $growth=3,1$).

A munkanélküliségi rátát mint magyarázó változót két okból sem kívánom szerepeltetni. Egyrészt a gazdasági növekedéssel, a potenciális és a tényleges GDP közti réssel feltehetően kapcsolatban van, de inkább következménye, mintsem oka a növekedésnek, illetve visszaesésnek. (A kapcsolat tesztelésének vannak módszerei, de megfelelő adatok hiányában nem végezhető el.) Másrészt a munkanélküliségre vonatkozó adatok, különösen az átmenet kezdetén és a volt Szovjetunió területén meglehetősen megbízhatatlanok, vagy csak a regisztrált munkanélküliekre vonatkoznak, így jelentősen torzítanak az elemzést. Megfelelő korrekciós becslések hiányában a változó kihagyása mellett döntöttem.

Az infláció (*infl*) megjelenítése két szempontból is fontos. Egyrészt a magas, három- vagy négyjegyű infláció egyértelműen kedvezőtlen hatással van a kormányzati kamatkiadásokra. Másfelől az infláció makrogazdasági hatásairól, különösen az átmeneti időszakban ellentétes vélemények jelentek meg [Mellár, 2003], a szerep tisztázása, de legalábbis tisztább kép alkotása hasznos lehet. Az inflációs adatok a *relative* egységes, pontos információk közé tartoznak. Érdemes itt is megjegyezni,

hogy a jugoszláv hiperinfláció mértékét (10^{14}) semmilyen modell nem lenne képes torzítás nélkül kezelni, egy *log* transzformáció mellett is kiugró érték maradna.

A 7.1. fejezetben definiált és elemzett *supind* alkalmas az ágazati reformok mérésére, így az állami beavatkozások közül az ágazati politikák hatása ennek a változónak a paraméterében csapódik le. A *supind* megfelel az előzetes várakozásoknak, hiszen erős pozitív kapcsolatban van mind a történelmi idővel, mind az átmenet idejével (*transyera*, az átmenet kezdetét Magyarország és Lengyelország esetén 1990-nek, a Szovjetunió utódállamai esetén 1992-nek, Boszniában 1996-nak, Szerbiában 2000-nek, másutt 1991-nek választva, részben követve ezzel Pirttilä [2001]-et), de valamennyi *transition index*szel az utóbbiakénál szorosabb a kapcsolat. Ugyanakkor a többi potenciális magyarázó változótól lényegében független.

A politikai ciklusok vizsgálatához a választások évében 1-et felvevő dummy változót (*elect*) használok, amelyet időben előre és hátra eltolva (a választásokat követő és azt megelőző évi hatások) is szerepeltetek.

A költségvetés hatásának elemzésekor a költségvetési egyenlegek közül az 5.3.2. alfejezetben definiált fiskális egyenleget (*fisbal*) használok. A tárgyévi és az azt megelőző évi fiskális egyenleg különbségét kiigazításnak (*adj*) nevezem, míg az elsődleges egyenleg változását *primadj*-ként jelölöm. A bevételek változását *revch*-val, a kiadásokét (a *net lending*-gel korrigálva) *expch*-vel jelölöm, így $adj = revch - expch$.

A modellbe nem került be az államadósság nagysága. Több oka van ennek. Egyrészt, különösen az átmenet korai szakaszában az adatok annyira hiányosak és nagyságrendben eltérőek a különböző forrásokban, hogy használatuk az eredményeket is kétségessé tenné. Másrészt, az államadósság változása szokásosan az elsődleges költségvetési egyenleggel azonos, kivéve, ha az államadósság egy részének elengedésére került sor, így bizonyos specifikációk mellett egzakt multikollinearitás kerülne a modellbe, illetve csupán az adósságelengedés mértékét jelezné a változó paramétere. Végül, ahogy azt Varga [2005] megmutatja, a gazdasági fejlettség szintje a kibővített Európai Unióban pozitívan korrelál az államadóssággal, de negatívan a költségvetési deficittel. Kelet-Európában az átmenet során különösen torzító lenne, ha önmagában az államadósság nagysága alapján próbálnánk a gazdaság stabilitását, tőkevonzó képességét megítélni. (Gondoljunk arra, hogy egy fizetésektelenné vált országban az adósság elengedését, vagy átütemezését a stabilitás, a kiegyensúlyozott és biztos fejlődés jeleként értelmeznénk). Ha az államadósság szerepét szeretnénk

elemezni, akkor célszerűbb lenne a kamatteher mértékét, vagy az adott (előző) időszakban elengedett adósság nagyságát vizsgálni.

A regressziós modellek készítése során a növekedés szempontjából kiugró évek kiszűrésre kerültek (akár egy-egy adat a 160-200 megfigyelésből torzíthatja a paramétereket, így hamis képhez vezethet, erre nagyon jó példát mutat [Alesina-Cohen-Roubini, 1992]).

17. táblázat: A regressziós modell változóinak korrelációs mátrixa

	growth_1	fisbal	fisbal_1	primbal	elect	supind
growth	0,608***	-0,008	-0,154**	-0,041	-0,114*	0,567***
growth_1	1	0,009	-0,015	-0,053	-0,095	0,452***
fisbal		1	0,644***	0,744***	-0,070	0,018
fisbal_1			1	0,314***	-0,078	-0,007
primbal				1	-0,073	0,105
elect					1	0,004

7.2.2.1. Pooled regresszió

A modellépítés során az egyszerűbb modellek felől haladva bővítettem a változók körét. Így a késleltetett növekedési ütemen túl a transzformációs szuper-index (*supind*), az infláció és annak egy időszakos késleltetése is bekerült a modellbe. A költségvetési politika indikátorai több kombinációban is szignifikánsak lettek, ezek lehetséges értelmezését (továbbra is feltéve, hogy a fiskális politika gyakorolt hatást a gazdasági növekedésre) és a főbb közgazdasági iskolák elméletei szerinti magyarázatát vizsgálom.

Az alapmodell²³:

$$growth = -6,95 + 0,32 \cdot growth_1 + 11,94 \cdot supind \quad (1)$$

(-5,8***) (6,0***) (6,4***) ($R^2=0,437, F=68,3, p=0,000$)

A *supind* pozitív együtthatója arra utal, hogy a gyorsabb reformerek átlagosan nagyobb gazdasági növekedést mutattak fel, illetve, hogy a reformok időbeli előrehaladása a nagyobb növekedéssel járt együtt (a *supind* értékei országonként monoton növekvő tendenciát mutatnak, és a gazdasági növekedés üteme az átmenet végén volt nagyobb).

²³ (a paraméterek alatt zárójelben a t-értékek, *** szignifikáns 1 %-on, ** szignifikáns 5 %-on, * szignifikáns 10 %-on).

A modellbe a költségvetési politika egyik legfőbb indikátoraként a teljes (az 5.3.2. alfejezetben definiált, *fisbal*) egyenleget önmagában beemelve, az új paraméter nem szignifikáns, azaz ***a költségvetés hiánya a növekedés mértékét közvetlenül nem befolyásolja***. Mivel a GDP növekedése egy változást jelző mutató, a hiány nagysága pedig állapotváltozó, logikusabb a tárgyidőszaki és az azt megelőző időszaki egyenleg együttes szerepeltetése. A tárgyidőszaki és az azt megelőző évi költségvetési egyenleg ellentétes előjelű, de hasonló abszolút értékű paramétere megerősíti azt a feltevésünket, hogy a növekedés inkább a költségvetés változásával van összefüggésben. A (2)-es és a (3)-as modell ezt az összefüggést fejezi ki:

$$growth = -3,38 + 0,42 \cdot growth_1 + 6,9 \cdot supind + 0,22 \cdot fisbal - 0,36 \cdot fisbal_1 \quad (2)$$

(-2,9***)
(9,3***)
(4,3***)
(1,8*)
(-3,1***)

$(R^2=0,492, F=39,3, p=0,000)$

$$growth = -2,93 + 0,43 \cdot growth_1 + 6,9 \cdot supind + 0,31 \cdot adj \quad (3)$$

(-2,6***)
(9,4***)
(4,2***)
(2,8***)

$(R^2=0,486, F=51,4, p=0,000)$

A (2)-(3) modellek gazdaságpolitikai tartalma lényeges. A költségvetési hiányos hiányának (többletének) 1 százalékpontos csökkenése (növekedése) nagyjából $\frac{1}{3}$ százalékponttal nagyobb gazdasági növekedéssel társul. Ilyen értelemben ***a költségvetési politika nem keynesi hatása mutatkozik meg***. A (2) egyenlet úgy is felfogható, hogy rövid távon (éven belül) az expanzív költségvetési politika a növekedést serkenti, hosszabb távon azonban jelentősebb negatív hatással jár, vagyis az állami beavatkozás csak időlegesen tudja eltéríteni a gazdaságot (adaptív várakozások elmélete). Ezzel az értelmezéssel érdemes óvatosan bánni, mivel a megfigyelések éves adatokra vonatkoznak.

Az előző modellek eredményei érdemben akkor sem változnak, ha a költségvetési adatokat nem a saját adatbázisból, hanem az EBRD adataiból vesszük, a költségvetési egyenlegének változása 0,5 körüli paraméterrel rendelkezik [Kotosz, 2004b]. Ha az elsődleges egyenleg adatait használjuk, akkor a tárgyidőszaki egyenleg hatása kisebb, erősebben dominál az előző évi egyenleg negatív hatása, az elsődleges egyenleg változásának (*primadj*) paramétere 0,29 (2,5**), hasonló a teljes egyenlegéhez. A különféle módszertan alapján készült adatokból nyert viszonylag robusztus eredmények azt jelzik, hogy ***a mérési pontatlanságok ellenére a főbb tendenciák és hatások biztonsággal megállapíthatók***.

A bevételek és a kiadások szétbontásával a következőkre jutunk:

$$\begin{aligned}
 growth = & -2,73 + 0,41 \cdot growth_1 + 6,8 \cdot supind + 0,73 \cdot revch - 0,24 \cdot expch & (4) \\
 & (-2,6^{***}) (9,4^{***}) & (4,4^{***}) & (5,2^{***}) & (-2,4^{**}) \\
 & & & & (R^2=0,542, F=48,0, p=0,000)
 \end{aligned}$$

A (4)-es egyenlet arra utal, hogy a bevételek változásának jóval nagyobb a hatása, mint a kiadások változásának. Úgy is mondhatjuk, hogy **az átmenet során az állam bevétel megtartó (hiteles gazdaságsszervező) szerepe lényeges volt**. Ez az eredmény egybecseng Kornai [1994] állításával, miszerint a koordinációs mechanizmusban bekövetkezett törés okozta a recessziót, a tervgazdaságban megszokott bürokratikus koordináció helyét csak lassan tudta átvenni a piaci koordináció, az átmenet során az állam gazdaságsszervező szerepe nélkülözhetetlen volt.

Az infláció hatását elkülönítve a költségvetési tételek paraméterei lényegesen nem változnak:

$$\begin{aligned}
 growth = & -1,39 + 0,41 \cdot growth_1 + 5,04 \cdot supind + 0,68 \cdot revch - 0,28 \cdot expch - 0,007 \cdot infl + 0,003 \cdot infl_1 & (5) \\
 & (-1,2) (8,2^{***}) & (3,2^{***}) & (5,0^{***}) & (-2,9^{***}) & (-3,9^{***}) & (1,9^*) \\
 & & & & & & (R^2=0,583, F=37,2, p=0,000)
 \end{aligned}$$

A (6)-os modell szerint, amely már a választási ciklusok hatását is kiszűri, a választások éveiben gyengén szignifikánsan, átlagosan 1,31 %-ponttal alacsonyabb a gazdasági növekedés. **A választási ciklus létét nem tudjuk elvetni, iránya azonban nem felel meg a fejlett világban tapasztaltaknak**.

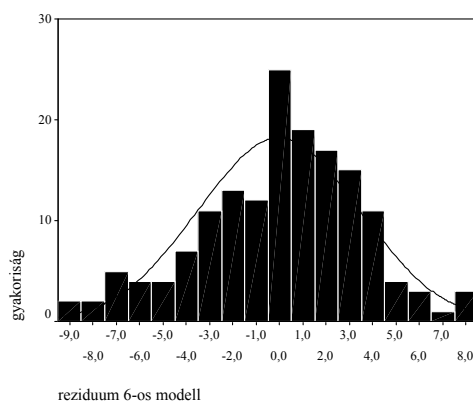
$$\begin{aligned}
 growth = & -3,17 + 0,42 growth_1 + 7,21 supind - 1,31 elect + 0,82 revch - 0,41 expch - 0,006 infl + 0,003 infl_1 & (6) \\
 & (-1,8^{**}) (7,8^{***}) & (3,2^{***}) & (-1,7^*) & (5,4^{***}) & (-3,6^{***}) & (-3,8^{***}) & (2,0^{**}) \\
 & & & & & & & (R^2=0,588, F=31,4, p=0,000)
 \end{aligned}$$

Ha a ciklus politikai manipuláció eredménye, akkor az ilyen próbálkozások inkább ellentétes hatást váltottak ki, mint ami a kormányok szándékában állt. A választási időpontok külső adottságként való kezelése nem minden esetben tartható feltevés, az előrehozott választások oka pedig legtöbbször a gazdasági folyamatok kedvezőtlen alakulása. Brender és Drazen [2003] megfigyeléseivel ellentétesek az eredmények, az átmeneti országok nem – ilyen szempontból – nem hordozzák az új demokráciák jegyeit. A politikai üzleti ciklusok létevel kapcsolatos kétségeket erősíti, hogy a kamatkidadásokkal, illetve a nettó kölcsönnyújtással korrigált kiadási oldal, illetve az EBRD adatainak használata esetén az *elect* változó nem szignifikáns (bizonyos specifikációk esetén a *p*-érték a 0,7-et is meghaladja), és ebben a modellben is csak 8,3 %-os szignifikancia-szint felett tartható meg. (Persson és Tabellini [1997] véleménye szerint a reálváltozóknak nem mutatható ki politikai ciklus hatás,

ezt a mi elemzésünk egyértelműen nem tudja megerősíteni.) A választásokat követő, illetve azt megelőző évekre semelyik adatbázis felhasználásával sem mutatható ki politikai ciklus. Ugyanakkor a választásokhoz való viszony alapján enyhe ciklikusságot fedezhetünk fel: a választásokat megelőző évben a növekedés átlagosan -2,1 %, a választások évében -1,9 %, az azt követő évben 0,4 %, a többi évben 0,7 %. Az értékek éppen ellentétesek Nordhaus [1975] modelljének eredményeivel. *Az előző eredmény megerősíti a korábbi, más országokra végzett elemzések kétkedéseit, átütő erejű bizonyítékot sem a ciklusok mellett, sem ellene nem tud felmutatni.* A 7.3.2. alfejezetben a költségvetés tételeire gyakorolt hatáznál visszatérünk a kérdésre.

Ökonometriai szempontokat figyelembe véve az (5) és a (6) modellek esetén nem utasítható el a maradékváltozó normalitása, és ezek a Ramsey-féle RESET-tesztet is túlélnek. A 6-os modell reziduumaik eloszlását mutatja a 18. ábra. Az eloszlást jellemző mutatók: $\alpha_3 = -0,326$, $\alpha_4 = -0,069$, ebből a Jarque-Bera próba értéke $JB=2,83$. A kritikus érték $\chi^2(2)$ minden szokásos szignifikancia-szinten nagyobb ennél, a maradéktagok nem normális eloszlása nem vethető el.

18. ábra: A (6) modell maradéktagjainak eloszlása

Az eredmények robusztusságának ellenőrzésére a különböző forrásokból származó, illetve különböző kiigazításokat tartalmazó adatokból való becslésen túl a késleltetett eredményváltozó különböző instrumentumokkal való becslése is alkalmas lehet. Az így kapott eredmények a költségvetési változók tekintetében nem térnek el lényegesen az egyszerű elvegyítő modelltől és a klasszikus panelmodellek későbbiekben ismertetett becsléseitől. A késleltetett növekedés együtthatója 0,3 körüli eredményeket mutat. Az elméleti irodalom szerint [Sevestre, 2002, 111], ha a becslés során az autokorreláció miatt a késleltetett eredményváltozó magyarázó változóként való szerepeltetése esetén az OLS becslés torzított lenne, az értékeknek éppen

ellenkezőleg kellene viselkedniük! Ez erős érv amellet, hogy az adatbázis nem szándékos tulajdonságai miatt a paraméter-becslések használhatók lehetnek. A költségvetési bevételek változásának (*revch*) együtthatója 0,76 és 0,80 között, a kiadásoké (*expch*) pedig -0,43 és -0,40 közötti értékeket vesz fel, ami lényegében a korábbiakkal megegyezik.

7.2.2.2. Panelvizsgálatok

Az elemzéshez rendelkezésre álló adatok egy erősen kiegyensúlyozatlan (hiányzó mezőket tartalmazó) panel adatbázis képét mutatják. Ahhoz, hogy eldöntsük, a magyarázó, illetve az eredményváltozók mögött milyen fajta nem megfigyelt heterogenitás húzódik (egyed-, vagy időhatások), a variancia-analízis módszere is felhasználható. Az eredmények rendkívül egységesek. ***A költségvetés szinte bármely tételét szignifikánsan meghatározza, hogy melyik ország büdzséről van szó, ugyanakkor az idő és a költségvetés tételei között nem találunk összefüggést.*** Az egyetlen kivételt a jövedelemadó jelenti, ami, ha nem is túl erősen ($\eta^2 = 0,216$), de szignifikánsan függ az idő előrehaladásától. Ugyanakkor a gazdasági növekedés és az infláció alakulására az idő gyakorolt hatást, országspecifikus összefüggés viszont nem látszik. A további makrováltozók (bruttó beruházás aránya, végső fogyasztás aránya, export, import aránya, reálkamatláb) elsősorban országfüggők. Az átmenet jellemzésére szerkesztett *supind* mindkét hatást magában hordozza. Ezek alapján a fix hatások közül az egyedhatások szerepeltetése hozhat jelentősebb eredményt, de az időhatások is játszhatnak kisebb szerepet.

A panelmodellek becslésénél az eredményváltozó késleltetett értékeinek magyarázó változóként való szerepeltetése nem engedi meg a legkisebb négyzetek módszerének alkalmazását (lásd 6.3. alfejezet), így bizonyos eredmények – amelyek más módszerrel kerülnek megállapításra (például R^2) – a *growth_1* változó kihagyásával készült modellekkel közvetlenül nem feltétlenül vethetők össze.

A fix egyed- és időhatásokat is tartalmazó modellekben a *supind* és az infláció nem bizonyult szignifikánsnak. Az átmenet indexénél ez nem meglepő, a benne megtestesülő ország-, illetve időspecifikus hatásokat a panelmodellek speciális paraméterei veszik át. A legjobb modell:

$$\begin{aligned}
 growth = & 0,31 \cdot growth_1 - 2,16 \cdot elect + 0,93 \cdot revch - 0,45 \cdot expch & (7) \\
 & (2,8^{***}) \quad (-2,1^{**}) \quad (3,6^{***}) \quad (-2,7^{***})
 \end{aligned}$$

Az időhatások dummy-jai közül 4 bizonyult szignifikánsnak, az 1993-as 9,51 (2,4***), az 1999-es -2,50 (-1,99**), a 2000-es 3,72 (5,2***) és a 2003-as -1,67 (-2,55***). A regressziós együtthatók nem esnek távol a (6)-os modell együtthatóitól, a költségvetési politika szempontjából mondanivalójuk azonos, a bevételek növekedése serkenti a gazdaságot, míg a kiadások emelése visszafogja, de a bevételek hatása közel kétszerese a kiadásokénak. A fix időhatások 1999-es és 2000-es értéke összecseng a makrogazdasági folyamatokról leírtakkal, az orosz válság és a Jugoszlávia elleni embargó és légitámadások kedvezőtlen hatása 1999-ben jelentősen visszavetette a térség déli és keleti államainak fejlődését, ez a hatás 2000-ben megszűnt, a növekedés helyreállt, sőt átmenetileg magasabb értékeket mutatott. Az 1993-as év a költségvetési bevételek szempontjából jelentett mélypontot, a szignifikáns időhatást a magyarázó változók szokásostól való eltéréseivel indokolhatjuk. Lényeges, hogy a választások negatív hatása 3,4 %-os szinten szignifikáns. (A dinamikus panelmodellekben az EViews által megadott, a modell egészét jellemző mutatók, például R^2 , nem a szokásos módon kerülnek kiszámításra, a „hagyományos” mutatókkal nem összehasonlíthatók.)

Ha a becslési technikát egyszerűsíteni szeretnénk, a növekedés késleltetett értékét fel kell áldoznunk. A csak egyedhatásokat tartalmazó modell (a fix hatásokat jelentő dummy-k együtthatója nélkül, ezek a 18. táblázatban található):

$$growth = -7,59 + 16,3 \cdot supind - 1,23 \cdot elect + 0,53 \cdot revch - 0,29 \cdot expch - 0,006 \cdot infl - 0,004 \cdot infl_1 \quad (8)$$

(-4,5***) (6,1***) (-1,73**) (4,27***) (-3,3***) (-2,8***) (-2,3**)

Az egyed- és időhatásokat is tartalmazó modellváltozat (a fix hatások együtthatói a 18. táblázatban található):

$$growth = -7,15 + 15,9 \cdot supind - 1,49 \cdot elect + 0,48 \cdot revch - 0,28 \cdot expch - 0,006 \cdot infl - 0,006 \cdot infl_1 \quad (9)$$

(-1,3) (1,8*) (-1,8*) (2,9***) (-2,2**) (-2,8**) (-2,7***)

A paraméterekben érdemi különbség nincs a (8)-as és a (9)-es modell között, ahogy a két modell illeszkedése (illetve más modellszelekciós kritériumok) is nagyon közel áll egymáshoz. A (6)-os modellhez képest a magyarázó erő javulása lényegében elhanyagolható (R_{adj}^2 a (6), (8), (9)-es modellekben rendre 0,570, 0,594, 0,593).

A 18. táblázat a fix hatásokat mutatja a két utolsó modellben. Az országhatások az adott országban minden egyes évben fennálló növekedési eltéréseket mutatják, így például Albánia esetén a (8)-as modell becsléséhez még 5,4-et hozzáadva kapjuk meg a teljes modell által becsült növekedési ütemet. Ez a pozitív érték arra utal, hogy a modell magyarázó változói alapján lényegesen alacsonyabb

növekedésre számítanánk. Az időhatásokat is tartalmazó (9)-es modell fix hatásainak értelmezésekor, ha például Albánia 1999-es növekedési ütemére akarunk becslést készíteni, a (9)-es egyenlet becslését (+5,0-2,1)-del kell korrigálni, 5 százalékponttal nagyobb a növekedés, mivel Albániáról van szó és 2,1 százalékponttal kisebb, mert az 1999-es évre készítünk becslést.

18. táblázat: Fix hatások a panelmodellekben²⁴

Hatás	8-as modell	9-es modell
Albánia	5,4	5,0
Fehéroroszország	11,0	11,2
Bulgária	-1,6	-1,6
Csehország	-4,3	-4,5
Észtország	-2,7	-2,6
Horvátország	0,1	0,0
Lengyelország	-0,8	-1,0
Lettország	-0,2	-0,2
Litvánia	-2,6	-2,6
Macedónia	-0,9	-0,7
Magyarország	-3,1	-3,3
Moldova	0,4	0,5
Románia	0,9	0,5
Szerbia és Montenegró	6,6	6,5
Szlovákia	-1,2	-1,4
Szlovénia	0,0	-0,3
Ukrajna	-1,2	-1,0
1991	-	-1,7
1992	-	-1,2
1993	-	1,4
1994	-	1,6
1995	-	1,7
1996	-	0,0
1997	-	-0,8
1998	-	0,4
1999	-	-2,1
2000	-	0,7
2001	-	0,2
2002	-	-0,2

Forrás: Saját számítás.

Összességében tehát a panelmodellek alkalmazásával lényegesen jobb modellt nem tudtunk készíteni, mint az elvegyített regresszió segítségével. Ráadásul a maradékok normális eloszlására vonatkozó feltétel sem teljesül ezekben a regressziókban (amit sikerült elérni a (6)-os modellben). Mindenképpen megnyugtató azonban, hogy más technikák alkalmazásával is arra az eredményre jutottunk, hogy a költségvetési politika szignifikáns hatást gyakorolt a gazdasági növekedésre, a bevételek változásának hatása erősebb, és pozitív irányú, a kiadásoké gyengébb és negatív.

²⁴ A táblázat nem tartalmazza Bosznia-Hercegovina adatait, mert a kiugró értékek kiszűrése és a késleltetett változók használata miatt értékelhető adatok nem maradtak.

A költségvetési politika szempontjából robusztus eredmények a dolgozat szempontjából lényegesek. A hiányzó, illetve esetlegesen pontatlan adatok miatt a különböző módszerek eltérő módon torzíthatják a paramétereket. Az a tény, hogy különböző forrásból származó adatok, különböző modellkeretek között, különböző modellspecifikációk mellett is gazdaságpolitikai szempontból hasonló eredményekre vezettek, az elemzés hasznosságát támasztja alá. Ha ezeket az eredményeket a konkrét döntéshozatalban szeretnénk felhasználni, azaz Kelet-Európa újra a rendszerváltás előtt állna, akkor kiemelten fontos lenne, hogy a becsült paraméterek melyikére alapozzuk a költségvetési politikát, hiszen a GDP néhány tized százaléka is hatalmas összegeket jelent. *A sokféle úton számított eredmények hasonlósága azt jelzi, hogy inkább a felhasznált adatok köre, mintsem azok feldolgozási módszere számít, legalábbis a gazdaságpolitikai döntések minőségét (irányát, az érintett változók körét) tekintve.*

7.2.2.3. Az átmenet szakaszai

Az átmenettel foglalkozó empirikus tanulmányok gyakran osztják az átmenetet kettő, vagy több szakaszra. Az idősorok rövidege miatt itt legfeljebb két szakaszt érdemes elkülöníteni. A töréspont közgazdaságilag értelmes meghatározása viszont nem egyértelmű. Kézenfekvő lehetőségként kínálkozik a gazdasági növekedést alapul venni, hiszen a rendszerváltás kezdetén a GDP csökkent, majd növekedésnek indult. A növekedés kezdetének – országonként eltérő – éve lehet a töréspont. A költségvetési adatok a 7.2.1.1. alfejezetben bemutatott alakulása azt sugallja, hogy a viszonylag stabil bevételi és kiadási oldal az átmenet hatodik-hetedik évétől figyelhető meg, így az átmenet 7. évét már a késői időszakba sorolva újabb szakaszolás készíthető. Az egyes fázisok elemzésénél a (6)-os modelltől kiindulva, a Hendry/LSE elvet használva (a backward eljárást lépésről lépésre visszaellenőrizve) jutottam el a közölt végeredményekhez.

A „recessziós” modell a következő:

$$growth = -9,39 + 0,22 \cdot growth_1 + 10,97 \cdot supind - 2,46 \cdot elect + 0,50 \cdot revch - 0,31 \cdot expch - 0,003 \cdot infl \quad (10)$$

(-6,0***) (3,0***) (4,6***) (-2,0*) (2,9***) (-2,5**) (-2,0*)

Az átmenet indexén és a választási dummy-n túl a többi paraméter abszolút értéke csökkent, az illeszkedés lényegesen javult ($R^2=0,694$, $F=13,2$, $p=0,000$), a költségvetési politika hatása kevésbé volt meghatározó, a liberalizáció és az ágazati politi-

kák az átlagosnál nagyobb szerephez jutottak a visszaesés időszakában. Az eredmények hasonlóak akkor is, ha a nettó kölcsönnyújtással és a kamatkiadásokkal korrigált kiadásokat vesszük alapul, csak az infláció válik inszignifikánssá.

A növekedés időszakában bármely specifikáció mellett csökken a modell magyarázó ereje, több változó inszignifikánssá válik (elsősorban a határesetnek számítók). A növekedési periódus legjobb modellje:

$$growth = 8,20 + 0,20 \cdot growth_{-1} - 5,05 \cdot supind + 0,33 \cdot revch - 0,22 \cdot expch - 0,015 \cdot infl \quad (11)$$

(7,8***) (4,8***) (-3,9***) (2,8***) (-2,5**) (-2,5**)

($R^2=0,300$, $F=9,51$, $p=0,000$)

Lényeges észrevétel, hogy a *supind* együtthatója negatívvá vált, a reformokban való előrehaladottság a növekedés visszafogójának látszik. Ezt egyszerűen megmagyarázhatjuk. Az 1990-es évek kezdetén a reformokban előljárók visszaesése kisebb volt, így a termelési tényezők által meghatározott egyensúlyi növekedési pályáról való letérés mértéke is kisebb volt. Az átmenet második szakaszában így az egyensúlyi pályához való visszatérés a jobban lemaradotknál eredményez nagyobb növekedést. [Jánossy, 1975 és 2000] Ez az eredmény egybecseng a 7.1. és 7.2.1. alfejezetben elemzett konvergenciával.

Ha az idősorokat az átmenet 7. évének kezdetén törjük meg, a költségvetés területén a kiadások paramétere alig kisebb a késői szakaszban, a bevételek szerepe viszont lényegesen kisebb, de még így is meghaladja a kiadásokét, vagyis a büdzsé egyenlegének javítása nagyobb GDP növekedési ütemmel párosul.

A strukturális törés tesztelésének kérdése az adatsorok különböző ponton való megtörése miatt elméletileg is nehezen lenne megvalósítható, az eltérő szórásnégyzetek (a töréspont előtt szignifikánsan nagyobb volt a növekedés szórása, mint utána) az alkalmazható próbafüggvénnyel kapcsolatban további nehézséget okoznak.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a költségvetés főbb mutatói és a gazdasági növekedés közti kapcsolat elemzési technikától, becslési módszertől függetlenül megmutatkozik. A késleltetett adatok felhasználásával becsült összefüggések miatt az is nehezen védhető álláspont, hogy nem a költségvetési politika hat a növekedésre, hanem a GDP növekedése az előző évi költségvetésre. Így a különböző modellek eredményeinek összefoglalásaként azt mondhatjuk, hogy a költségvetési politika és a gazdasági növekedés között az átmenet során volt kapcsolat; és a hatások a keynesi elmélettel ellentétesek. A növekvő költségvetési bevételek és a csök-

kenő kiadások pozitív hatása az egyensúlytalanságokkal küzdő gazdaságok várakozási mechanizmusaival hozható összefüggésbe. Az az állam, amely nem képes a bevételeit megtartani, a hiányt nemzetközileg elfogadható szinten féken tartani, az elveszíti hitelét, mind a hazai legális gazdaság, mind pedig a kelet-európai növekedés legfőbb motorjának tartott külföldi tőkebefektetők szemében. Ilyen értelemben tehát a költségvetés összegző mutatói (bevételek, kiadások, egyenleg) szintjén mért *költségvetési politika nem a keynesi hatásmechanizmus révén, hanem az állam szabályozó szerepébe vetett bizalom alakulásán keresztül hatott* a gazdasági növekedés alakulására. Csak a hiteles és erős állam képes a növekvő és stabil gazdaság kereteit biztosítani.

7.3. A fiskális politika struktúrája

Ebben a fejezetben a költségvetési politikát részleteiben vizsgálom. A költségvetés részletes felbontása a 2. sz. függelékben bemutatott rendszer szerint történt, de egyes tételek esetén nem minden országban állt rendelkezésre információ, vagy az időközben bekövetkezett költségvetési reform (például adónemek megváltozása) miatt a részletek nem lennének összehasonlíthatóak. Mivel az egyes országok költségvetési politikájának főbb jellegzetességeit a 4. fejezetben már feltártam, ebben a részben az egyes elemek kapcsolatrendszerét vizsgálom, majd azt, hogy a különféle megszorítások és lazítások milyen jellemző komponensekből álltak, milyen típusai fordultak elő az átmenet során, és azok milyen következményekkel jártak, milyen körülmények között történtek.

A költségvetés részletesebb elemzése során egyes tételek kapcsolatrendszere a várthoz képest eltérően alakul. Az elemzés előtt a priori várakozás, hogy az egyes részletek az azokat tartalmazó részösszegekkel szoros, pozitív irányú kapcsolatban legyenek. Ez az elvárás az esetek többségében teljesül. Tekintettel arra, hogy a bevételi és kiadási főösszegek egymással kapcsolatban vannak (az állami újraelosztás különböző mutatóinak kapcsolata triviális), ezen az áttételen keresztül a bevételi részösszegek és kiadási főösszegek (és vice versa) szintén jelentősebb pozitív kapcsolatot mutatnak. Logikus feltevés az is, hogy a bevételek pozitív, a kiadások negatív kapcsolatban vannak a főbb egyenlegmutatókkal. Az itt elemzésre kerülő korrelációs mátrixok formai okok miatt a 7. sz. függelékben találhatók.

A jövedelemadók és az árukra, szolgáltatásokra kivetett adók függetlensége azt jelzi, hogy a két adótípust a kormányzatok nem egymás kiegészítőjeként változtatták, mértékük egymástól függetlenül alakult, külön eszköznek számítanak. A jövedelemadók (valamint az összes adó) és a tőkekiadások negatív irányú kapcsolata arra utal, hogy a tőkekiadásokat elsősorban nem adóbevételekből finanszírozták a rendszerváltás időszakában. A jövedelemadók és a GDP növekedése közti negatív kapcsolat háttérben az egymást kiegészítő személyi jövedelemadó és vállalkozási nyereségadó eltérő viselkedése húzódik meg. Míg a személyi jövedelemadó és a növekedés között gyenge pozitív korreláció van, addig a vállalkozási nyereségadó közepesnél erősebb negatív irányú kapcsolatban van a növekedés mértékével. Itt a rendszerváltás során egyre inkább háttérbe szoruló vállalati adóztatás (a működőtőke vonzása) és a növekvő ütemű növekedés kapcsolata mutatkozik meg. A vállalkozási nyereségadó és az ÁFA (ami tulajdonképpen a hozzáadottérték- és a forgalmi adó tételeit is tartalmazza, mivel az egyes országok más időpontban tértek át a hozzáadottérték-adó alkalmazására) negatív kapcsolata arra utal, hogy a csökkenő vállalkozási nyereségadót a személyi jövedelemadó mellett az ÁFA-bevételekkel pótolták a kormányzatok. A társadalombiztosítási (TB) járulékok és a személyi jövedelemadó bevételek, illetve a háztartásoknak nyújtott transzferek közti kapcsolat a munkabérből való levonás rendszere és az államháztartási kör vizsgálata (a teljes egészség- és nyugdíjbiztosítási rendszer része az elemzésnek) miatt természetesen adódik. Az adójellegű és nem adójellegű bevételek kvázi függetlensége a bevételi főcsoportok független eszközként való kezelésének hipotézisét erősítik. A kamatfizetés és a nem adójellegű bevételek összefüggése arra utalhat, hogy a hirtelen megnövekedett kamatfizetési kötelezettséget a kormányzatok az adótörvények változtatása nélkül más forrásokból fedezték. Ezt erősíti meg a fiskális egyenleg és a nem adójellegű bevételek negatív irányú kapcsolata is.

A bevételi oldallal szemben a kiadási oldalon a főcsoportok kiegészítő jellege (negatív korrelációja), és a főbb tételeken belül az egyes részek együttmozgása dominál, kivéve a transzferek átrendeződését (minden országban jelentősen csökkent a vállalatoknak nyújtott transzferek aránya). A kamatfizetés a kiadási oldalon csak a személyi kiadásokkal van kapcsolatban, feltehető, hogy a kormányzatok csak az állami alkalmazottak bérén tudtak (voltak hajlandók) spórolni a megnövekedett kamatterhek idején. Egyes kiadások és a GDP növekedés pozitív kapcsolata keynesiánus szempontból érdekes eredmény, azonban az összes kiadás és a GDP növekedés

közti kapcsolat formális hiánya (a 7.2.2. alfejezet eredményeivel összevetve) a közvetlen és a közvetett hatások eltérő jellegére hívja fel ismételten a figyelmet. Az összes transzfer és a főbb egyenlegmutatók közti kapcsolat hiánya abból adódik, hogy a transzferek az átmenet során csak jelentősen átrendeződtek; az időbeni tendenciákkal függ össze, hogy a háztartásoknak nyújtott transzferek lényegesen rontották az egyenleget. Érdekes még a transzferek és a GDP növekedés kapcsolata: összességében nem látszik kapcsolat, de az egyes elemek (háztartási és vállalati transzferek) ellentétesen viselkednek, rendre pozitív, illetve negatív kapcsolatban vannak a gazdaság növekedésével. Az első a társadalmi stabilitás megteremtésével, a második a költségvetési korlát megkeményítésével hozható összefüggésbe.

7.3.1. Megszorítások és lazítások

7.3.1.3. Definíciók

A költségvetési politika sikerének definiálása mindig komoly kihívása volt az elemzéseknek.²⁵ Mivel az államháztartás egyenlegének ingadozása nagy eltérést mutat az egyes országokban (Szlovéniában a szórás csak 0,7 %, Bulgáriában 4,7 %), más nagyságú megszorítás vagy lazítás tűnik normálisnak, szokásosnak. Ezért helyesebbnek tartom nem abszolút számban, hanem a szórás arányában megadni azt, hogy mit tekintek jelentős vagy sikeres akciónak. Ezzel eltérek az irodalomban megszokott technikától, de egyben az országok „szokásos” politikai lendülete közti különbség hatását is kiszűröm, illetve Alesina és Purfield elemzéseinek kiinduló hátrányait is kiküszöbölöm (lásd 2.1.3. alfejezet). Nincs általánosan alkalmazható megoldás, de a különböző definíciók miatt az elemzésből ki-, illetve oda bekerülő megfigyelések sem okoznak drámai változásokat a következtetéseinkben. A kelet-európai sajátosságok (részleteit lásd a 3. és a 4. fejezetben) miatt esett a választás a relatív mutató alkalmazására.

²⁵ A monetáris politikában egy kitűzött inflációs cél elérése, az árszínvonal stabilitása (valamilyen előre, esetleg külsőleg meghatározott szint alatt tartása) a siker jeleként könyvelhető el. Ilyen egyértelmű érték a költségvetési politika számára talán csak a maastrichti konvergencia-kritériumokban fogalmazódik meg: az államháztartás éves hiánya nem haladhatja meg a GDP 3 %-át, illetve a bruttó államadósság nem lépheti át a GDP 60 %-át. Ezek a célok a rendszerváltás kezdetétől fogva nem lebeghetek a mindenkori kormányok szeme előtt, hiszen csak 1992-ben születtek meg, és a vizsgált országok egy része csak a távolabbi jövőben válhat az Európai Unió tagjává.

Legyen

- jelentős megszorítás az az akció, amikor $adj_{i,j} > \sigma_i(fisbal)$,
- kisebb megszorítás az az akció, amikor $\sigma_i(fisbal) \geq adj_{i,j} > \sigma_i(fisbal)/2$,
- kisebb lazítás az az akció, amikor $-\sigma_i(fisbal)/2 > adj_{i,j} \geq -\sigma_i(fisbal)$,
- jelentős lazítás az az akció, amikor $-\sigma_i(fisbal) > adj_{i,j}$,

ahol $adj_{i,j}$ az i -edik országban a j -edik évben a GDP arányában mért, nettó kölcsönnyújtással korrigált államháztartási egyenleg változása, míg $\sigma_i(fisbal)$ a GDP arányában mért, nettó kölcsönnyújtással korrigált államháztartási egyenleg szórása az i -edik országban ($i=Albánia, \dots, Ukrajna; j=1990, 1991, \dots, 2003$). Az egységnyi szórás kiválasztása azon alapult, hogy e mögé tudunk tartalmat tölteni: az átlagos ingadozásnál nagyobb mozgást tekintjük jelentősnek. (A szóródás relatív mutatói az egyenlegmutató miatt nem lennének összehasonlításra alkalmasak, ahol a költségvetés átlagos egyensúlyban volt, ott a relatív szórás végtelenné válna.) Az így definiált megszorítások és lazítások összes akcióhoz viszonyított aránya megfelel a hasonló elemzéseknek.

A korábbi szerzőktől részben eltérve nem a sikeres, hanem a tartós megszorításokat definiálok. Ennek kettős oka van. Egyrészt a korai időszakra rendelkezésre álló adatok az államadósság tekintetében nagyon hiányosak és megbízhatatlanok, így az államadósság-csökkentő megszorítások aligha lennének értelmezhetőek. Másrészt az expanziók esetén csak költségvetésen kívüli tételekkel lehetne jó definíciót adni, ami tartalmi aszimmetriát vinne a definícióba (miért feltételezzük eleve, hogy bizonyos években más célváltozók mozgatják a költségvetést, mint másokban?).

Ezért legyen:

- tartós megszorítás az a jelentős megszorítás, amelyet követő évben sem kisebb, sem jelentős lazítás nem következik be,
- tartós lazítás az a jelentős lazítás, amelyet követő évben sem kisebb, sem jelentős megszorítás nem következik be.

A tartósság ilyen típusú definícióját a körülmények követelik meg. Az átmenet gyorsan változó körülményei és a viszonylag rövid idősorok miatt nem érdemes 4-6 évet átfogó meghatározást adni.²⁶ Egyrészt számos nem kívánt mellékhatás is bekerülhet az átfogott időszakba (egymást követő megszorítás-lazítás-megszorítás első éve jelentős megszorításnak tűnik, holott a harmadik év hozta az

²⁶ Ilyen definíciókat ad például Alesina és Perotti [1995], Alesina és Perotti [1996], Purfield [2003].

azonnal meg nem szűnő restrikción), másrészt a tartós akciók száma olyan mértékben lecsökkenne, amiből már nem lehet és/vagy nem érdemes elemzést készíteni. A fenti definíciók alapján 23 jelentős megszorítás figyelhető meg, amiből 13 tartós, 24 kisebb megszorítás, 19 kisebb és 33 jelentős lazítás, amiből 18 tartós. (Az akciók ország és év szerinti bontása a 8. sz. függelékben található.)

7.3.1.2. Strukturális változások

A megszorítások és lazítások struktúrájának elemzésekor a dolgozathoz kapcsolódó adatbázis alapján az adott akciótípusra jellemző megfigyelések egyszerű számtani átlagát vesszük. Ez a módszer nem igényel különös modellfeltételeket, az eredmények pedig egyszerűen értelmezhetőek. (A százalékpontos változások a GDP-hez viszonyított értékek, tehát intenzitási viszonyszámok változására utal.)

Elsőként a megszorításokról. A jelentős megszorítások a kisebb megszorításoktól elsősorban a kiadások csökkentésében térnek el. Míg egy kisebb megszorítás átlagosan csak 1,3 %-ponttal csökkenti a kiadásokat, addig egy jelentős átlagosan 3,6 %-ponttal. A bevételek növekedése hasonló mértékű, 0,5 %-pont körüli. Ezek az értékek (és a változások fő elemei) nem egyeznek meg Alesina és Perotti [1995] eredményeivel, ahol a megszorítás lényegében csak a bevételek növekedését jelentette. A bevételek közül legnagyobb mértékben az árukra és szolgáltatásokra kivetett adók nőnek, kis megszorításnál a teljes bevétel-növekedés felével (és ezen túl csak a társadalombiztosítási bevételek nőnek észrevehetően), jelentős megszorításnál az adók struktúrája is átrendeződik, jelentősen nő a közvetett adók szerepe, míg a közvetlen adók, különösen a vállalkozások adói csökkennek. A nem adójellegű bevételek csak jelentős megszorításnál változnak, ekkor csökkennek (0,2 %-pont). A kiadások csökkenése mindkét esetben nagyobb részben a transzferek csökkenésének köszönhető. Kisebbs megszorítás esetén csak a vállalati transzferek csökkennek, jelentős megszorításnál a háztartásoknak juttatott transzferek kismértékben növekednek, és a vállalati transzferek csökkennek jelentősen. Ez a politika kifejezetten a tervgazdaságból a piacgazdaság felé vezető átmenet jellemzője, lényegében tovább nem folytatható, mivel a vállalati transzferek már olyan mértékben lecsökkentek, hogy a további (egy-egy megszorítás alkalmával közel 2 %-pontos) csökkentés nem lehetséges. A kormányzati kiadások csökkenésében mindkét komponens (a személyi kiadások és az áruvásárlás) részt vállal, de az áruvásárlások csökkenése a domináns.

19. táblázat: A megszorítások főbb jellemzői

Költségvetési tétel változása	Kisebb megszorítás	Jelentős megszorítás	Tartós megszorítás	Átmeneti megszorítás
Kiigazítás	1,78	4,03	4,76	2,94
Elsődleges egyenleg	1,83	3,88	4,62	2,77
Bevételek	0,44	0,55	0,71	0,32
Kiadások	-1,29	-3,57	-4,12	-2,75
Jövedelemadó	0,00	-0,27	-0,60	0,24
TB járulék	0,14	0,06	0,09	0,04
Áruk és szolg. adója	0,18	0,65	0,99	0,17
Személyi kiadások	-0,08	-0,25	0,00	-0,43
Áruk és szolg. vásárlása	-0,17	-0,51	-1,16	0,21
Háztartási transferek	0,02	0,37	-0,54	1,04
Összes transzfer	-0,36	-1,46	-1,83	-0,87
Kamatfizetés	0,08	-0,16	-0,15	-0,17
Tőkekiadások	-0,29	-0,44	0,09	-1,08

A táblázatban szereplő értékek a GDP százalékában mért értékek átlagos változását jelzik.

A költségvetési megszorítások célja a legtöbb esetben a hiány lefaragása, az államadósság csökkentése. Ezek a célok csak akkor érhetők el, ha a megszorítást a következő időszakban nem követi lazítás. Milyen különbségek vannak a tartós és a nem tartós megszorítások között? Az első szembetűnő különbség a megszorítás nagyságrendje, a tartós megszorítások eleve nagyobb mértékűek mint az átmenetiek (rendre 4,8 %-pontos, illetve 2,9 %-pontos teljes, és 4,6 %-pontos, illetve 2,8 %-pontos elsődleges egyenleg javulás). Ez a megállapítás egybeesik Purfield [2003] eredményeivel. A tartós megszorítások idején a bevételek átrendeződése figyelhető meg, a közvetett adóterhek 1 %-pontos növekedésért cserébe a jövedelemadók fél százalékpontot meghaladó mértékben csökkennek (különösen a vállalati nyereségadó). A vállalati nyereségadóra vonatkozó megfigyelés ellentétes Alesina és Perotti [1995] eredményeivel, itt egyértelműen kelet-európai specialitásról beszélhetünk (a tervezgazdaság idején a személyi jövedelemadó ismeretlen volt, jövedelem – nyereség – utáni adót csak a vállalatok fizettek). A többi adótétel mozgása nem jelentős. A nem tartós, de jelentős megszorítások – a vámok kivételével – minden adóteher hasonló mértékű növekedésével járnak együtt, míg a nem adójellegű bevételek csökkennek. A kiadások redukálása is élesen elváló taktikát mutat a két esetben. Az átmeneti megszorítások lefaragásainak fele a tőkejellegű kiadások csökkentéséből származik. Egyértelmű, hogy ez az út csak a kiadások elhalasztását jelenti, így rövid időn belül a kiadások növekedése következik. Az Alesina és Perotti [1996] által definiált várakozási hatás Kelet-Európában is működik. Az átmeneti megszorításoknál a folyó kiadások csökkenésének 85 %-át teszi ki a transferek csökkentése, míg a

tartós megszorításoknál ez az arány csak 60 %-os. A működési költségek közül az áruvásárlások csökkennek a tartós megszorításnál, míg az átmenetnél ezek mértéke nő, és a személyi kiadások csökkennek. Ha ezt összevetjük azzal a ténnyel, hogy a rendszerváltás óta az államigazgatási apparátus létszáma inkább növekvő tendenciát mutat, érthető, miért nem tud tartós lenni a bérmegetakarítás. (Ugyanakkor a piacgazdaságokra végzett elemzések során Alesina és Perotti éppen a transzferek és a személyi kiadások csökkentésében látja a siker titkát.) A nem tartós megszorítások hiteltelenné válását nagyban elősegíti, hogy a háztartásoknak juttatott transzferek nagysága átlagosan több, mint 1 %-ponttal növekszik. Összességében azt látjuk, hogy a tartós megszorítás a háztartásoktól és a végső fogyasztástól vonja el a forrásokat (tehát közvetetten avatkozik be a gazdaságba és a keresletbe), míg a jelentős, de nem tartós megszorítás a vállalkozások helyzetét rontja, és a tőkekiadásokat csökkenti (közvetlenül érinti a keresletet).

A megszorítások szerkezetének elemzése után térjünk át a lazítások vizsgálatára. A lazítás a bevételek csökkenésével és a kiadások növekedésével jár együtt, de a kiadások növekedése mintegy háromszorosa a bevételek csökkenésének, azaz a lazítások során az állami újraelosztás aránya nő, ahogy Alesina és Perotti [1995] tapasztalta ezt a piacgazdaságokban. A kisebb és a jelentős lazítások struktúrája eltérő. A jelentős lazítások során a bevételek csökkenése a nem adójellegű bevételek csökkenésének köszönhető (1,2 %-pont), mivel az adóbevételek kismértékben növekednek (0,4 %-pont). Ez a növekedés az egyéb adók tételnek köszönhető, a jövedelemadóknak és a közvetett adóknak az aránya nem változik, csak belső átrendeződés történik (nő a személyi jövedelemadó és csökken a vállalati adó, illetve csökken a fogyasztási adó és nő a hozzáadottérték-adó). A kisebb lazítások karakterisztikusabbak, a bevételek között a meghatározóan csökkenő tétel a vállalati nyereségadó (közel 1 %-pont). A kiadási oldalon nagyon eltérő jellegzetességeket tapasztalunk. A kisebb lazításokat a transzferek változása határozza meg. A jelentős lazítások esetén a működési kiadások, a transzferek, a kamatkiadások és a tőkejellegű kiadások lényegében azonos részt vállalnak (0,6 %-pont körül) a kiadások növekedéséből. A jelentős lazítás során nő az állam személyi kiadásokra fordított számlája, viszont meglepően csökken az áruvásárlásra fordított. Kisebb lazításoknál pontosan fordított a helyzet. A jelentős lazítás során a csak háztartásoknak nyújtott transzferek nőnek, kisebb lazításnál csak a vállalati transzferek. Úgy tűnik, hogy a lazítás mértéke alapvetően befolyásolja a szerkezetét is, a kisebb változások célzottabbak, míg a

nagy expanziók minden tételt érintenek. Szemben a restriktciókkal, a lazítások közül a nagyobb volumenűek a kevésbé irányítottak. A szigorú takarékosághoz komoly szervezésre, célzott, összehangolt akciókra van szükség, a hiány elhatalmasodásához a pénzkiáramlás kontrolljának elégtelensége is adekvát utat nyit.

20. táblázat: A lazítások főbb jellemzői

Költségvetési tétel változása	Kisebb lazítás	Jelentős lazítás	Tartós lazítás	Átmeneti lazítás
Kiigazítás	-2,05	-3,90	-3,50	-4,46
Elsődleges egyenleg	-1,82	-3,38	-3,14	-3,72
Bevételek	-0,53	-0,76	-1,26	-0,06
Kiadások	1,35	2,93	2,00	4,25
Jövedelemadó	-0,71	-0,06	0,17	-0,39
TB járulék	0,31	-0,62	-0,60	-0,64
Áruk és szolg. adója	-0,07	0,03	-0,22	0,29
Személyi kiadások	-0,11	1,49	2,01	0,96
Áruk és szolg. vásárlása	0,02	-0,91	-1,17	-0,77
Háztartási transzferek	-0,28	0,61	0,12	0,79
Összes transzfer	1,28	0,58	-0,31	1,81
Kamatfizetés	0,03	0,52	0,36	0,74
Tőkekiadások	0,06	0,53	0,51	0,57

A táblázatban szereplő értékek a GDP százalékában mért értékek átlagos változását jelzik.

Milyen jellegzetességek különböztetik meg a tartós és a nem tartós, de jelentős lazításokat? Először is a nagyságuk. A tartósnak bizonyuló lazítások *kisebb* mértékűek, mint az átmenetiek. A tartós lazítások a bevételek 1,3 %-pontos csökkenésével és a kiadások 2 %-pontos növekedésével jártak együtt, míg az átmeneti expanzió a bevételek változatlan szintje mellett a kiadások 4,3 %-pontos növekedését eredményezte. A tartósnak nem bizonyuló lazítások belső ellentmondásokkal küzdöttek. Az adójellegű bevételek közel 2 %-pontos emelkedését a nem adójellegű bevételek hasonló csökkenése ellensúlyozta. Az adók emelkedése különösen a közvetett adókat érintette, míg a vállalatok adói jelentősebben csökkentek. A tartós lazítás során a főbb bevételi elemek mind csökkentek (kivéve a személyi jövedelemadókat), a közvetett adók csökkenése lényegében a fogyasztási adók csökkenésében nyilvánult meg. A kiadási összetétel különbsége a „kormányzati vásárlások vagy transzferek?” kérdésen dőlt el. A tartós lazítás során a transzferek kisebb mértékben csökkentek (a háztartásoknak nyújtott transzferek csekély növekedése mellett), az átmeneti lazításnál jelentősen (közel 2 %-ponttal) nőttek, mind a háztartási, mind a vállalati szektornak juttatva újabb forrásokat. A kormányzat közvetlen számlája mindkét esetben nőtt, de csak a tartós lazításnál jelentősen. A növekedés alapja a személyi kiadások növelése volt, amelyet az áruk és szolgáltatások vásárlásának

kisebbsé csökkenése csak részben ellensúlyozott. Összességében a tartós lazítások a közvetlen eszközök (közvetlen adók, állami vásárlások) erősödését hozták, míg az átmenetiek a közvetett eszközöknek (közvetett adók, transzferek) juttattak nagyobb szerepet.

A restriktív és expanzív összevetéséből azt látjuk, hogy a költségvetés közvetett tételeinek alkalmazása a megszorítások során, míg a közvetlen tételek a lazítások során bizonyultak hatékonyak. Az eredmények azt mutatják, hogy **a büdzsé összetétele számít, különböző célok eléréséhez különböző tételek változtatása szükséges**. A tartós hatás eléréséhez jól megválasztott eszközök összehangolt, erőteljes alkalmazása indokolt. Ezek az eredmények alapvető gondolataiban összecsengenek a korábbi, hasonló elemzések eredményeivel, miszerint a változtatások nagysága döntő tényező lehet, mivel ugyanolyan irányú, de nagyobb változtatás ellentétes hatásokat is eredményezhet. A konkrét megállapítások jelentős része viszont az átmenet sajátosságaiból adódik, így eltér a fejlett piacgazdaságok esetén tett megállapításoktól. Az eredmények azt is megerősítik, hogy a tartós akciók a tisztán tetten érhető szándékokon alapulnak, **a kormányzat intézkedések iránti elkötelezettsége segíti a kívánt hatás elérését**.

7.3.1.3. Makrogazdasági hatások

A 21. táblázat a különféle költségvetési politikák főbb makrohatásait foglalja össze. A makrohatások vizsgálatánál a fiskális akciót követő év adatait viszonyítottam az akciót megelőző évhez, mivel az akciót követő évre már a gazdaság szereplői számára világossá válhatott, hogy az akció tartósnak bizonyult-e. A 21. táblázat értékei az egyes akciók átlagos hatását mutatják a makrogazdasági változókra, a növekedés és a jegybanki alapkamat százalékban megadott érték, a többi változónál a GDP százalékában értett hányadról van szó, így a változások mindegyike százalékpontban értendő.

Általánosan megállapítható, hogy statisztikai értelemben, a szokásos szignifikancia-szinteken csak néhány változás tekinthető jelentősnek. Így a kisebb lazítások növelik a fogyasztást, a kisebb megszorítások visszafogják a gazdaságot, a tartós megszorítások a beruházásokat csökkentik, s végül az átmeneti megszorítások az exportot fogják vissza. Ezek a hatások megfelelnek a keynesiánus makroökonómia megállapításainak. A módszertani fejezetben leírtak alapján azonban értékelem a

többi eredményt is, de ne feledkezzünk meg arról, hogy ezek a megállapítások nem túl erősek. Az adatok áttekintése során kitűnik, hogy a kisebb és a jelentősebb változások gyakran ellentétes hatással voltak a makrogazdasági folyamatok alakulására, a külkereskedelemre gyakorolt hatás általában szerényebb a többi vizsgált változóhoz képest. Összevetve ezeket az eredményeket Giavazzi és Pagano 1995-ös elemzésével, az OECD országokhoz hasonlóan, Kelet-Európában is igaz, hogy a szokásos mértékű intézkedések esetén a költségvetési egyenleg és a GDP között negatív irányú a kapcsolat, azon túl azonban pozitívvá válik.

21. táblázat: A költségvetési politika makrogazdasági hatásai

Akció	növekedés	fogyasztási hányad	beruházási hányad	jegybanki alapkamat	export-hányad	import-hányad
Kisebb megszorítás	-3,42 (1,48)	-3,38 (2,51)	4,04 (3,68)	34,1 (22,0)	-1,59 (1,92)	-2,04 (1,57)
Jelentős megszorítás	-0,60 (2,33)	1,72 (1,81)	-1,06 (1,03)	15,0 (13,7)	-2,85 (2,04)	-0,87 (1,58)
Jelentős, de nem tartós megszorítás	4,59 (4,63)	1,36 (1,28)	0,78 (1,87)	-8,40 (7,03)	-6,47 (3,46)	-2,87 (4,67)
Tartós megszorítás	-3,71 (2,26)	1,94 (2,92)	-2,21 (1,11)	25,4 (18,8)	-1,18 (2,47)	0,05 (2,33)
Kisebb lazítás	2,77 (2,17)	-3,35 (1,85)	2,43 (2,83)	-3,18 (2,56)	0,37 (2,55)	-2,23 (2,08)
Jelentős lazítás	-1,62 (1,48)	-2,39 (1,67)	-0,78 (1,92)	-20,5 (25,9)	2,08 (2,89)	0,37 (2,37)
Jelentős, de nem tartós lazítás	-3,39 (2,77)	-3,34 (2,73)	1,28 (1,06)	-47,7 (51,5)	0,74 (5,49)	0,11 (4,30)
Tartós lazítás	-0,38 (1,60)	-1,78 (2,20)	-2,01 (3,00)	6,61 (4,59)	3,32 (2,58)	0,61 (2,48)

Forrás: Saját számítás. Az elemzés alapjául szolgáló adatok az IMF *International Financial Statistics Yearbook* sorozat különböző számaiból származnak.

A zárójelben szereplő értékek az átlagok standard hibái.²⁷

A megszorítások általánosan visszafogták a növekedést, kivéve a jelentős, de nem tartós impulzusok. Ez a megfigyelés a keynesi makroökómia keretei közé jól beilleszthető, ha feltesszük, hogy az átmeneti megszorítás a hiány jelentős csökkenésére irányult, és a fiskális cél teljesült. A jelentős megszorítások növelik a végső fogyasztási hányadot, a kormányzati fogyasztás megszorítások idején jellemző (lásd fent) csökkenésével együtt a privátszféra fogyasztási hányada egyértelműen növekedett, ami a megtakarítási hányad csökkenését is jelenti. A kisebb megszorítások

²⁷ A standard hibák értelmezése az egész alfejezet tekintetében kérdéses, ugyanis a disszertáció 18 ország adatainak elemzését tűzte ki célul, így a mintavétel nem értelmezhető. Teljeskörű megfigyelés esetén a standard hibák inkább csak arra utalnak, hogy az átlagok mennyire jól jellemzik a sokasági értékeket.

esetén a hatás fordított. Vegyük észre, hogy az adatok a fogyasztási hányadra vonatkoznak, tehát pozitív autonóm fogyasztást feltételezve (ez a feltevés megalapozott) a hányad növekedése a fogyasztás csökkenését jelenti. A megszorítások általában a jegybanki alapkamatláb növelésével (monetáris restriktió) járnak együtt. A beruházásokra gyakorolt hatás nem egyértelmű. Kisebb megszorítások esetén a beruházási hányad nő, a jelentős és tartós megszorítás viszont visszafogja a beruházásokat is. Ezt az ilyenkor jellemzően bekövetkező társasági adó csökkentés sem tudja ellensúlyozni. Az átmeneti megszorítások expanzív monetáris politikával jártak együtt, ami a fiskális restriktió átmenetiségének tudatával együtt elegendő volt ahhoz, hogy a beruházási hányad ne csökkenjen. A költségvetési megszorítások világában tehát a monetáris politika hatása jelentősen függ a kormány lépéseivel kapcsolatos várakozásoktól.

A költségvetési expanzió hatása is kétséges. Kismértékű, kézben tartott lazítás jótékony hatású a növekedésre (keynesi hatás), a nagymértékű lazítás azonban nem képes serkenteni a gazdaságot, sőt, visszafogja azt. A költségvetési tételek részletes elemzésénél láttuk, hogy a nagymértékű lazítás az átmeneti országokban általában a kiadások kontrolljának hiányára utal, ami a kedvezőtlen várakozásokon keresztül kedvezőtlenül hat a növekedésre. A lazítással együtt járó megtakarítási hányad növekedés arra utal, hogy a magánszektor tisztában van a lazítás későbbi következményeivel, ilyen értelemben az expanzió jelentős nem keynesi hatásai is vannak. A beruházások alakulásánál a kamatlábváltozás és a fiskális akciók hatásait nem lehet tisztán kivenni, a kereskedelmi mérlegre viszont jótékony hatású a költségvetési expanzió minden fajtája.

Végezetül egy érdekes ötlet a táblázat elemzése során felismert összefüggések alapján. A növekedésre gyakorolt hatás két változtatás esetén pozitív: jelentős, de nem tartós megszorítás és kisebb lazítás esetén. A többi változót is figyelembe véve a gazdaság szempontjából optimális költségvetési politika a két év kis lazítás, egy év jelentős megszorítás ciklus lenne (a megszorítás a következő év kisebb lazítása révén nem tartós), az „átlagos” gazdaság ilyenkor folyamatosan növekvő ütemben növekedne, a fogyasztás kisebb hullámmal ugyan, de növekedne, növekvő megtakarítási hányad és csökkenő kamatláb mellett növekednének a beruházások és a kereskedelmi mérleg egyensúlya is tartható lenne. Ez a felismerés sajnos csak utólagosan tehető meg, vagyis az elmúlt 14 év folyamataira tekinthető megalapozottan. Gazdaságpolitikai szempontból az is kérdéses, hogy ha egy ilyen ciklus

sikeressége közismertté válik, az vajon önbeteljesítő jóslatként működő valóság lesz, vagy a felismert célok semlegesítik a hatásokat. Az eddigi eredmények alapján valószínűsíthető, hogy egy ki nem mondott, de alkalmazott optimumciklus néhány perióduson keresztül valóban kedvező hatásokkal járna. Empirikus bizonyíték kevés van. Az optimumhoz a legközelebb a balti államok éllovasa, Észtország állt (háromévenként bekövetkezett egy megszorítás, 1997 kivételével jelentős), és az észt gazdaság mutatta fel a 2004-ben EU-taggá vált 8 rendszerváltó ország közül a legnagyobb recesszió utáni növekedést. Azaz az optimális politikához legközelebb álló ország a gazdasági fejlődésben is éllovasnak számít. Ez az észrevétel, bár nem bizonyítja az optimum helyességét, megerősíti az eredmények gyakorlati hasznosíthatóságát.

7.3.2. Politikai ciklusok

A gazdasági növekedéssel foglalkozó alfejezetben már szó esett a politikai ciklusok gazdaságra gyakorolt hatásáról. Mivel ott a növekedés okainak feltárása volt a cél, a választások költségvetésre gyakorolt hatását ebben a szakaszban mutatom be. A költségvetési egyenleg hullámszerűségét láthatunk. A választásokat megelőző évben a teljes egyenleg átlagosan 0,83 %-ponttal romlik, a választások évében 0,22 %-ponttal javul, ez a folyamat a következő évben felerősödik (0,68 %-pont), míg a választások által nem érintett években az egyenleg átlagosan 0,74 %-pontnyit romlik. A választásokat megelőző évben romló költségvetési egyenleg (növekvő deficit) egybeesik [Alesina et al, 1992]-vel, mértéke is hasonló az OECD országok 1960 és 1987 között tapasztalt mértékéhez.

A választást megelőző évben az adóterhek az átlagosnál nagyobb mértékben csökkennek, különösen a vállalkozások közvetlen adói. Ezekben az években a kormányzati bérek lényegesebb növekedése is megfigyelhető. A választások évét a háztartásoknak nyújtott transzferek 0,8 %-pontos (5 százalékos) növekedése dominálja. Ezt kiegészíti a kormányzati bérek további 3 százalékos növekedése, és a fogyasztási adók 12 %-os csökkenése. A vállalkozási transzferek átlagosnál nagyobb csökkenése és a kormányzati vásárlások jelentősebb visszafogása finanszírozza a fentieket. A rendelkezésre álló reáljövedelem növekedése, bár tényezőnként külön-külön nem tekinthető szignifikánsnak, együttesen jelentős. A választásokat követő évben a vállalkozások adóterhe átlagosan több, mint 14 százalékkal csökken, amit a

többi adótétel egyenként csekély emelkedése majdnem ellensúlyoz. A kormányzati szektorban dolgozók ebben az évben „fizetik meg” az előző két év béremelkedését, 3,6 %-os reálbértömeg csökkenéssel. A vállalkozásoknak nyújtott transzferek további, átlagosnál nagyobb csökkenése is jellemzi a választásokat követő évet. A kiadási oldal ingadozásai hasonlóak Brender és Drazen [2003] tapasztalataihoz, de ezek az ingadozások az alacsony megfigyelésszám miatt nem igazán szignifikánsak.

Össességében tehát nem sikerült egyértelműen sem kimutatni, sem megcáfolni a politikai ciklusokat, ahogy a legtöbb empirikus munka is hasonló következtetésekre jut más országok és időszakok vizsgálata során. A választásokkal összefüggésbe hozható hatások átlagszinten nem túlságosan jelentősek, de létezésük nem tagadható. A ciklusok vizsgálatához részletes, országokra külön-külön elvégzett elemzések további érvekkel szolgálhatnak.²⁸

²⁸ A magyar költségvetési egyenleg ciklikusságának kérdéséről is szól [Kotosz, 2004a], a választási években szignifikánsan nagyobb hiányt igazolva.

ÖSSZEFOGLALÁS

A dolgozattal, és a hozzá kapcsolódó kutatással az volt a célom, hogy a kelet-európai tervgazdaságból piacgazdaságba való átmenet költségvetési politikájáról összefogó képet adjak, a fiskális döntések hatásait elemezzem.

Az értekezésben a következő 18 ország rendszerváltásának költségvetési politikáját vizsgáltam: Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Szerbia és Montenegró, Macedónia, Albánia, Bulgária, Románia, Moldova, Ukrajna és Fehéroroszország. A vizsgálat időhorizontja az 1990-től 2003-ig tartó időszak. Ebben az időszakban páratlan gazdasági átalakulás ment végbe, amely a fenti országok költségvetésében is alapvető változásokat hozott.

A költségvetési politika számszerű elemzésének nélkülözhetetlen alapja a megfelelő költségvetési adatbázis. Tekintettel arra, hogy az elemzésbe bevont országokban az állami szektor felépítése eltérő, az államháztartási szektor konszolidált adatai jelentették az adatok megfelelő körét. A munka kezdetén nem állt rendelkezésre olyan adatbázis, amely a szükséges adatokat tartalmazta volna. ***A kutatómunka egyik jelentős eredménye, hogy sikerült létrehozni egy olyan adatbázist, amely már alkalmas a megfelelő elemzések alapjául szolgálni.*** Az adatok összegyűjtése hosszasan levelezést, statisztikai kiadványok adatainak és módszertani fejezeteinek tanulmányozását igényelte. Sok esetben kisebb korrekciókra, átsorolásokra volt szükség, szöveges utalásokra, megjegyzésekre alapozva. Az így összegyűjtött, feldolgozott, rendezett adathalmaz további kutatások alapjául is szolgálhat.

A téma szakirodalma korántsem egységes az elemzési módszerek, a bizonyítandó, cáfolandó állítások körében. Törekedtem arra, hogy olyan konkrét modellfeltételeket alakítsak ki, olyan eszközöket válasszak, amelyek lehetővé teszik bármely jelentős közgazdasági áramlat által hirdetett elvek alátámasztását vagy elvetését.

A teljességre való törekvés ellenére az adatbázis hiányos. A hiányzó adatok a feldolgozáshoz használható módszerek körét is szűkítik. Általánosan igaz, hogy a kifinomultabb technikát igénylő módszerek szigorúbb feltételek teljesülése esetén működnek jól, ezért több egyszerű elemzési módszert is felhasználtam a következtetések levonása során. A dolgozat fő vonulatát jelentő eredményeket

regressziószámítással, faktor- és klaszteranalízis segítségével, illetve egyszerű leíró statisztikai eszközökkel (átlag-, szórás számítás) alapoztam meg.

Az empirikus elemzés egyik ága a költségvetési politika növekedésre gyakorolt hatását tárta fel. A 3. fejezetben a gazdasági növekedést jellemző változók alapján, klaszteranalízis segítségével a 18 országot három nagy csoportra osztottam. Az egyes csoportok főbb költségvetési jellegzetességeit vizsgálva megállapítottam, hogy az átmenet első szakaszában (amely 1996-97-ig tartott), rendkívül eltérő pályákon mozogtak a mutatók. A második, 2003-ig tartó szakaszban viszont konvergencia figyelhető meg, ami a kiadások esetén a legerősebb. Az országokat külön-külön vizsgálva 1998 után inkább divergencia állapítható meg.

Az országos átlagokat vizsgálva lényeges kapcsolat nem mutatható ki a költségvetés alakulása és a növekedés között, de ez nem meglepő, hiszen a költségvetés elsősorban az országokra jellemző vonásokkal bír, míg a gazdasági növekedés esetén (GDP reál változás) inkább az időbeli hasonlóság jellemző. Az egyes országok idősoros adatai alapján a Wagner-törvény nem érvényesül (a tervgazdaságból a piactudóságra való átmenet logikájának megfelelően), keresztmetszeti adatok alapján 1997-ig igen, utána viszont törésszerűen megszűnik a kapcsolat a GDP nagysága és az állami újraelosztás között.

Az 1998-99-ben létrejött bevételi-kiadási és strukturális törést a térségben bekövetkezett két válság hatásaként is értékelhetjük. Az 1998 nyarán bekövetkezett orosz pénzügy válság elsősorban a volt Szovjetunió Oroszországgal szorosabb kapcsolatot fenntartó államait érintette, míg a jugoszláv (koszovói) válság a Balkán térségét tette gazdaságilag bizonytalanná. A válságokra az egyes gazdaságok a fellendülés szakaszában másként reagáltak, immáron tudatos gazdaságpolitikával indultak el a saját növekedési pályájukon.

A 7.2.2. alfejezetben regressziószámítás segítségével olyan modellt készítettem, amely alkalmas a költségvetés változásának a gazdasági növekedésre gyakorolt hatását kimutatni, elkülöníteni. Ahhoz, hogy ez a hatás valóban elkülönülten álljon rendelkezésre, számos más hatást reprezentáló változót kellett szerepeltetni. A növekedés endogén részét (az egyszerűség kedvéért) a *késleltetett növekedéssel*, az ágazati (és mikroszintű) gazdaságpolitika hatásait az erre a célra kialakított, kiszámított *reformfolyamat indexszel*, míg a monetáris folyamatokat az *inflációs rátával* mértem. A reformfolyamat mérésére szolgáló index kidolgozását részletesen a 7.1. alfejezetben mutattam be. A fiskális politika hatását a legfőbb

költségvetési mutatók, illetve azok változásának paraméterein keresztül figyeltem meg. A különböző módszerrel, különböző adatbázisokból becsült regressziós paraméterek értékeit a 22. táblázat mutatja.

Amennyiben elfogadjuk, hogy a fiskális politika valamilyen úton gyakorolt hatást a növekedésre, akkor a költségvetés változásának hatása jelentős. A fiskális megszorítások expanzív hatásúak, a költségvetés GDP arányos egyenlegének 1 százalékpontnyi javulása a növekedés mértékét 0,3-0,5 százalékponttal növeli. A bevételek változásának nagyobb hatása van, mint a kiadások változásának. A GDP arányos bevételek egy százalékpontos növelése a gazdasági növekedés 0,5-1,1 százalékpontos növekedését eredményezi, a kiadások azonos változásának hatása 0,2-0,5 százalékpontnyi visszafogás. A modellek az átmenet első szakaszában jobban illeszkednek, az átmenet végén a költségvetési politika hatása kisebb, de a hatások iránya mindkét szakaszban megegyezik.

22. táblázat: A fiskális politika hatása a növekedésre (regressziós paraméterek)

Modell	Adatbázis	Idő	<i>fisbal</i>	<i>fisbal_1</i>	<i>adj</i>	<i>revch</i>	<i>expch</i>
2	Fő	teljes	0,22	-0,36	–	–	–
3	Fő	teljes	–	–	0,31	–	–
4	Fő	teljes	–	–	–	0,73	-0,24
5	Fő	teljes	–	–	–	0,68	-0,28
6	Fő	teljes	–	–	–	0,82	-0,41
7	Fő	teljes	–	–	–	0,93	-0,45
8	Fő	teljes	–	–	–	0,53	-0,29
9	Fő	teljes	–	–	–	0,48	-0,28
10	Fő	korai	–	–	–	0,50	-0,31
11	Fő	kései	–	–	–	0,33	-0,22
–	EBRD	teljes	0,66	-0,51	–	–	–
–	EBRD	teljes	–	–	0,48	–	–
–	EBRD	teljes	–	–	–	1,03	-0,54
–	EBRD	korai	–	–	–	1,05	-0,49
–	EBRD	kései	–	–	–	0,64	–
–	EBRD	kései	–	–	0,53	–	–
–	EBRD	kései	0,28	–	0,40	–	–
Átlag	–	teljes	0,44	-0,44	0,40	0,74	0,36

fisbal = az államháztartás egyenlege, *fisbal_1* = a *fisbal* egy időszakos késleltetettje

adj = az államháztartás egyenlegének változása

revch = az államháztartás bevételeinek változása, *expch* = az államháztartás kiadásainak változása

A fő adatbázis esetén a kiadások a nettó kölcsönnyújtással korrigálva kerültek kiszámításra.

A költségvetési bevételek növekedésének GDP növekedést serkentő hatása arról árulkodik, hogy az átmenet során *nem-keynesi hatásmechanizmusok* domináltak. A késleltetett változók eltérő irányú hatása pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy

a hatások egy része nem azonnal, hanem csak a következő évben jelentkeznek. A szereplők kései reakciója a *várakozások adaptív jellegét* támasztja alá, a bevezetésben megfogalmazott hipotézis helyességét igazolja.

A növekedés tényezőinek elemzése során az is megerősítést nyert, hogy a magas infláció kisebb növekedéssel társul, de az infláció dinamikájáról egyértelmű képet nem sikerült alkotni (nem is volt cél). A gyors reformfolyamat az átmenet első felében egyértelműen segítette a növekedést, a második felében formálisan hátráltatójává vált, ez azonban csak a reformok konvergenciájának jele, a jelentősebb visszaesést elszenvedett, lassabb reformerek az ezredforduló után nagyobb növekedési ütemet képesek produkálni.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a *költségvetési politikának* vannak az államháztartási bevételek-kiadások-*egyenleg szintjén mérhető hatásai* is. Ezek elsősorban *az egyensúly megteremtésével függenek össze*, ha a belső egyensúly fennáll, vagy az egyensúlytalanság nem jelentős, akkor a költségvetési politika a növekedés feltételeit biztosítja. Ezen a ponton természetes *a pozitív visszacsatolás: a növekvő gazdaság belső egyensúlya könnyebben biztosítható.*

A 7.3. alfejezet a kutatómunka során összeállított adatbázis részletes elemzésén alapul. Az országok eltérő mértékű költségvetési ingadozásait kiszűrve definiáltam a kisebb, a jelentős és a tartós megszorításokat és lazításokat. A kisebb és a jelentős megszorításokat a kiadások csökkentésének mértéke különbözteti meg leginkább egymástól, de jelentős megszorítás esetén az adóbevételek szerkezete is nagyobb mértékben változik. A kisebb és a jelentős lazítások élesebben elváló karakterekkel rendelkeznek: a jelentős lazítások jellegtelenebb bevételi tételeket érintenek (a nem adójellegű bevételeket és az egyéb adókat), míg a kisebb lazítások a vállalászási nyereségadó csökkentésében nyilvánulnak meg. A kiadási oldalon a kisebb lazítás csak a transzferek növekedését jelenti, míg a jelentős lazítás minden kiadási főcsoportot azonos mértékben érint.

A tartós és az átmeneti intézkedések is eltérőek. A tartós megszorítások nagyobbak az átmenetieknél, a lazítások viszont pontosan fordítva viselkednek. A megszorítások idején a közvetett eszközök hatékonyak, míg a lazításoknál a közvetlenek. *Az elméletileg hosszabb távon tarthatatlan változások* (például a tőkekiadások drasztikus csökkentése) a gyakorlatban, *Kelet-Európában is átmenetinek bizonyultak. Mind a költségvetési akció iránya, mind a nagysága más összetételt és más makrogazdasági hatást eredményez.* Ez az általános megállapítás egybecseng

Giavazzi és Pagano korábbi eredményeivel, a nem lineáris hatások tekintetében. Szintén a piacgazdasági modellekhez hasonló képet mutat ***a költségvetési lazítások állami újraelosztást növelő jellege***. Számos területen a részletek elemzése ellentétes eredményre vezet Alesina és szerzőtársai kutatásaihoz képest. Az eltérések jelentős része a ***kelet-európai rendszerváltás sajátosságaival függ össze, például az adórendszer gyökeres reformjával, új adónemek bevezetésével, a költségvetési korlát keményedésével***.

A választások éveiben a rendelkezésre álló reáljövedelem növelése több költségvetési tételen keresztül is megvalósult, de a *politikai ciklusok* létét a rendelkezésre álló adatok alapján *egyértelműen* sem megerősíteni, sem megcáfolni nem lehet. Ez a megállapítás igaz a gazdasági teljesítményre és a költségvetésre egyaránt. Érdekes megfigyelés, hogy a ciklusok egyáltalán nem mutathatók ki az EBRD hivatalos statisztikáiból, de a szakirodalom szerint könnyen manipulálható tételek kiszűrése után a ciklusok előtűnnek. A megfigyelt politikai ciklusok a gazdasági növekedésben éppen ellentétesek a piacgazdaságokban tapasztaltakkal, míg a költségvetési egyenleg alakulásában hasonlóak.

Végezetül a különböző típusú költségvetési politika makrogazdaságra gyakorolt hatásainak elemzése alapján sikerült megtalálni azt a stratégiát, amely az átmenet éveiben a leghatékonyabb lett volna. Ez a stratégia egy jelentős megszorítást követően két év kisebb lazítást tartalmaz, az akciók tipikus jegyeit hordozva. A stratégia a makrogazdaság növekedését és a külső és belső egyensúlyt is képes lett volna fenntartani. Az optimumhoz legközelebb az Észtország által választott út állt.

A dolgozat eredményei a rendszerváltás időszakának költségvetési politikájáról hasznos és értékes információt jelentenek. A kutatómunka a dolgozattal nem zárul le szükségszerűen, számos további kutatási irány körvonalazódik.

Szorosan a disszertáció elemzéseiből kiindulva az előzőekben bemutatotthoz hasonló számítások elvégezhetők az országok bizonyos csoportjaira is (legyen a felosztás klasszikus, például balti országok, Dél-Kelet Európa, vagy éppen a fentiekben kidolgozott Gyors Reformerek, Követők, Lemaradók), esetleg országokra vonatkozóan. A részletesebb számszerű elemzés minden bizonnyal feltárhat olyan egyedi jellegzetességeket, amelyek most rejtve maradtak. A kisebb adathalmaz

ugyanakkor még kevésbé szignifikáns, statisztikai értelemben bizonytalanabb becslésekhez vezetne.

Érdekes lehet az elemzés módszertanának fejlesztése. A dolgozat egyik eredményeként létrejött adatbázis több ponton hiányos. A kiegyensúlyozatlan panelekre, illetve általánosan a hiányos adatbázisokra vonatkozó becslési technikákat a konkrét esetben felmerült problémák kezeléséhez lehet igazítani. Ez a munka jelentős matematikai háttérrel igényel, és önmagában is egy külön kutatás tárgya lehet. Kérdéses, hogy megéri-e a fáradság, hiszen a különböző becslési technikák a dolgozatban nem vezettek lényegesen eltérő eredményekre. Egy jól kidolgozott, de nagyon speciális technika is haszontalanná válhat, ha néhány újabb adat, információ beépül az adatbázisba.

A költségvetés politikai oldala részben csak verbálisan, az egyes ország-leírásokban lett megvilágítva. A politikai ciklusokkal kapcsolatos elemzéseknek csak egyik lehetséges eszköze a választási ciklusok elemzése. Bár az utóbbi nem vezetett egyértelmű eredményre, további politikai tényezők vizsgálata (például a kormány összetettsége, pártállása, a politikai rendszer felépítése, a költségvetés megalkotási folyamata, a minisztériumok alkupozíciója) érdemi következtetések levonásához vezethet. A továbbfejlesztés ilyen irányú lehetőségét a politikai tényezők szubjektivitása (például nincs tisztán elnöki vagy parlamentáris rendszer) korlátozza.

Az idő előrehaladtával újabb kérdések megválaszolására nyílik majd lehetőség. Az Európai Unió bővítése néhány országban a szigorú értelemben vett átmenet, transzformáció folyamatát lezárta, másutt még a csatlakozás lehetősége is a jövő kérdése. Részben maga az Uniós tagság, részben a Gazdasági és Monetáris Unióhoz való csatlakozás (az euróövezetbe való belépés) is jár költségvetési politikai kihívásokkal. A maastrichti kritériumoknak való jövőbeni megfelelést az elmúlt évek politikája is befolyásolta. Ahol nem halmozódott fel jelentős államadósság, ahol megszokottá vált a fiskális szigor, ott könnyebb lesz teljesíteni a követelményeket. ***Így a dolgozat eredményei alapjául szolgálhatnak az elkövetkezendő évtized költségvetési politikai kutatásaihoz is.***

Függelék

1. sz. függelék: A GFS-rendszer kimutatásai

A bevételek osztályozása

1	Bevétel		
11	Adók	12	Szociális terhek
111	Jövedelem, nyereség és tőkenyereség után fizetendő adók	121	Társadalombiztosítási járulékok
112	Bér és munkaerő után fizetendő adók	122	Más járulékok
113	Vagyonadók	13	Juttatások
114	Árukra és szolgáltatásokra kivetett adók	131	Külföldi kormányzatoktól
1141	Általános, árukra és szolgáltatásokra kivetett adók	132	Nemzetközi szervezetektől
11411	Hozzáadottérték-adó (ÁFA)	133	Más államháztartási egységektől
11412	Forgalmi (értékesítési) adó	14	Egyéb bevételek
11413	Áruforgalmi adó	141	Vagyonhoz kapcsolódó bevételek
1142	Fogyasztási adók	142	Áruk és szolgáltatások értékesítése
1143	Monopóliumokból származó nyereség	143	Bírságok, büntetések, kötbérek
1144	Különleges szolgáltatások adói	144	Önkéntes transferek (nem juttatások)
1145	Használati jogokból származó adók	145	Vegyes és nem azonosított bevételek
115	Nemzetközi kereskedelemre és tranzakciókra kivetett adók		
116	Egyéb adók		

Forrás: Government Finance Statistics Manual, 2001

A kiadások közgazdasági osztályozása

2	Kiadás		
21	Munkavállalók díjazása	26	Juttatások
211	Bérek és fizetések	261	Külföldi kormányoknak
212	Szociális terhek	262	Nemzetközi szervezeteknek
22	Áruk és szolgáltatások felhasználása	263	Más államháztartási szerveknek
23	Befektetett eszközök felhasználása	27	Társadalmi juttatások
24	Kamatok	271	Társadalombiztosítási juttatások
241	Nem rezidenseknek	272	Segélyek
242	Nem államháztartáshoz tartozó rezidenseknek	273	Munkáltatói juttatások
243	Más államháztartási szerveknek	28	Egyéb kiadások
25	Támogatások, szubvenciók	281	Vagyonhoz kapcsolódó, nem kamatjellegű kiadások
251	Közintézményeknek	282	Vegyes egyéb kiadások
252	Magánvállalatoknak		

Forrás: Government Finance Statistics Manual, 2001

A kiadások funkcionális osztályozása

7	Összes kiadás	706	Lakás és komfort
701	Általános közszolgáltatások	7061	Lakásfejlesztés
7011	Végrehajtó és jogi szervek, pénzügyi és költségvetési szervek, külügyek	7062	Közösségi fejlesztés
7012	Külföldi gazdasági segítség	7063	Vízellátás
7013	Általános szolgáltatások	7064	Közvilágítás
7014	Alap kutatás	7065	Lakás és komfort K+F
7015	Általános közszolgáltatások K+F	7066	Egyéb lakás és komfort
7016	Egyéb általános közszolgáltatások	707	Egészségügy
7017	Államadósság tranzakciók	7071	Gyógyszerek, készülékek és felszerelések
7018	Az államháztartás különböző szintjei közti általános transferek	7072	Járóbetegellátás
702	Védelem	7073	Kórházi ellátás
7021	Katonai védelem	7074	Közegészségügyi szolgáltatások
7022	Civil védelem	7075	Egészségügyi K+F
7023	Külföldi katonai segítség	7076	Egyéb egészségügy
7024	Védelmi K+F	708	Kikapcsolódás, kultúra, vallás
7025	Egyéb védelem	7081	Kikapcsolódás, sport szolgáltatások
703	Közrend és közbiztonság	7082	Kulturális szolgáltatások
7031	Rendőrség	7083	Műsorsugárzás és kiadás
7032	Tűzoltóság	7084	Vallási szolgáltatások
7033	Bíróságok	7085	Kikapcsolódási, sport és vallási K+F
7034	Börtönök	7086	Egyéb kikapcsolódás, kultúra, vallás
7035	Közrend és közbiztonság K+F	709	Oktatás
7036	Egyéb közrend és közbiztonság	7091	Iskola előtti és általános iskolai oktatás
704	Gazdasági ügyletek	7092	Középiskolai oktatás
7041	Általános gazdasági, kereskedelmi és munkaügyek	7093	Érettségi utáni szakképzés
7042	Mezőgazdaság, erdőművelés, halászat és vadászat	7094	Felsőoktatás
7043	Energia	7095	Nem definiálható szintű oktatás
7044	Bányászat, ipar és építőipar	7096	Oktatási kiegészítő szolgáltatások
7045	Közlekedés	7097	Oktatási K+F
7046	Kommunikáció	7098	Egyéb oktatás
7047	Egyéb ágazatok	710	Szociális háló
7048	Gazdasági K+F	7101	Betegség és rokkantság
7049	Egyéb gazdasági ügyletek	7102	Öregség
705	Környezetvédelem	7103	Özvegyek és árvák
7051	Hulladékkezelés	7104	Család és gyerekek
7052	Szennyvízkezelés	7105	Munkanélküliség
7053	Szennyeződés csökkentés	7106	Lakhatás
7054	A táj és a biodiverzitás védelme	7107	Kirekesztettség
7055	Környezetvédelmi K+F	7108	Szociális háló K+F
7056	Egyéb környezetvédelem	7109	Egyéb szociális háló

Forrás: Government Finance Statistics Manual, 2001

Kormányzati Műveletek Jegyzéke

EREDMÉNYT BEFOLYÁSOLÓ TÉTELEK

BEVÉTELEK

Adók

Társadalombiztosítási hozzájárulások

Juttatások²⁹

Egyéb bevételek

KIADÁSOK

Munkavállalók díjazása

Áruk és szolgáltatások felhasználása

Befektetett eszközök felhasználása

Kamatfizetés

Segélyek

Juttatások

Szociális juttatás

Egyéb kiadások

NETTÓ/BRUTTÓ³⁰ MŰKÖDÉSI EGYENLEG

NEM PÉNZÜGYI ESZKÖZÖK TRANZAKCIÓI

NEM PÉNZÜGYI ESZKÖZÖK NETTÓ NÖVEKMÉNYE

Befektetett eszközök

Készletváltozás

Egyéb forgóeszközök

Nem előállított eszközök

Nettó kölcsönadás / kölcsönfelvétel

PÉNZÜGYI ESZKÖZÖK TRANZAKCIÓI (FINANSZÍROZÁS)

PÉNZESZKÖZÖK NETTÓ NÖVEKMÉNYE

Hazai

Külföldi

KÖTELEZETTSÉGEK NETTÓ NÖVEKMÉNYE

Hazai

Külföldi

Forrás: Government Finance Statistics Manual, 2001

²⁹ Az 1986-os kézikönyv szerint a juttatások (viszonytalan átutalások, grants) a bevételektől elkülönítve szerepeltek, a legtöbb országban ennek megfelelően külön rovatban találjuk meg ezeket a tételeket.

³⁰ Nettó egyenleg = bevételek – kiadások. Bruttó egyenleg = bevételek – amortizáción kívüli kiadások

Az államháztartási cash-flow kimutatás (Statement of Sources and Uses of Cash)

MŰKÖDÉSI (FOLYÓ) CASH-FLOW

MŰKÖDÉSI TEVÉKENYSÉGBŐL BEFOLYÓ KÉSZPÉNZ

- Adók
- Társadalombiztosítási hozzájárulások
- Juttatások
- Egyéb bevételek

MŰKÖDÉSI TEVÉKENYSÉGRE KIFOLYÓ KÉSZPÉNZ

- Munkavállalók díjazása
- Áruk és szolgáltatások felhasználása
- Kamatfizetés
- Segélyek
- Juttatások
- Szociális juttatás
- Egyéb kiadások

Működési tevékenység nettó pénzárama

BERUHÁZÁSI CASH-FLOW

NEM PÉNZÜGYI ESZKÖZÖK VÁSÁRLÁSA

- Befektetett eszközök
- Stratégiai készletek
- Egyéb forgóeszközök
- Nem előállított eszközök

NEM PÉNZÜGYI ESZKÖZÖK ELADÁSA

- Befektetett eszközök
- Stratégiai készletek
- Egyéb forgóeszközök
- Nem előállított eszközök

Befektetési tevékenység nettó pénzárama

FINANSZÍROZÁSI CASH-FLOW

PÉNZESZKÖZÖK (KIVÉVE KÉSZPÉNZ) NETTÓ NÖVEKMÉNYE

- Hazai
- Külföldi

KÖTELEZETTSÉGEK NETTÓ NÖVEKMÉNYE

- Hazai
- Külföldi

Finanszírozási tevékenység nettó pénzárama

A PÉNZESZKÖZÖK NETTÓ ÁLLOMÁNYVÁLTOZÁSA

Forrás: Government Finance Statistics Manual, 2001

2. sz. függelék: A költségvetés felbontása az empirikus elemzésben

Ország	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
BEVÉTELEK ÉS JUTTATÁSOK														
Jövedelemadók														
<i>Személyi jövedelemadó</i>														
<i>Társasági adók</i>														
<i>Egyéb jövedelmi adók</i>														
Társadalombiztosítási, munkavállalói és munkaadói járulékok														
Bérezéshez és foglalkoztatáshoz kapcsolódó adók														
Vagyoni típusú adók														
Termékek és szolgáltatások adói														
<i>Általános forgalmi adó</i>														
<i>Fogyasztási adó</i>														
<i>Pénzügyi monopóliumok, egyéb termék- és szolgáltatási adók</i>														
Vámok és vámjellegű befizetések														
Egyéb adók														
Köztérhek összesen														
Vállalkozási														
Nem vállalkozási (terítés, bírság)														
Nem adójellegű folyó bevételek összesen														
Folyó bevételek összesen														
Tőkenüveletek bevételei összesen														
Juttatások összesen														
KIADÁSOK ÉS TÁMOGATÁSOK														
Személyi kiadások (járulékokkal)														
Termékek és szolgáltatások vásárlása														
Közszolgáltatások kiadásai összesen														
Vállalkozások támogatása														
Háztartások + non-profit támogatása														
Egyéb														
Támogatások és működési célú pénzeszközátadások														
Kamatkiadások összesen														
Folyó kiadások és folyó támogatások összesen														
Tőkejellegű kiadások összesen														
Felhalmozási célú pénzeszközátadások összesen														
Tőkejellegű kiadások és támogatások összesen														
Külsőhöz nyújtása összesen														
Konszolidált bevételek összesen														
Konszolidált kiadások összesen														
Fiskális egyenleg														
Elsődleges egyenleg														

3. sz. függelék: Az EBRD költségvetési adatai

a) Az államháztartás egyenlege a GDP százalékában

Ország	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Albánia	-6,1	-20,7	-23,1	-15,5	-12,6	-10,1	-12,1	-12,9	-11,4	-12,1	-9,1	-8,2	-6,9	-5,6
Fehéroroszország			-2	-5,5	-3,5	-2,7	-1,5	-0,7	-1	-2	-0,2	-1,9	-1,8	-1,6
Bosznia-Hercegovina					-1,7	-0,3	-4,4	-0,5	-5,2	-5,8	-5,7	-4,7	-3,6	0,3
Bulgária	-8,1	-4,5	-2,9	-10,9	-5,7	-5,6	-10,3	-2,4	1	-0,9	-1	-0,9	-0,6	0
Horvátország			-3,9	-0,8	1,2	-1,4	-1	-1,9	-1	-8,2	-6,5	-6,8	-4,8	-4,6
Csehország	-0,2	-1,9	-3,1	2,6	-1,2	-1,1	-1,7	-2,7	-2,4	-2,8	-4,4	-5,1	-6,7	-5,8
Észtország		5,2	-0,3	-0,7	1,3	-1,3	-1,5	2,2	-0,3	-4,6	-0,7	0,4	1,2	0,5
Magyarország	0	-2,9	-6,1	-6	-7,5	-6,7	-5	-4,8	-4,8	-3,4	-3,4	-4,7	-9,3	-5,6
Lettország			-0,8	0,6	-4,4	-4	-1,8	0,3	-0,8	-3,9	-3,2	-2	-2,7	-2
Litvánia	-5,4	2,7	0,8	-5,3	-4,8	-4,4	-4,5	-1,8	-5,8	-8,5	-2,8	-2	-1,2	-1,9
Macedónia		-4,5	-9,8	-13,4	-2,7	-1	-1,4	-0,4	-1,7	0	1,8	-7,2	-5,7	-1,6
Moldova		0	-26,6	-7,5	-10,6	-5,8	-7	-9,3	-6,5	-5,5	-1,4	-0,3	-0,9	1
Lengyelország	3,1	-2,1	-4,9	-2,4	-2,2	-3,1	-3,3	-3,1	-3,2	-3,3	-3,5	-5,5	-6,7	-6,9
Románia	1	3,3	-4,6	-0,4	-2,2	-2,5	-3,9	-4,6	-5	-3,5	-3,7	-3,5	-2,7	-2,4
Szerbia és Montenegró											-0,9	-1,3	-4,5	-2,5
Szlovákia			-11,9	-6	-1,5	0,4	-1,3	-5,2	-5	-6,3	-10,4	-7,3	-7,2	-3,6
Szlovénia	-0,3	2,6	0,3	0,6	-0,2	-0,3	-0,2	-1,7	-1,4	-0,9	-1,3	-1,1	-3,2	-1,4
Ukrajna			-25,4	-16,2	-8,7	-6,1	-3,2	-5,4	-2,8	-2,4	-1,3	-1,6	0,5	-0,2

b) Az államháztartás kiadásai a GDP százalékában

Ország	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Albánia	62,1	61,9	43,9	40,2	36,3	34,3	30,3	30,2	34,3	34,8	31,9	30,4	29	28,5
Fehéroroszország				56,6	50,5	45,1	40,7	46,2	45,4	47,3	45,9	46,8	42	46,2
Bosznia-Hercegovina					18	29,4	52,7	39,7	61,8	67,1	59,3	54,3	52,7	47,3
Bulgária	65,9	45,6	45,4	48,1	45,7	43	42	33,1	37	39,6	39,7	38,6	37,2	37
Horvátország			37	33	42	47	45,3	44,4	46,7	56,6	52,7	51,5	50	49,5
Csehország				41,9	43,3	43,4	42,2	41,7	40,9	41,9	43,7	44,2	46,6	46,3
Észtország			34,9	40,3	38,3	40,8	40,5	37,6	40,5	43,5	38,5	37,3	38,4	37,9
Magyarország	53,5	54,3	61,6	62,2	62,1	56,1	37,1	35,1	35	35,4	34,9	41,6	41,5	35,7
Lettország			28,2	35,2	38,2	40,5	48,8	49,5	50,4	44,8	47,1	51,8	54,2	48,9
Litvánia	49,1	38,7	31,3	33,3	29,3	27,9	39,5	41	43,3	44,1	42	37,2	38,8	43,9
Macedónia			48,2	54,5	54,2	46,5	34,2	33,5	37,6	40,3	33,6	31,7	31,3	35,9
Moldova		24,7	28,5	23,4	30,5	29,9	38,7	43,2	39,5	32,7	33,8	29,3	32	30,2
Lengyelország	39,8	48,9	50,4	50,5	49,2	49,9	46,4	45,8	42,7	42,8	41,7	43,6	44,1	44,8
Románia	38,7	38,7	42	34,2	33,9	34,5	33,8	34	34,7	35,2	34,8	33,4	32,7	33,6
Szerbia és Montenegró											37,6	40,2	47,3	45,1
Szlovákia				51	48	47	47	45,5	42,9	43,3	45,4	47,7	47,4	47,9
Szlovénia	49,6	41,1	45,8	46,7	46,1	45,7	42,9	43,8	44,4	44,5	42,2	42,6	42,6	41,8
Ukrajna			58,4	54,5	48,1	42,7	39,9	44,2	38,4	34,2	34,7	35,1	35,9	34,1

c) Az államháztartás bevételei a GDP százalékában

Ország	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Albánia	56	41,2	20,8	24,7	23,7	24,2	18,2	17,3	22,9	22,7	22,8	22,2	22,1	22,9
Fehéroroszország				51,1	47	42,4	39,2	45,5	44,4	45,3	45,7	44,9	40,2	44,6
Bosznia-Hercegovina					16,3	29,1	48,3	39,2	56,6	61,3	53,6	49,6	49,1	47,6
Bulgária	57,8	41,1	42,5	37,2	40	37,4	31,7	30,7	38	38,7	38,7	37,7	36,6	37
Horvátország			33,1	32,2	43,2	45,6	44,3	42,5	45,7	48,4	46,2	44,7	45,2	44,9
Csehország				44,5	42,1	42,3	40,5	39	38,5	39,1	39,3	39,1	39,9	40,5
Észtország			34,6	39,6	39,6	39,5	39	39,8	40,2	38,9	37,8	37,7	39,6	38,4
Magyarország	53,5	51,4	55,5	56,2	54,6	49,4	32,1	30,3	30,2	32	31,5	36,9	32,2	30,1
Lettország			27,4	35,8	33,8	36,5	47	49,8	49,6	40,9	43,9	49,8	51,5	46,9
Litvánia	43,7	41,4	32,1	28	24,5	23,5	35	39,2	37,5	35,6	39,2	35,2	37,6	42
Macedónia			38,4	41,1	51,5	45,5	32,8	33,1	35,9	40,3	35,4	24,5	25,6	34,3
Moldova		24,7	1,9	15,9	19,9	24,1	31,7	33,9	33	27,2	32,4	29	31,1	31,2
Lengyelország	42,9	46,8	45,5	48,1	47	46,8	43,1	42,7	39,5	39,5	38,2	38,1	37,4	37,9
Románia	39,7	42	37,4	33,8	31,7	32	29,9	29,4	29,7	31,7	31,1	29,9	30	31,2
Szerbia és Montenegró											36,7	38,9	42,8	42,6
Szlovákia				45	46,5	47,4	45,7	40,3	37,9	37	35	40,4	40,2	44,3
Szlovénia	49,3	43,7	46,1	47,3	45,9	45,4	42,7	42,1	43	43,6	40,9	41,5	39,4	40,4
Ukrajna			33	38,3	39,4	36,6	36,7	38,8	35,6	31,8	33,4	33,5	36,4	33,9

4. sz. függelék: A transformációs reformok indexei

Az alábbi táblázatok a vizsgált 18 ország EBRD által számított transformációs indexeit tartalmazzák.

Albánia

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB	1,0	2,0	3,0	3,0	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7
KLIB	1,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3
KPRI	2,0	2,0	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
NPRI	1,0	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3
VREF	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0
VPOL	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7
INFR					1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	2,0	2,0	2,0	2,0
BREF	1,0	1,0	1,3	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3
PREF	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7

Bosznia-Hercegovina

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB					1,0	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
KLIB					1,0	1,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,7
KPRI					2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,7	3,0	3,0
NPRI					1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3
VREF					1,0	1,0	1,0	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	2,0
VPOL					1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
INFR					1,0	1,3	1,3	1,3	1,3	2,0	2,0	2,3	2,3
BREF					1,0	1,0	1,0	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
PREF					1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,7	1,7

Bulgária

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB	3,0	3,0	3,0	3,0	2,7	2,7	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3
KLIB	3,0	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
KPRI	1,0	1,0	1,7	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,7	3,7	3,7	3,7
NPRI	1,0	1,7	2,0	2,0	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,7	3,7	3,7	3,7
VREF	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,7
VPOL	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
INFR					1,3	1,7	2,0	2,0	2,3	2,7	2,7	2,7	2,7
BREF	1,0	1,7	2,0	2,0	2,0	2,0	2,7	2,7	2,7	3,0	3,0	3,3	3,3
PREF	1,0	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3

Cseh Köztársaság

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB	3,3	3,7	3,7	3,7	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
KLIB	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
KPRI	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
NPRI	1,0	2,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
VREF	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3	3,3	3,3
VPOL	2,0	2,0	2,7	2,7	2,7	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
INFR					2,3	2,3	2,7	2,7	2,7	2,7	3,0	3,0	3,0
BREF	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3	3,7	3,7	3,7
PREF	1,0	1,0	2,0	2,7	2,7	2,7	2,7	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0

Észtország

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB	2,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
KLIB	2,0	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3
KPRI	1,0	2,0	3,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
NPRI	1,0	1,0	2,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
VREF	1,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3	3,3
VPOL	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7
INFR					2,3	2,3	2,3	3,0	3,0	3,7	3,7	3,0	3,0
BREF	1,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7
PREF	1,0	1,0	1,7	1,7	1,7	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3

Fehéroroszország

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB	1,0	2,0	3,0	3,0	3,7	3,7	4,0	2,7	2,3	2,3	2,7	2,7	2,7
KLIB	1,0	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	1,0	1,0	1,0	1,7	2,0	2,3	2,3
KPRI	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3
NPRI	1,0	1,0	1,7	1,7	1,7	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
VREF	1,0	1,0	1,0	1,0	1,7	1,7	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
VPOL	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0
INFR					1,0	1,0	1,0	1,0	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3
BREF	1,0	1,0	1,0	1,0	2,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,7	1,7
PREF	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0

Horvátország	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
KLIB	3,0	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3
KPRI	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
NPRI	1,0	2,0	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3
VREF	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7
VPOL	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
INFR					1,7	1,7	1,7	2,0	2,3	2,3	2,7	2,7	2,7
BREF	1,0	1,0	2,0	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	3,0	3,3	3,3	3,7	3,7
PREF	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,7	2,7

Lengyelország	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
KLIB	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
KPRI	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
NPRI	2,0	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3
VREF	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3	3,3
VPOL	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
INFR					2,3	2,7	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
BREF	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3
PREF	2,0	2,0	2,0	2,0	3,0	3,0	3,3	3,3	3,3	3,7	3,7	3,7	3,7

Lettország	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB	3,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
KLIB	1,0	2,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
KPRI	1,0	2,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
NPRI	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3
VREF	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	3,0	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	3,0
VPOL	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,7
INFR					2,0	2,3	2,3	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7
BREF	1,0	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	2,7	3,0	3,0	3,3	3,7	3,7
PREF	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	3,0	3,0

Litvánia	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB	2,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3
KLIB	1,0	2,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3
KPRI	1,0	2,7	3,3	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
NPRI	1,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,7	3,7
VREF	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	3,0	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	3,0	3,0
VPOL	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,7	3,0	3,0	3,0
INFR					1,7	1,7	2,0	2,3	2,3	2,7	2,7	2,7	2,7
BREF	1,0	1,0	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
PREF	1,0	1,0	1,7	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,7	3,0	3,0	3,0	3,0

Macedónia	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB	3,0	3,0	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
KLIB	3,0	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3
KPRI	3,0	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
NPRI	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
VREF	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3
VPOL	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0
INFR					1,3	1,7	1,7	1,7	1,7	2,0	2,0	2,0	2,0
BREF	1,0	1,0	1,3	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
PREF	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7

Magyarország	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
KLIB	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
KPRI	1,0	2,0	3,0	3,7	3,7	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
NPRI	2,0	2,0	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
VREF	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3
VPOL	2,0	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
INFR					3,0	3,0	3,0	3,3	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7
BREF	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
PREF	2,0	2,0	2,0	2,0	3,0	3,0	3,3	3,3	3,3	3,7	3,7	3,7	3,7

Moldova	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB	1,0	3,0	3,3	3,3	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7
KLIB	1,0	2,0	2,0	2,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3
KPRI	1,0	1,0	1,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3
NPRI	1,0	1,0	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
VREF	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	1,7
VPOL	1,0	1,7	1,7	1,7	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0
INFR					1,0	1,3	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0
BREF	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
PREF	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0
Románia	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
KLIB	1,0	3,0	3,0	4,0	4,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
KPRI	1,0	2,0	2,0	2,3	2,7	3,0	3,3	3,3	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7
NPRI	1,7	1,7	2,0	2,0	2,0	2,7	2,7	2,7	2,7	3,0	3,3	3,3	3,3
VREF	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0
VPOL	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
INFR					1,0	1,0	1,7	2,7	2,7	3,0	3,0	3,0	3,0
BREF	1,0	1,0	1,0	2,0	3,0	3,0	2,7	2,3	2,7	3,0	3,0	3,0	3,0
PREF	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0
Szerbia és Montenegró	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB					2,7	2,7	2,7	2,3	2,3	2,3	4,0	4,0	4,0
KLIB					1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	3,0	3,3	3,3
KPRI					3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
NPRI					1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	2,0	2,3
VREF					1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0
VPOL					1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
INFR					1,3	1,3	1,7	1,7	1,7	2,0	2,0	2,0	2,0
BREF					1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	2,3	2,3
PREF					1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,7	2,0
Szlovákia	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3
KLIB	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
KPRI	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
NPRI	1,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
VREF	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	2,7	2,7	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
VPOL	2,0	2,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
INFR					1,7	1,7	1,7	1,7	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3
BREF	2,0	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	3,0	3,3	3,3	3,3
PREF	1,0	1,0	2,0	2,7	2,7	2,7	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,7
Szlovénia	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB	3,3	3,3	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
KLIB	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
KPRI	3,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
NPRI	1,0	1,0	2,0	2,0	2,7	2,7	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
VREF	1,0	1,0	2,0	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	3,0	3,0
VPOL	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,7	2,7	2,7	2,7
INFR					1,7	2,0	2,0	2,7	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
BREF	1,0	2,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3
PREF	2,0	2,0	2,0	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7
Ukrajna	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ÁLIB	1,0	1,0	1,0	3,0	3,7	3,7	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
KLIB	1,0	1,0	1,0	1,0	3,0	3,0	3,0	2,7	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
KPRI	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	3,0	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,7	4,0
NPRI	1,0	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,7	3,0	3,0	3,0
VREF	1,0	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0
VPOL	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
INFR					1,0	1,0	1,7	1,3	1,3	2,0	2,0	2,0	2,0
BREF	1,0	1,0	1,0	1,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,3
PREF	1,0	1,7	1,7	1,7	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0

5. sz. függelék: A supind értékei

Ország	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Albánia	0,04	0,19	0,28	0,42	0,54	0,61	0,61	0,61	0,61	0,63	0,65	0,65
Bosznia-Hercegovina								0,39	0,39	0,40	0,44	0,49
Bulgária	0,21	0,27	0,34	0,44	0,52	0,53	0,67	0,68	0,71	0,77	0,78	0,81
Csehország	0,36	0,54	0,71	0,8	0,85	0,89	0,90	0,91	0,93	0,95	0,96	0,96
Észtország	0,08	0,26	0,55	0,69	0,78	0,81	0,86	0,86	0,91	0,92	0,93	0,95
Fehéroroszország	0,00	0,08	0,18	0,19	0,36	0,29	0,24	0,20	0,18	0,21	0,23	0,28
Horvátország	0,25	0,30	0,38	0,54	0,62	0,71	0,74	0,74	0,76	0,79	0,79	0,82
Lengyelország	0,47	0,52	0,68	0,73	0,81	0,84	0,87	0,89	0,89	0,91	0,93	0,93
Lettország	0,04	0,34	0,42	0,59	0,66	0,75	0,76	0,76	0,78	0,79	0,81	0,87
Litvánia	0,04	0,20	0,51	0,62	0,71	0,76	0,77	0,77	0,79	0,82	0,85	0,90
Macedónia	0,24	0,24	0,33	0,47	0,56	0,61	0,61	0,65	0,65	0,69	0,70	0,70
Magyarország	0,42	0,52	0,65	0,73	0,87	0,89	0,96	0,99	0,99	1,00	1,00	1,00
Moldova	0,01	0,13	0,23	0,36	0,56	0,58	0,59	0,62	0,61	0,62	0,63	0,63
Románia	0,10	0,21	0,32	0,45	0,55	0,57	0,66	0,65	0,69	0,71	0,73	0,73
Szerbia és Montenegró										0,18	0,32	0,50
Szlovákia	0,36	0,53	0,67	0,75	0,79	0,83	0,84	0,85	0,86	0,88	0,90	0,91
Szlovénia	0,28	0,33	0,57	0,63	0,72	0,75	0,77	0,79	0,8	0,82	0,82	0,84
Ukrajna	0,01	0,07	0,08	0,19	0,47	0,52	0,57	0,56	0,57	0,59	0,61	0,64

6. sz. függelék: Makrogazdasági összefoglaló

A függelék anyaga eredetileg a dolgozat 4. fejezetében kapott volna helyet, de terjedelmi okok miatt és az előopponensek javaslatára a főszövegből kikerült. Mivel szerintem a dolgozat megértéséhez az itt leírtak hasznosak és szükségesek lehetnek, illetve az olvasó számára érdekesek lehetnek, nem hagytam ki a dolgozathoz. A fejezet megírásában nagy segítséget nyújtottak Imogen Bell (szerk.) *Central and South-Eastern Europe 2003* és *Eastern Europe, Russia and Central Asia 2003* című könyvei, így ezekre tételesen nem hivatkozok, mivel minden érintett országnál használtam fel információkat.

1. A Baltikum

A balti országok – 2004-től az Európai Unió tagjai – a reformfolyamat végrehajtásának úttörői a volt Szovjetunió országai között. Mind a gazdasági növekedés, mind a külföldi bizalom tekintetében élenjárók, ez utóbbit a külföldi működőtőke befektetéseknek a FÁK országokét meghaladó nagyságrendje is jelzi. [Shiells, 2003] A privatizáció mindhárom országban 2000-re lényegében befejeződött, csak néhány stratégiai ágazat egy-egy vállalata maradt ki a folyamatból. [Lainela, 2000] A balti országok több szempontból is hasonló pályát futottak be, hiszen a szovjet örökség közös (ami szerencsés módon sem államadósságot, sem külső adósságot nem tartalmazott), és az uniós tagság is egyszerre vált lehetővé a három ország számára. A részleteket elemezve azonban számos különbséget találunk, az 1998-as orosz válság hatásai és a gazdaságpolitikai reakciók jól tükrözik az eltéréseket.

Észtország

Észtország 1992 júniusában vezette be önálló valutáját, a koronát, amelyet azonnal a német márkához, majd 1999-től az euróhoz kötöttek. Az árfolyamstabilitás elsődlegessége a monetáris politika egyéb eszközeiről való lemondással járt, de az infláció letörésében, mégha lassan is, de sikeresnek bizonyult. Azzal, hogy a költségvetési hiány nem volt pénzkibocsátással finanszírozható, a büdzsé sem támasztott inflációs nyomást. Ráadásul, az észt törvények szerint csak olyan költségvetést lehet elfogadni, amely egyensúlyban van. Ez az elv biztosíthatta, hogy jelentősebb (1 %-ot meghaladó) hiány csak 1999-ben keletkezett, de jellemzően szufficittel zárt a költségvetés. Ilyen prudens gazdaságpolitika mellett államadósság is alig halmozódott fel, a költségvetés kamatterhe minimális. Az 1998-as orosz válság mindhárom balti országot jelentősen érintette, de legkevésbé Észtországot, mivel nagyfokú külkereskedelmi nyitottsága elsősorban Nyugat-Európa felé irányult. A gazdasági visszaesés így sem volt elkerülhető.

Lettország

A lett út nem csak földrajzi, de gazdasági értelemben is átmenetet képez az észt és a litván között. Nem sikerült olyan gyorsan és hatékonyan vezérelni az átmenetet, mint Észtországban de mégis gyorsabban indultak el a reformok, mint Litvániában. A privatizáció csak 1995-ben vett igazi lendületet, miután a bankrendszer egy jelentősebb csődhelyzetben túlelt. A nemzeti pénz árfolyamat,

a lat 1993 márciusi bevezetése után 1994 februárjában az SDR-hez (az IMF kvázipénzéhez) kötötték. Az orosz válság megmutatta, hogy milyen szerepe van Lettország igen erőteljes Oroszországtól való külkereskedelmi függőségének. [Taro, 1999] Úgy tűnt, hogy a szoros kapcsolatok miatt az érintettség nagyobb, és bár a bankrendszert is érzékenyen érintette a válság, a gazdasági visszaesés mértéke sokkal alacsonyabb volt a két szomszédos országénál, a balti országok közül egyedüliként, 1999-ben a GDP nőtt.

Litvánia

A litván reformok a függetlenné válást követő kormány kellő elkötelezettségének hiányában lassan indultak. Az ország 1992 októberében kilépett a rubelzónából, de a litas 1993-as bevezetése után csak 1994 áprilisában rögzítették az új valuta árfolyamát – a dollárhoz. Többszöri halogatás után végül 2002 februárjában tértek át az euróhoz kötésre. Mivel a kereskedelmi partnerek jelentősebb része a későbbi euróövezetből tevődött ki, az árfolyam-ingadozás okozta veszteségek hosszabb ideig megmaradtak. A privatizáció első fázisa 1991 és 1995 között kuponos rendszerben zajlott, majd 1997-től a külföldi eladások domináltak. Az utóbbi sikeresebbnek bizonyult. [Magnin, 1999] Az 1995-ös, a lettchez hasonló bankválságot az 1998-as orosz válság negatív hatása követte. Mivel a főbb kereskedelmi partnerek között nem csak Oroszország, de Fehéroroszország és Ukrajna is szerepelt, az oda átgyűrűző válság hosszabban fenntartotta a Litvániában kialakult recessziót.

2. Kelet-Közép Európa

A gazdasági átmenetben legtöbbet vizsgált és elemzett országok tartoznak ide. A figyelem középpontjába több okból kerültek. Egyrészt időben az első reformerek közé tartoztak, így a többi, az átalakulási folyamatba később belépő ország számára jó, vagy rossz példát mutattak. Másrészt ez az öt ország biztosította a gazdasági adatok leginkább folytonos és megbízható sorozatát a rendszerváltás kezdetétől. Az elemző számára a könnyen hozzáférhető, megbízható adat nagy könnyebbséget jelent, de a rendszerváltás folyamatairól csak az összes országgal együtt kaphatunk teljes képet.

Lengyelország

Lengyelország, Magyarországhoz hasonlóan, a korai reformerek közé tartozik. Az 1970-es évektől kezdve megindult a piacgazdasági intézményrendszerek felé közelítés, és az első posztoszocialista kormány megválasztására már 1989-ben sor került. A lengyel reformokat a sokkterápia mintapéldájaként szokás említeni az átmenetről szóló művekben. Az 1989-ben megalakult kormány Blacerowicz-terve lényegében szabaddá tette az árak mozgását, megszüntette a külkereskedelem és a magánvállalkozás alapításának korlátait. A gyors liberalizáció lehetővé tette a gyors kilábalást a válságból, a lengyel GDP, elsőként Kelet-Európában, 1992-ben növekedni kezdett. Az inflációval való küzdelem kevésbé bizonyult hatékonynak, az 1990-es közel 600 %-os szintet ugyan már a következő évben 100 % alá sikerült csökkenteni, de 10 % alá csak 2001-ben. A költségvetési és a monetáris politika összeegyeztetése nem volt feszültségektől mentes. Az egymást gyorsan váltó kormányok (1997-ig 8 kormánya volt Lengyelországnak) valamennyien a reformok hívei voltak, de az

eszközökben nem feltétlenül értettek egyet. A jelentősen független jegybank agresszív monetáris politikával igyekezett az árszínvonal stabilitását megteremteni, a zlotyt kezdetben a dollárhoz, majd egy valutakosárhoz kötve, illetve 1991 októberétől a csúszó leértékelést alkalmazva. Az 1997-es cseh, és az 1998-as orosz válság a fizetési mérleg hiányából fakadó súlyos következményekre hívta fel a figyelmet, innentől kezdve a gazdaságpolitika nagyobb figyelmet fordított a külső egyensúly megteremtésére. Korábban erre kevesebb figyelmet fordítottak, mert az 1990-es évek elején sikerült elérni a külső adósság egy részének elengedését, illetve átütemezését. A lengyel gazdaság egyik legnagyobb problémája a strukturális átalakulás részlegessége. Különböző számítások szerint a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 12-23 % közé tehető, míg az ágazat részesedése a GDP-ből csak 4 % körüli, és a rendszerváltás pillanatában már meglévő mezőgazdasági magánszektor alig mutatott hajlandóságot a változásra.

Csehország

Lengyelországgal és Magyarországgal ellentétben Csehszlovákia az 1968-as Prágai Tavasz eseményeit követően a reformok minden formájától mereven elzárkózott. Az 1989-es váltást követően viszont homlokegyenest ellentétes politika következett, 1991 elején az árak nagy részét liberalizálták, az importkorlátozásokat feloldották, a koronát 53 %-kal leértékelték, és felszámolták a többfajta árfolyam alkalmazását. Nagyon szoros monetáris politikával sikerült elérni, hogy az éves infláció nem haladta meg a 60 %-ot. Ugyanebben az évben megkezdődött a privatizáció és 1996-ra lényegében be is fejeződött. A gazdasági növekedés 1993-ban indult meg, de meglehetősen alacsony átlagos ütemet mutat napjainkig (1,9 %). Az 1997-es válság azt jelzi, hogy a reformokhoz nem szokott ország számára a sokkterápia hosszabb távon mellékhatásokkal járt. [Magnin, 1999] A gyorsan növekvő fogyasztást a termelés megfelelő szintű növekedésének hiányában az import növekedése biztosította, a fix árfolyam mellett a korona felértékelődött, ami a fizetési mérleg drasztikus romlásához vezetett. A tőkebeáramlás ezt részben fedezni tudta, de a beáramló tőke egy része portfólió-befektetés volt, ami kedvezőtlen változások esetén könnyen kivonható. (Hasonló problémák vezettek másfél évvel később az orosz válság kirobbanásához.) A külső egyensúly megteremtéséhez a fogyasztás visszafogására, és az árfolyam leértékelésére volt szükség. A stabilizációs csomag a főbb egyensúlytalanságokat helyreállította, de a gazdasági teljesítmény csökkenéséhez vezetett.

Szlovákia

Szlovákia 1993-ban igencsak furcsa helyzetben találta magát. Az ország önállóvá vált, de a gazdaságpolitika kialakításának intézményrendszere Prágában maradt. Igazán jólképzett szakembergárda, és megfelelő tapasztalat hiányában kellett megküzdeni a feladatokkal. A bankrendszer főbb központjai, ahogy az ipari kapacitások nagyobb része is a cseh területekre jutott. [Mossé, 1998] A szlovák állam és gazdaság a vártnál jobban birkózott meg ezzel a teherrel. A szlovák koronát sikerült konvertibilissé tenni, viszonylag stabilan megőrizni az árfolyamát, és 1998-tól a korábbi fix árfolyamrendszerről áttérni a lebegtetésre. Eközben – többszöri vámemelés mellett – a devizatartalékok nagymértékben növekedtek, az infláció kelet-európai mértékben alacsony maradt. A privatizáció kezdetben cseh mintára folyt, majd a Mečiar-kormány alatt a kuponok furcsa beváltásával áttértek a

menedzsmentnek történő eladásra. A szlovák gazdaság legnagyobb problémája a magas szinten stabilizálódott munkanélküliség. A hivatalos statisztikák szerint is 20 % körüli mérték a vállalatokon belüli nagyobb racionalizálás eredménye (a cseh vállalatoknak nyújtott jelentős állami támogatás puhább költségvetési korlátot tesz lehetővé) [Kornai-Maskin-Roland, 2003].

Magyarország

Magyarországon a reformfolyamatok 1968-ban indultak, az 1980-as években az európai normáknak megfelelő törvények (adó, csőd) és intézmények (kétszintű bankrendszer, kötvények, részvények) kialakítása megkezdődött. A jelentős adósságot leszámítva a magyar gazdaság kedvező helyzetből vághatott neki az átmenetnek. Az 1990-ben megválasztott kormány 1991-es stabilizációs csomagjában a privatizáció (elsősorban külső tulajdonosoknak történő eladások formájában) és az infláció féken tartása szerepelt. A célokat közelítőleg sikerült is tartani, azonban a növekvő munkanélküliséggel, a külső és belső egyensúlytalansággal nem tudott mit kezdeni a kormány. Az 1994-ben megválasztott új kormány 1995-ben drasztikus intézkedésekre kényszerült, a fokozatos átmenet elvét egy időre fel kellett adni. A forint leértékelése, a csúszó leértékelés bevezetése, kiegészítő importvám kivetése és a bérek visszafogása a stabilizáció megfelelő eszközének bizonyult, legalábbis a makroökonómiai mutatók szempontjából. A fokozatossághoz szokott társadalom ezt kevésbé értékelte. Az 1998-as választásokat követően az új kormány sem a költségvetési politika megszorításában, sem az infláció leszorításában nem ért el számottevő eredményeket, a 2002-es választási év pedig az államháztartás rekordhiányát eredményezte.

Szlovénia

Szlovénia a jugoszláv szövetség legfejlettebb tagja volt, a függetlenné válás lényegében nem sodorta háborúba, így az átmenetnek igen kedvező helyzetből indulhatott. Ennek a jelentős előnynek a nagy részét meg is őrizte. A magánszektor nem volt ismeretlen az országban, a piacgazdaság intézményrendszerének egyes elemei léteztek, jelentősebb feladatot csak a jugoszláv államszövetségi időkből örökölt infláció megfékezése okozott. A reformok a fokozatosság elvét követték, a privát szektor aránya csak lassan nőtt, a privatizációt belső tulajdonosokra alapozva vitték végbe, így a működőtőke beáramlás is csekélyebb volt, mint Magyarországon vagy Csehországon, de erre nem volt égető szüksége az országnak.

3. A Balkán

A balkáni országok kategória nagyrészt a volt Jugoszlávia utódállamait foglalja magába. Szlovéniát nem sorolom ide, mivel a dolgozat lezárásának idejében az Európai Unió tagja, de ide kerül Albánia, mivel gazdasági fejlettségben a polgárháborúban elpusztult Bosznia színvonalán áll.

Horvátország

A Horvát Köztársaság önállóságának kikiáltása után nagy erővel indult meg az önálló gazdaság működési feltételeinek megteremtése. A föderális rendszerben is létező jegybank az ország

nemzetközi elismerését követően bevezette a horvát dinárt. Az időközben kitört háború, a hadigazdálkodásból adódó költségvetési kiadások pénzkibocsátással történő fedezése az infláció felpörgéséhez vezetett, 1993-ban a pénzromlás mértéke meghaladta az 1500 %-ot. Ezt a folyamatot elősegítette, hogy a jegybank *de jure* független volt a kormányzattól, *de facto* azonban csak annak egy eszközeként működött. Az októberben indult stabilizációs program keretében 1994 májusában bevezették az új nemzeti valutát, a kunát. A szigorú monetáris és költségvetési politika hatására 1994-től a költségvetés egyensúlyba került, az infláció 1995-ben mindössze 2 %-ra csökkent. A stabil valuta és a bankrendszerbe vetett bizalom növekedése 1997-ig a szigorú monetáris politika visszafogó hatását is csökkenti tudta. 1995-ben elindult a privatizáció, amelyet 1998-ban és 2000-ben újabb hullám követett. A gazdasági liberalizáció jelentős állomása a 2000-ben megválasztott új, Európa-barát kormány, amely már az uniós csatlakozás jegyében igyekszik alakítani gazdaságpolitikáját.

Jugoszlávia (Szerbia és Montenegró)

Jugoszláviában 1989-et tekinthetjük az átalakulás kezdő évének, amikor a lengyelországihoz hasonló gazdasági reformfolyamat vette kezdetét. Szlovénia, Horvátország, Macedónia és Bosznia-Hercegovina 1991-es kilépésével a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság megszűnt, a Szerbiából és Montenegróból álló Jugoszláv Szövetségi Köztársaság hivatalosan 1992-ben alakult meg. A Slobodan Milošević vezette ország háborúba lépett Horvátországgal és Bosznia-Hercegovinával szemben [Szekely, 2003], amelynek hatására az ENSZ gazdasági és politikai szankciókat szabott ki az országra, amelyek felfüggesztésére 1995-ben, formális megszüntetésére 1996-ban került sor. A koszovói válság miatti veszteségeket súlyosbította az 1999-es NATO akció, és az újabb embargó. A Milošević-rendszer bukását követően nyílt valós lehetőség a demokratikus átalakulás megvalósítására, ami 2001-től vett jelentős lendületet.

A Milošević-rezsim a gazdaság központosítását tekintette központi gazdaságpolitikai feladatnak. A magántulajdon védelme helyett az összes tulajdonforma egyenjogúságát kimondó törvény született, a bankszektor nem került magánkézbe, a külkereskedelmet a szankciók miatti korlátozásokon túl is meglehetősen zárttság, illetve protekcionizmus jellemezte. A hadigazdaság működéséhez szükséges költségvetési kiadásokat jórészt pénzkibocsátásból fedezték, ami 1993 végére a világtörténelem egyik legnagyobb hiperinflációjához vezetett. A Jugoszláv Nemzeti Bank szakértőinek segítségével 1994 januárjában sikeres stabilizációt hajtottak végre, amely megállította a dinár gyors értékvesztését, de megnyugtatóan stabil valutával napjainkig sem rendelkezik Szerbia.

A 2000 októberi politikai fordulatot követően a gazdasági reformok felgyorsultak: megszüntették az árszabályozást, átfogó adóreformot hajtottak végre (pl. bevezetésre került az általános forgalmi adó), új privatizációs törvény született, aminek következtében megindult a külföldi működő tőke áramlása, a bankszektor fizetéképtelen elemeit szanálták, javítva ezzel a bankrendszerbe vetett bizalmat. Ugyanakkor az intézményrendszer átalakításának nehézségei fékezik a reformfolyamatokat, a megfelelő intézményi háttér nélkül végrehajtott lépések csak részleges és időleges eredményekhez vezethetnek. [Simon, 2003] Zoran Djindjić szerb miniszterelnök 2003 márciusi meggyilkolása óta a belpolitikai bizonytalanság nőtt.

Érdekes a szövetség másik tagjának, Montenegrónak a helyzete. A szerb kormány gazdaságpolitikájával ellentétben már a kezdetektől fogva radikálisabb lépéseket tettek a piacgazdaság felé vezető úton (pl. jelentős privatizáció). Sajátos helyzetként 1999 vége óta a német márka, majd 2002. január 1-jétől az euró a kizárólagos hivatalos fizetőeszköz.

Bosznia-Hercegovina

A Jugoszláviából kiszakadt Bosznia-Hercegovina a háborús években lényegében három, a nemzeti kötődésnek megfelelő (bosnyák, szerb, horvát) hatalom irányítása alatt állt, a hadisikerektől függően osztozva a területen. Csak a daytoni békeszerződés megkötése (1995 decembere) után nyílt mód szabályozott gazdaságpolitika megvalósítására. A jugoszláv polgárháború okozta károk itt voltak a legnagyobbak, a gazdasági teljesítmény az évtized eleji szint egyhatedére esett vissza, lényegében a legszükségesebb mezőgazdasági termelésen túl nem folyt gazdasági tevékenység az ország területén. Az Európai Unió és a Világbank gyorssegélyével a legalapvetőbb infrastrukturális hiányosságok pótlására nyílt lehetőség (áram- és ivóvízellátás), majd a közlekedési infrastruktúra, alapvető egészségügyi, oktatási szolgáltatások helyreállítására. A nemzeti bankot 1997 augusztusában alapították meg, míg az önálló és egységes pénzt, a konvertibilis márkát (árfolyamát 1:1 arányban a német márkához kötve) 1998 júniusában vezették be, de a német márka 2001 végéig forgalomban maradt. 1997-ben sikerült a költségvetési keret törvényt megalkotni, de a külkereskedelmi és vámszabályok megszületésére 1999-ig kellett várni. A privatizáció alapjául szolgáló kuponkibocsátás egyben háborús kárpótlást is jelentett, és 1999-ben kezdődött. A makrogazdaság egyensúlyát a külföldi segélyek jótékony hatásával sikerült megőrizni, a kezdeti 20-50 %-os gazdasági növekedés a működőképesség biztosításához szükséges feltételek megteremtését jelentette.

Macedónia

Az önálló macedón állam útja a piacgazdaság felé nem volt egyszerű. A Jugoszláviát mint fő kereskedelmi partnert sújtó embargók, illetve a névhasználat miatt kibontakozott, Macedóniát sújtó, görög embargó ellenére a gazdasági teljesítményben nem következett be drasztikus visszaesés. 1996-tól az infláció egyszámjegyű, a GDP növekszik, és egészen 2000-ig a költségvetés egyensúlyát is sikerült megőrizni. A privatizáció, ha lassan is, és kevés külföldi tőkét vonzva az országba, de lezajlott (a legnagyobb siker a macedón telefontársaság privatizációja, a vevő a Matáv volt). A legjelentősebb problémát a munkanélküliség rendkívül magas, 40 % körüli szintje jelenti, amit csak a feketegazdaság enyhít valamelyest. Az embargók idején az illegális szféra által működtetett kereskedelmi csatornák tették lehetővé a gazdaság túlélését, békeidőben azonban a drogkereskedelem és a hozzá kapcsolódó korrupció az ország leggyengébb pontja.

Albánia

Az albán gazdaság több szempontból a reformok egyik mintapéldájának tekinthető. A gyors árliberalizációval egyidőben, még 1992-ben lezajlott a kisvállalatok privatizációja. A háromszámjegyűvé növekedett inflációt már 1995-re sikerült egyjegyűre leszorítani, és 1993 óta – az 1997-

es válságot leszámítva – évi 6-8 %-os gazdasági növekedés figyelhető meg. A közepes és nagyvállalatok privatizációja 1995-ben kezdődött, 2001-ben a GDP 75 %-át a magánszektor állította elő. A fejlődésnek azonban vannak árnyoldalai is. A bankszektor fejletlensége is elősegítette az 1996-ban induló, országos méretű piramisjátékot, ami 1997-ben tömegek tönkremeneteléhez, fegyveres megmozdulásokhoz vezetett. Az albán gazdaság a gyors fejlődés ellenére nagyon alacsony színvonalon áll. A katasztrofális helyzetű infrastruktúrán és a nyomortelepek terjedésén túl az ágazati megoszlás is mutatja a fejletlenséget, 2001-ben a GDP 51 %-át adta a mezőgazdaság, ami európai szinten példátlanul magas.

4. A 2007-es EU-bővítés várományosai

Bulgária

Bulgária nehéz örökséggel vágott neki az átmenetnek. A szocialista országok közül a legszorosabb kapcsolatban állt a Szovjetunióval, így annak és a KGST-nek a felbomlása a legnagyobb hatással volt rá. Ugyanakkor jelentős adósságállományt is örökölt az előző rendszerből, amelynek átütöztetésére csak 1994-ben került sor. A lassú és bizonytalan privatizáció, a gyorsan változó jogrendszer és kormányzat (1991 és 1997 között 7 kormánya volt az országnak) a befektetők számára sem tették vonzóvá az országot, noha az az orosz piac felé egyértelmű kaput jelent. [Magnin, 1999] A felhalmozódó rossz hitelek 1996-ban a bankrendszer csődjéhez vezettek, amit hiperinfláció (1000 % felett) követett. 1997-től a bolgár leva értékét a német márkához kötötték, a fix árfolyamrendszer megteremtette az árstabilitást, de fokozatosan a fizetési mérleg deficitjéhez vezetett. Az 1998-as orosz válság a jelentős orosz importfüggőség miatt az éppen talpra állt gazdaságot igen rosszul érintette, ezt az 1999-es koszovói válság újabb negatív hatása követte. Így, bár az 1997-es év fordulópontot jelentett a bolgár gazdaság életében, a várt fellendülés nem következett be. A lassú növekedés egyik oka a túlságosan szigorú monetáris politika, részben az árfolyamrendszer, részben az 1996-os bankválságot követő igen szigorú hitelkérelem-elbírálás. A jelentős költségvetési reform az elkövetkezendő évek feladata. [Bell, 2002a]

Románia

Románia ugyan külső adósságot nem örökölt a korábbi rendszertől, de az 1980-as évek politikája, amely az adósság visszafizetését lehetővé tette, a fejlődést is visszafogta. A rendszerváltás nem hozott igazi gazdasági változást, a fokozatosság elvét olyannyira komolyan vették, hogy a reformok a lehető leghaladtabban haladtak a 90-es évek első felében. A privatizáció alig indult el, a veszteséges állami vállalatok támogatása nem szűnt meg. Ez a politika csak a korábban visszafizetett adósság miatt volt fenntartható, hiszen a kamatterhek alacsonyak voltak. Bár a gazdasági növekedés 1993-ban megindult, és 1994-ben az infláció is csökkenni kezdett, a megfelelő reformok hiányában 1996-ban a válság jelei megjelentek. A kormányváltást követően gyökeresen új gazdaságpolitika vette kezdetét, felgyorsult a privatizáció, a kormány szorosabb fiskális és monetáris politikát próbált folytatni. Ezzel a sokterápia alkalmazásával a transzformációs recesszió újabb fázisa vette kezdetét, a hullámvölgy 1999-ig tartott. A gazdasági rendszerváltás főbb elemeinek véghezvitele megteremtette a

lehetőséget a fenntartható fejlődéshez, de a terápia mellékhatásaként a kormány megbukott. A 2000-ben megválasztott új kormány az Európai Unióhoz való csatlakozást tűzte ki céljául, így az Unió által elvárt reformok elkötelezett híve. A gazdasági növekedés mértéke az új évezredben 5 % körüli, az infláció csökken, a költségvetés elsődleges egyenlege pozitív, a román gazdaságnak jó esélye van a tartós fejlődés pályájára állni.

5. Szovjet utódállamok

A Szovjetunió utódállamai, a balti országok kivételével, Független Államok Közössége (FÁK) néven laza szövetségben kezdték meg az átmenet éveit. A dolgozatban vizsgált három FÁK ország, mind méretét, mind gazdasági pályáját tekintve jelentős eltéréseket mutat, de számos közös vonással is rendelkezik. A reformok kelet-európai mértékkel mérve lassan indultak el mindhárom országban. A jogrendszer átalakítása még korántsem fejeződött be, az európai normákhoz hasonló adórendszer a törvények szintjén az 1990-es évek végére kialakításra került, de az adóhatóságok tekintélye nem éri el egyik országban sem azt a szintet, ami a potenciális adófizetők többségét az adózási fegyelem betartására ösztönözné. A GDP-arányos költségvetési bevétel a kelet-közép-európai átlaghoz képest alacsony, a többi FÁK-országhoz képest viszonylag magas, így az átmenet nem csak földrajzi értelemben igaz. [Lorie, 2003]

Moldova

A függetlenné válás utáni első jelentősebb gazdaságpolitikai lépés a lej 1993 novemberi bevezetése volt. Moldova nemzeti bankja az új pénzt hamar megerősítette, 1995-re már 30 %-ra sikerült lecsökkenteni az inflációt. Az orosz válság jelentősen visszavetette a gazdasági fejlődést, de 2000-től újra kedvező jelek mutatkoznak. A legnagyobb problémát a hatalmas fizetési mérleg hiány okozza, a folyó mérleg hiánya 20-30 % körüli, a fogyasztási hányad meghaladja a 100 %-ot, ami hosszabb távon nem tartható fenn.

A reformok előrehaladása lassú. Néhány, a piacgazdaság működése szempontjából lényeges törvény (polgári törvénykönyv, csődtörvény) már megszületett, de alkalmazásuk sikere még nem látható. Számos privatizációs projekt került elhalasztásra, a legális gazdaság fejlődésének további akadályát képezik a nagymértékű belső érdekellentétek és a korrupció. [Shiells, 2003] A bankrendszer fejletlenségét mutatja, hogy a bankok egyes időszakokban megtagadtak mindenféle hitelnyújtást. [Siegelbaum et al, 2002]

Ukrajna

Ukrajna az elhalasztott reformok országa. Az 1990 óta szinte évente cserélődő kormányok, mégha induláskor elkötelezettek voltak is a reformok mellett, azoknak csak kis töredékét valósították meg. A bejelentett reformtörekvések is ellentmondásosak voltak, a sokterápia és a kínai típusú átmenet együttes alkalmazása a szándékok szintjén is komolytalan. Az önálló ukrán pénz bevezetésére, az 1992-es elhatározás ellenére, csak 1996-ban került sor, az „átmeneti” idősakra kibocsátott kuponok pedig gyorsan veszítettek értékükből, hiperinfláció alakult ki. Az inflációt az új nemzeti pénz

bevezetése letörte, de megnyugtató szintre csak 2001-ben csökkent a pénzromlás üteme. A makrogazdasági stabilizáció 2000-ig tartó időszaka néhány jelentős vagyont felhalmozó érdekcsoport megerősödéséhez és politikai befolyásához, a korrupció általános elterjedéséhez vezetett. A feketegazdaság aránya 1996 és 2001 között 43-49 % között mozoghatott. [Novoseletska-Najman, 2001] Az általános bizonytalanságot jól mutatja, hogy az 1997-es évre nem született költségvetési törvény. Az ukrán jogrendszer reformja is nagyon lassan halad és ellentmondásos. A jogrendszer legnagyobb problémája a hierarchia hiánya (az időbeliség elve erősebben érvényesül), néhány döntő fontosságú törvény (csődtörvény, polgári törvénykönyv) csak 2000 után, a Juscsenko-kormány idején született meg. [Agerlid, 2001]

Fehéroroszország

A Lukasenko elnök vezette országban nem sok jele látszik a rendszerváltásnak. Az 1990-es évek elején eseti jelleggel elindult a privatizáció, de a privát szektor aránya még ma sem éri el a 20 %-ot. Ráadásul a kormányzatnak ár- és bér meghatározási monopóliuma van (1999-től a magánszektorban is), a tervgazdaság életben maradt annak ellenére, hogy a környező országok több-kevesebb reformot már végrehajtottak. A munkanélküliség csak kapun belül létezik, kifizetetlen bérek nagyobb mennyiségben (különösen a mezőgazdaságban) halmozódtak fel.

1992-ben pénzhelyettesítő kuponokat vezettek be, amit a köznyelv csak „nyulacsának” (zajcsik) nevezett. Miután az Oroszországgal való monetáris unió ötletét az orosz fél elvetette, 1995 májusában bevezették a belarusz rubelt. Ezt követően a nemzeti bank vezetése is az elnök kezébe került, az önálló monetáris politika megszűnt. Az orosz válság valutaválságot okozott, a veszteségek csökkentésére többféle (részben államilag erősen dotált) árfolyam létezett. Mindeközben a gazdasági tranzakciók közel fele dollárban zajlik, a lakosság pénzvagyont készpénzben, vagy külföldi bankbetét formájában tartja (szintén dollárban).

transzfer háztartásoknak	árúk, szolg. vásárlása	személyi kiadások	nem adóbev.	fogyasztási adó	ÁFA	TB járulékok	vállalkozási nyereség-adó	személyi jövedelemadó	jövedelemadó	személyi jövedelemadó
								1	0,520	személyi jövedelemadó
							1	-0,256	0,653	vállalkozási nyereségadó
						1	-0,180	0,470	0,218	TB járulékok
					1	0,362	-0,305	0,184	-0,098	ÁFA
				1	-0,268	0,150	0,180	0,037	0,107	fogyasztási adó
			1	0,219	-0,160	0,076	0,255	-0,026	0,079	nem adóbev.
		1	-0,196	0,027	0,415	0,040	-0,468	0,301	-0,168	személyi kiadások
	1	0,293	0,425	0,305	0,277	0,343	0,113	0,299	0,297	árúk, szolg. vásárlása
1	-0,006	-0,042	0,415	0,203	0,085	0,568	-0,159	0,148	-0,101	transzfererek háztartásoknak
0,722	0,136	-0,260	0,346	0,179	0,159	0,634	0,278	0,371	0,284	transzfererek összesen
-0,484	0,125	-0,004	-0,151	0,104	0,333	0,309	0,101	0,310	0,305	fiskális egyenleg
-0,288	0,096	-0,288	0,129	0,061	0,237	0,186	0,082	0,136	0,200	elsődleges egyenleg
0,250	0,198	0,309	0,101	-0,071	0,249	0,169	-0,593	0,231	-0,234	GDP növekedés

8. sz. függelék: Megszorítások és lazítások évei és országai

Ország	Jelentős megszorítás	Megszorítás	Lazítás	Jelentős lazítás
Albánia	1993, 1994	1998	1996	–
Bosznia-Hercegovina	2000	2001	1998	1999
Bulgária	1994, 1997	–	1992, 1993	1996
Csehország	–	–	1994, 2000, 2002	–
Észtország	1991, 1997, 2000	1994, 2003	–	1992, 1995, 1998, 1999
Fehéroroszország	2000	1994, 1997, 2003	1998	1993, 1996, 1999, 2001
Horvátország	1998, 2001	–	–	1995, 1999, 2000
Lengyelország	1993	1998, 2002	1997, 1999	1992, 2000
Lettország	1991	1993, 1997	1994	1992, 1999
Litvánia	1991, 1995	2000, 2003	–	1994, 1998
Macedónia	–	1999, 2000	–	2001
Magyarország	1995, 1996, 2003	–	–	1992, 1993, 1997, 2002
Moldova	1997, 2000, 2001	1994	1991, 1993, 2002	1992, 1996
Románia	1993	1999	1995	1994, 1996
Szerbia és Montenegró	–	–	–	2002
Szlovákia	1994	1995, 1999, 2003	1996, 2000	1997
Szlovénia	–	1998	2000, 2003	1994, 1997
Ukrajna	–	1995, 1996, 1998	–	1991
Összesen (db)	23 (13)	24	19	33 (18)

A tartós megszorítások és lazítások *dőlt* számokkal jelezve.

9. sz. függelék: Az államadósság a GDP százalékában

Ország	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Albánia	57,5	55,2	75,6	70,9	67,5	71,6	67,6	62,9	61,3
Bosznia- Hercegovina
Bulgária	...	158,7	150,9	159,6	114,9	319,8	122,2	95,6	98,7	88,8	69,7	55,1	46,1
Csehország	19,2	17,5	15,3	13,2	12,9	13,0	14,5	16,7	18,6	20,0	23,0
Észtország	8,6	8,0	6,7	5,8	6,5	4,9	4,5	5,2	5,2
Fehéroroszország	18,0	9,8	11,6	11,5	13,0	12,3	10,7	10,3	10,2
Horvátország	21,4	19,3	29,2	31,9	38,8	50,1	53,4	54,9	57,5	57,5
Lengyelország	...	147,3	108,6	69,0	57,9	51,2	49,8	42,9	44,2	41,2	43,7	46,0	50,6
Lettország	14,1	16,3	14,5	12,0	10,4	13,1	13,1	14,8	14,6	17,5
Litvánia	21,1	22,5	29,0	29,5	28,3	27,0	24,8
Macedónia
Magyarország	73,4	77,6	87,9	85,2	86,4	72,8	62,9	61,1	60,7	57,6	52,1	55,1	58,2
Moldova	42,5	46,0	63,8	65,7	84,2	116,8	120,6	98,9	93,5	80,1
Románia	17,6	28,1	27,7	27,6	33,2	31,3	28,8	28,6	26,1
Szerbia és Montenegró
Szlovákia	33,4	29,6	24,6	24,5	23,7	26,0	28,4	30,4	34,2	43,4	42,8
Szlovénia	21,1	18,6	18,8	22,7	23,2	23,7	24,5	24,0	25,9	26,9	25,8
Ukrajna	26,7	25,0	30,1	37,6	50,7	45,1	37,5	34,3	29,4

Forrás: EBRD Transition Report, 2004.

10. sz. függelék: A költségvetés főbb tételeinek főátlagai

BEVÉTELEK ÉS JUTTATÁSOK		átlag	EU 15-átlag 1997-2002	szórás
	Jövedelemadók	8,36	14,3	3,65
ebből:	<i>Személyi jövedelemadó</i>	4,70	9,6	2,30
	<i>Társasági adók</i>	3,36	2,6	2,49
	Társadalombiztosítási, munkavállalói és munkaadói járulékok	10,09	10,8	3,27
	Bérezéshez és foglalkoztatáshoz kapcsolódó adók	0,66		0,90
	Vagyoni típusú adók	0,57	1,5	0,42
ebből:	Termékek és szolgáltatások adói	12,11	11,9	3,26
	<i>Hozzáadott-érték és forgalmi adó</i>	7,94	6,7	2,76
	<i>Fogyasztási adó</i>	3,29	3,7	2,00
	Vámok és vámjellegű befizetések	1,19	0,0	0,95
	Egyéb adók	0,86	0,9	1,27
<i>Közterhek összesen</i>		33,13	39,4	6,68
	Vállalkozási	2,16		2,48
	Nem vállalkozási (térítés, bírság)	2,18		1,20
<i>Nem adójellegű folyó bevételek összesen</i>		4,34	5,8*	2,65
<i>Folyó bevételek összesen</i>		37,50		7,36
Tőkeműveletek bevételei összesen		0,57		0,79
Juttatások összesen		0,48		0,90
KIADÁSOK ÉS TÁMOGATÁSOK				
	Személyi kiadások (járulékokkal)	7,48		2,45
	Termékek és szolgáltatások vásárlása	8,43		2,97
<i>Közszolgáltatások kiadásai összesen</i>		15,94		4,30
	Háztartások + non-profit támogatása	15,39		3,74
<i>Támogatások és működési célú pénzeszközátadások összesen</i>		17,81		6,00
<i>Kamatkiadások összesen</i>		2,57		2,69
<i>Folyó kiadások és folyó támogatások összesen</i>		36,98		6,95
Tőkejellegű kiadások és támogatások összesen		4,32		2,07
Kölcsönök nyújtása összesen		-0,21		1,43
Konszolidált bevételek összesen		38,29	45,2	7,49
Konszolidált kiadások összesen		41,14		7,71
Fiskális egyenleg		-2,98		3,84
Elsődleges egyenleg		-0,46		3,60

Az összegző tételek és a részletek összegének eltérései nagyjából az egyértelműen nem besorolható adatok egyéb rovataiból, kisebb részben az eltérő megfigyelésszámból adódnak.

* A juttatásokkal együtt.

Az EU értékek forrása Mitra-Stern [2003].

Hivatkozások jegyzéke

1. Abiad, A. – Mody, A. [2003]: *Financial reform: What shakes it? What shapes it?* IMF Working Paper WP/03/70. International Monetary Fund, Washington D.C.
2. Agerlid, L. [2001]: *Foreign Investment Regime in Ukraine: Latest Developments*. UEPLAC, Kiev.
3. Aghion, P. – Blanchard, O. J. [1994]: On the Speed of Transition in Central Europe. In Fisher, S. – Rotemberg, J. J. (eds): *NBER Macroeconomic Annual 1994*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, pp. 283-320.
4. Aglietta, M. [2000]: *Macroéconomie financière*. La Découverte, Paris.
5. Alesina, A. – Cohen, G. D. – Roubini, N. [1992]: Macroeconomic Policy and Elections in OECD Democracies. *Economics and Politics*, 4, pp. 1-30.
6. Alesina, A. – Drazen, A. [1991]: Why Stabilizations Delayed? *American Economic Review*, 82, pp. 1170-1188.
7. Alesina, A. – Perotti, R. [1994]: *The Political Economy of Budget Deficits*. NBER Working Paper n° 4637, National Bureau of Economic Research.
8. Alesina, A. – Perotti, R. [1995]: *Fiscal expansions and adjustments in OECD countries*. NBER Working Paper n° 5214, National Bureau of Economic Research.
9. Alesina, A. – Perotti, R. [1996]: *Fiscal Adjustments in OECD Countries: Composition and Macroeconomic Effects*. NBER Working Paper n° 5730, National Bureau of Economic Research.
10. Alesina, A. – Perotti, R. [1999]: Budget Deficits and Budget Institutions. In: Poterba, J. M. – von Hagen, J. (eds): *Fiscal Institutions and Fiscal Performance*. The University of Chicago Press, Chicago, pp. 13-36.
11. Andreff, W. (szerk.) [2002]: *Analyses économiques de la transition postsociale*. La Découverte, Paris.
12. Auerbach, A. J. – Kotlikoff, L. J. [1987]: *Dynamic fiscal policy*. Cambridge University Press, Cambridge.
13. Arvisenet, P. d' [1999]: *La politique économique conjoncturelle*. Dunod, Paris.
14. Bafoil, F. [1999]: *Le post-communisme en Europe*. La Découverte, Paris.
15. Barro, R. J. [1979]: On the Determination of the Public Debt. *Journal of Political Economy*. 87, pp. 940-947.
16. Barro, R. J. [1989]: The Neoclassical Approach to Fiscal Policy. In Barro, R. J. (ed): *Modern Business Cycle Theory*, Basil Blackwell, Oxford.
17. Bell, I. (szerk.) [2002a]: *Central and South-Eastern Europe 2003*. Europa Publications, London.
18. Bell, I. (szerk.) [2002b]: *Eastern Europe, Russia and Central Asia 2003*. Europa Publications, London.

19. Bertola, G. – Drazen, A. [1993]: Trigger Points and Budget Cuts: Explaining the Effects of Fiscal Austerity. *American Economic Review*, vol 83. pp. 11-26.
20. Blanchard, O. [1997]: *The Economics of Post-Communist Transition*. Clarendon Press, Oxford.
21. Bock G. – Martin Hajdu G. – Réz A. – Tóth F. [1998]: *Nemzetközi közgazdaságtan*. Bíbor, Miskolc.
22. Bod P. Á. [2002]: *Gazdaságpolitika. Intézmények, döntések, következmények*. Aula, Budapest.
23. Brender, A. – Drazen, A. [2003]: *Where Does the Political Budget Cycle Really Come From?* 2003 International Seminar of Macroeconomics, Tel Aviv, 41 p.
24. Buchanan, J. – Rowley, C. – Tollison, R. [1986]: *Deficits*. Borrie Blackwell, Oxford.
25. Budina, N. – van Wijnbergen, S. [1997]: Fiscal Policies in Eastern Europe. *Oxford Review of Economic Policy*, 13, pp. 47-64.
26. Christoffersen, P. - Doyle, P. [1998]: *From Inflation to Growth: Eight Years of Transition*. IMF Working Paper WP/98/100.
27. Colard, F. [1998]: *L'analyse économique des Nouveaux Keynésiens*. DEA értekezés. <http://perso.wanadoo.fr/frederic.colard/dea/colard>, 1999.12.29.
28. Commission des Communautés Européennes [2003]: *Le processus de stabilisation et d'association en faveur de l'Europe du Sud-Est*. Deuxième Rapport. COM, Bruxelles. 37 p.
29. Corsetti, G. – Roubini, N. [1991]: Fiscal Deficits, Public Debt and Government Solvency: Evidence from OECD Countries. *Journal of Japanese and International Economies*, 5, pp. 354-380.
30. Cukierman, A. – Meltzer, A. [1989]: A Political Theory of Government Debt and Deficits in a Neo-Ricardian Framework. *American Economic Review*, 79, pp. 713-733.
31. De Melo, M. – Denizer, C. – Gelb, A. [1996]: *From plan to market. Patterns of transition*. Policy Research Working Paper n° 1564. World Bank. Washington D.C.
32. Diamond, J. – Last, D. [2003]: *Budget System Reform in Transitional Economies: The Case of the Former Yugoslav Republics*. IMF Working Paper, 03/247.
33. Dormont, B. [1999]: *Introduction à l'économetrie*. Montchrestien, Paris.
34. Downey, M. [1999]: *Structural Problems of the Ukrainian Tax System*. UEPLAC, Kiev.
35. EBRD *Transition Report* évkönyvek különböző számai 1994-2003. European Bank of Reconstruction and Development, London.
36. European Commission [2001]: *Bosnia and Herzegovina. Country Strategy Paper 2002-2006*. EC, Brussels. 71 p.
37. Federal Statistical Office [2003]: *Statistical Pocket Book*. Federal Statistical Office, Beograd.

38. Fischer, S. – Gelb, A. [1991]: Issues in Socialist Economy Reform. *Journal of Economic Perspective*, Vol. 5, No. 4. pp. 91-105.
39. Fischer, S. – Sahay, R. [2000]: *The Transition Economies After Ten Years*. NBER Working Paper n° 7664, National Bureau of Economic Research.
40. Friedman, E. – Johnson, S. – Kaufmann, D. – Zoido-Lobaton, P. [2000]: Dodging the Grabbing Hand: The Determinants of Unofficial Activity in 69 Countries. *Journal of Public Economics*, June.
41. Friedman, M. [1986]: A pozitív közgazdaságtan módszertana. In: *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, pp. 17-50.
42. Frisch, H. [1997]: The Algebra of Government Debt. *Finanzarchiv*, vol 54, pp. 586-599.
43. Funke, M – Strulik, H. [2003]: *Taxation, growth and welfare: Dynamic effects of Estonia's 2000 income tax*. BOFIT Discussion Papers, n° 10, Bank of Finland, Helsinki.
44. Füstös L. – Kovács E. – Meszéna Gy. – Simonné Mosolygó N. [2004]: *Alakfelismerés (Sokváltozós statisztikai módszerek)*. Dico-Új Mandátum, Budapest.
45. Garibaldi, P. – Mora, N. – Sahay, R. – Zettelmeyer, J. [2002]: *What Moves Capital to Transition Economies?* IMF Working Paper WP 02/64, International Monetary Fund, Washington D.C.
46. Génèreux, J. [2003]: *Économie politique 3. Macroéconomie*. Hachette, Paris, 3e édition.
47. Giavazzi, F. – Pagano, M. [1990]: *Can several fiscal contraction be expansionary? Tales of two small european countries*. NBER Macroeconomics Annual, MIT Press, pp 75-110.
48. Giavazzi, F. – Pagano, M. [1995]: Non Keynesian effects of fiscal policy changes: international evidence and the Swedish experience. *Swedish Economic Policy Review*, vol 3., no 1., pp. 67-103.
49. *Government Finance Statistics Manual 2001* [2001]. International Monetary Fund, Washington D.C.
50. Görömbey P. – Pete P. [1998]: *Makromodellek*. Kossuth, Debrecen.
51. Hajdu O. [2003]: *Többváltozós statisztikai számítások*. KSH, Budapest
52. Hajdu O. – Hunyadi L. – Vita L. [2000]: *Statisztikai elemzések*. Egyetemi jegyzet, BKE, Budapest.
53. Hamilton, J. D. [1994]: *Time Series Analysis*. Princeton, New Jersey.
54. Havrylyshyn, O. – Izvorski, I. – van Rooden, R. [1998]: *Recovery and Growth in Transition Economies 1990-1997: A Stylized Regression Analysis*. IMF Working Paper WP/98/141.
55. Hunyadi L. [2001a]: *A mintavétel alapjai*. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest.
56. Hunyadi L. [2001b]: *Statisztikai következtetésemélet közgazdászoknak*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

57. Hunyadi L. – Vita L. [2002]: *Statisztika közgazdászoknak*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
58. Illés I. [2002]: *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón*. Dialóg-Campus, Budapest-Pécs.
59. ILO *Key Indicators of the Labour Market. Country Profiles* különböző számai 1999-2002. International Labour Office, Geneva.
60. ILO *Yearbook of Labour Statistics* évkönyvek különböző számai 1992-2003. International Labour Office, Geneva.
61. IMF *International Financial Statistics Yearbook* sorozat különböző számai 1994-2003. International Monetary Fund, Washington, D.C.
62. IMF *Recent Economic Developments* sorozat különböző számai 1994-2004. International Monetary Fund, Washington, D.C.
63. IMF *Selected Issues and Statistical Appendix* sorozat különböző számai 1994-2004. International Monetary Fund, Washington, D.C.
64. IMF *Statistical Appendix* sorozat különböző számai 1994-2004. International Monetary Fund, Washington, D.C.
65. IMF [2004]: *World Economic Outlook Database*. International Monetary Fund, Washington, D.C.
66. Jánossy F. [1975]: *A gazdasági fejlődés trendvonaláról*. Magvető, Budapest.
67. Jánossy F. [2000]: A gazdasági fejlődés trendvonaláról: Mindegyik gazdasági csoda: helyreállítási periódus. in Fokasz, N. – Örkény, A. (eds): *Magyarország társadalomtörténete 1945-1989*. Új Mandátum, Budapest, pp. 218-228.
68. Kim, B-Y. – Pirttilä, J. [2003]: The political economy of reforms: Empirical evidence from post-communist transition in the 1990s. *BOFIT Discussion Papers*, 2003/4, Bank of Finland, Helsinki.
69. Kinach, J. [2002]: *L'Ukraine : un miracle en devenir ?*
http://www.observeurocde.org/news/printpage.php/aid/566/LUkraine_:_un_miracle_en_devenir_.html, 03/09/2003
70. Kornai J. [1994]: Transformational Recession: The Main Causes. *Journal of Comparative Economics*, 19, pp. 39-63.
71. Kornai J. – Maskin, E. – Roland, R. [2003]: Understanding the soft budget constraint. *Journal of Economic Literature*. XLI. évf. 4. sz. pp. 1095–1136.
72. Kotosz B. [2000]: *A restriktív költségvetési politika szükségszerűen recessziót okoz-e?* Szabadpart (a Kodolányi János Főiskola on-line tudományos folyóirata, www.kodolanyi.hu/szabadpart), május.
73. Kotosz B. [2001]: *Makroökonómia vs Gazdaságpolitika, avagy A pozitív és a normatív tudomány kapcsolata*. Szabadpart (a Kodolányi János Főiskola on-line tudományos folyóirata, www.kodolanyi.hu/szabadpart), május.
74. Kotosz B. [2004a]: Maastricht felé félúton (A konvergencia-kritériumok idősorainak elemzése). In: Vita, L. (ed): *Egy reneszánsz statisztikus. Tanulmánykötet Hunyadi László tiszteletére*. KSH, Budapest.

75. Kotosz B. [2004b]: Fiscal Policy Actions Ancillary to Growth: The Transition Economies. *Ekonomika*, n° 68, pp. 76-90.
76. Kotosz B. [2004c]: A fiskális adatbázisok összeállításának nehézségei Kelet-Európában. *Statisztikai Szemle*, 82. évf, 10-11.szám, pp. 945-961.
77. Kotosz B. [2005]: A tranzsformációs reformok méréséről. *Statisztikai Szemle*, 83. évf, 4. szám, 365-387.
78. Kovács Á. [1995]: *Szavak és csendek*. Fehér Sólyom, Budapest.
79. Kovács E. [2004]: *Pénzügy adatok statisztikai elemzése*. BKÁE, Budapest.
80. Körösi G - Mátyás L. - Székely I. [1990]: *Gyakorlati ökonometria*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
81. KSH [2002]: *Magyarország 1990-2001*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
82. Lainela, S. [2000]: Baltic privatization compared. *Baltic Economies – The Quarter in Review*, 2000/1.
83. Lavalie, C. [2003]: *Macroéconomie approfondie*. Bréal, Rosny.
84. László Cs. [1994]: *Tépett vitorlák*. Aula, Budapest.
85. Leeper, E. M. [2003]: *Fiscal Policy and Inflation: Pondering the Imponderables*. NBER Working Paper n° 9506, National Bureau of Economic Research.
86. Levine, R – Renelt, D. [1992]: A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions. *American Economic Review*, vol. 82. n° 4. (September), pp. 942-963.
87. Lorie, H. [2003]: *Priorities for Further Fiscal Reforms in the Commonwealth of Independent States*. IMF Working Paper, WP/03/209.
88. Lucas, R. – Stokey, N. [1983]: Optimal Fiscal and Monetary Policy in an Economy without Capital. *Journal of Monetary Economics*, 12, pp. 55-94.
89. Maddala, G. S. [2004]: *Bevezetés az ökonometriába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
90. Magnin, E. [1999]: *Les transformations économiques en Europe de l'Est depuis 1989*. Dunod, Paris.
91. Martins, J. O. – Price, T. [2000]: *Policy Interdependence During Economic Transition: The Case of Slovakia 1999-2000*. Economics Department Working Papers, OECD, Paris.
92. Mellár T. [1997]: *Alkalmazott makroökonómia*. JPTE, Pécs.
93. Mellár T. [2001]: Kedvezményezett vagy áldozat: A GDP és a költségvetési kiadások kapcsolata. *Statisztikai Szemle*, 79. évf. 7. sz., pp. 573-586.
94. Mellár T. [2003]: *Dinamikus makromodellek a magyar gazdaságra*. KSH, Budapest.
95. Meyer, D. – Solt K. [1999]: *Makroökonómia*. Aula, Budapest.
96. Mitra, P. – Stern, N. [2003]: *Tax Systems in Transition*. Policy Research Working Paper, World Bank, Washington D. C.
97. Mossé, É. [1998]: *Problèmes économiques contemporaines. Les pays d'Europe centrale et orientale*. Hachette, Paris.

98. Musgrave, R. A. [1959]: *The Theory of Public Finance*. McGraw-Hill, New York.
99. Nemeč, J. - Wright, G. (eds) [1997]: *Public Finance: Theory and Practice in Central European Transition*. NISPAcee. Magyarul: *Közösségi pénzügyek. Elmélet és gyakorlat a közép-európai átmenetben*. Aula, 2000.
100. Nordhaus [1975]: The Political Business Cycle. *Review of Economic Studies*, 42, pp 169-190.
101. Novoseletska, O. – Najman, B. [2001]: *On the Origins and Nature of Unofficial Economic Activities in Ukraine*. UEPLAC, Kiev.
102. Persson, T. – Tabellini, G. [1997]: Political Economics and Macroeconomic Policy. NBER Working Paper n° 6329, National Bureau of Economic Research, illetve Taylor, J. – Woodford, M. (eds) [1999]: *Handbook of Macroeconomics*. NorthHolland, Amsterdam.
103. Pete P. [1996]: *Bevezetés a monetáris makroökonómiába*. Osiris, Budapest.
104. Pirttilä, J. [2001]: Fiscal policy and structural reform in transition economies. *The Economics of Transition*, vol .9. no.1. pp. 29-52.
105. Purfield, C. [2003]: *Fiscal Adjustments in Transition Countries: Evidence from the 1990s*. IMF Working Paper 03/36, International Monetary Fund, Washington D.C.
106. Ramanathan, R. [2003]: *Bevezetés az ökonometriába*. Panem, Budapest.
107. Rappai G. [2001]: *Üzleti statisztika Excellel*. KSH, Budapest.
108. Rathery, A. [2003]: *Evolution macro-économique des pays en transition et conséquences sur les transports*. Conférence IRU Est-Ouest, 15-16 mai 2003, Budapest.
109. Roubini, N. – Sachs, J. [1989]: Political and Economic Determinants of Budget Deficits in the Industrial Democracies. *European Economic Review*, 33, pp. 903-933.
110. Roubini, N. [1998]: *The Case Against Currency Boards: Debunking 10 Myths about the Benefits of Currency Boards*. Stern School of Business, New York.
111. Sala-i-Martin, X. [1997]: I Just Ran Four Million Regressions. *American Economic Review*, vol. 87. n° 2. (May) pp. 178-183.
112. Saporta, G. [1990]: *Probabilités. Analyse des données et statistique*. Technip, Paris.
113. Schuknecht, L. [1996]: Political Business Cycles in Developing Countries. *Kyklos*, 49, 155-170.
114. Sevestre, P. [2002]: *Économetrie des données de panel*. Dunod, Paris.
115. Shiells, C. R. [2003]: *FDI and Investment Climate in the CIS Countries*. IMF Policy Discussion Paper n° 03/5. International Monetary Fund, Washington D.C.
116. Siegelbaum, P. J. – Sherif, K. – Borish, M. – Clarke, G. [2002]: *Structural Adjustment in the Transition. Case Studies from Albania, Azerbaijan, Kyrgyz Republic, and Moldova*. World Bank Discussion Paper n° 429.

117. Simon Gy. [2003]: A jugoszláv gazdaság az átalakulás útján. *Statisztikai Szemle*, 81. évf, 2. szám, pp. 148-170.
118. Stewart, J. – Gill, L. [1998]: *Econometrics*. Prentice Hall, London.
119. Stiglitz, J. E. [2000]: *A kormányzati szektor gazdaságtana*. (ford. Mezei György) KJK-KERSZÖV, Budapest.
120. Székely A. [2003]: *La coopération transfrontalière entre la Hongrie et les Etats limitrophes*. PhD értekezés, Paris IV- Sorbonne, Paris. Kézirat.
121. Székelyi M. – Barna I. [2004]: *Túlélőkészlet az SPSS-hez*. Typotex, Budapest.
122. Tabellini, G. – Alesina, A. [1990]: Voting on the Budget Deficits. *American Economic Review*, 80, pp. 37-49.
123. Taro, L. [1999]: *Baltic economies in 1998-1999: effects of the Russian financial crisis*. BOFIT Online n° 9, Bank of Finland Institute for Economies in Transition, Helsinki.
124. Temesi J. – Zalai E. (eds) [1999]: *Back to a Market Economy*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
125. Thoma Cs. [2001]: *A rendszerváltó országok és a nemzetközi hivatalos tőke*. Aula Doktori könyvek, Budapest.
126. Turnovsky, S. [1990]: Monetary and Fiscal Policy under Perfect Foresight: A Symmetric Two-country Analysis. In: Turnovsky, S. (ed): *International Macroeconomic Stabilization Policy*. Blackwell, Cambridge.
127. Turnovsky, S. – Sen, P. [1991]: Fiscal Policy, Capital Accumulation and Debt in an Open Economy. *Oxford Economic Papers*, vol 43, pp. 1-24.
128. Varga Zs. [2005]: *A gazdasági fejlettség vizsgálata és nemzetközi összehasonlítása a statisztikai adatok tükrében*. Kézirat, BCE.
129. Varoudakis, A. [1994]: *La politique macroéconomique*. Dunod, Paris.
130. Williamson, J. [1993]: Why Did Output Fall in Eastern Europe. In: Somogyi L. (ed): *The Political Economy of the Transition Process in Eastern Europe*. Edward Elgar, Aldershot.
131. World Bank [1994]: *Statistical Handbook 1994. States of the Former USSR*. World Bank, Washington D.C.
132. World Bank [1996]: *Statistical Handbook 1996. States of the Former USSR*. World Bank, Washington D.C.
133. Wyzan, M. L. [1993]: Stabilisation Policy in Post-Communist Bulgaria. In: Somogyi L. (ed): *The Political Economy of the Transition Process in Eastern Europe*. Edward Elgar, Aldershot.

Név- és tárgymutató

A,Á

adaptív, 22, 23, 43, 130, 154
adatbázis, 6, 11, 14, 17, 36, 63, 78, 79, 84, 89, 93,
94, 100, 104, 105, 108, 124, 132, 133, 142, 151,
153, 154, 156
adatgyűjtés, 17, 79, 80, 82, 86, 87, 90, 93, 95
Agerlid, 177, 183
Aghion, 46, 183
Albánia, 5, 11, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 69,
73, 89, 94, 115, 116, 121, 122, 125, 134, 135,
141, 151, 165, 168, 172, 174, 180, 181
Alesina, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 39, 41, 42, 43, 84,
98, 108, 129, 140, 141, 142, 143, 144, 149, 155,
183, 189
államadósság, 5, 6, 25, 26, 31, 33, 37, 38, 42, 45,
61, 64, 69, 73, 74, 76, 85, 97, 123, 128, 141,
143, 156, 169, 181
állami újraelosztás, 19, 41, 42, 65, 70, 72, 73, 74,
123, 124, 138, 144, 152, 155
árfolyam, 23, 58, 66, 77, 170, 171, 177
Arvisenet, 24, 183
átmenet, 5, 6, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 22,
27, 33, 36, 44, 46, 48, 50, 51, 58, 59, 61, 62, 63,
67, 68, 69, 73, 75, 76, 80, 85, 88, 92, 93, 95, 97,
98, 99, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 127,
128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 141,
142, 143, 145, 146, 147, 148, 151, 152, 153,
154, 155, 156, 172, 176
Attali, 49
Auerbach, 25, 38, 98, 183

B

Bafoif, 10, 56, 57, 183
Balkán, 5, 10, 11, 44, 69, 80, 152, 172
Baltikum, 5, 11, 15, 45, 63, 65, 75, 87, 149, 155,
169, 170, 176
Barro, 19, 183
Bell, 63, 76, 169, 175, 183
Bertola, 32, 184
beruházás, 28, 38, 40, 42, 43, 84, 96, 109, 133, 147,
148
Blanchard, 41, 46, 48, 99, 183, 184
Bod, 13, 184
Bosznia-Hercegovina, 5, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 60,
70, 71, 72, 89, 94, 114, 115, 116, 121, 124, 125,
135, 151, 165, 168, 173, 174, 180, 181
Brender, 35, 36, 131, 150, 184
Bulgária, 5, 11, 52, 54, 55, 56, 59, 60, 73, 90, 94,
115, 116, 121, 122, 125, 135, 151, 165, 168,
175, 180, 181

C

Cohen, 30, 37, 129, 183
Colard, 22, 184
Commission des Communautés Européennes, 51,
184
Corsetti, 25, 184
Cukierman, 33, 37, 39, 184

Cs

Csehország, 5, 10, 11, 52, 54, 55, 56, 59, 60, 66, 90,
94, 116, 121, 122, 125, 135, 151, 168, 171, 180,
181

D

deficit, 19, 25, 28, 31, 32, 33, 35, 38, 40, 41, 44, 62,
73, 149
Diamond, 71, 184
divergencia, 152
Dormont, 102, 184
Downey, 76, 184
Drazen, 32, 33, 35, 36, 131, 150, 183, 184

E,É

EBRD, 6, 8, 49, 55, 59, 60, 62, 88, 108, 109, 110,
117, 121, 122, 123, 130, 131, 153, 155, 162,
165, 181, 184
elsődleges egyenleg, 25, 44, 64, 66, 68, 69, 70, 73,
74, 75, 77, 85, 97, 98, 99, 123, 128, 130, 143,
176, 178, 179
Észtország, 5, 11, 52, 54, 55, 56, 59, 60, 64, 94,
115, 116, 121, 125, 135, 149, 151, 155, 165,
168, 169, 180, 181
Európai Unió, 10, 49, 60, 62, 63, 69, 87, 95, 115,
116, 128, 140, 156, 169, 172, 174, 176
European Commission, 52, 184
export, 48, 59, 133, 147

F

faktoranalízis, 7, 100, 102, 110, 111, 112, 113, 114,
152
Fehéroroszország, 5, 11, 52, 54, 55, 57, 59, 60, 76,
90, 94, 114, 115, 116, 121, 125, 135, 165, 168,
170, 177, 180, 181
Fischer, 47, 51, 58, 97, 121, 185
fiskális egyenleg, 70, 74, 97, 98, 128, 139, 178, 179
fiskális illúzió, 33
fizetési mérleg, 23, 45, 59, 66, 75, 171, 175, 176
fogyasztás, 21, 25, 32, 38, 40, 42, 43, 66, 75, 133,
147, 148, 171, 176
fogyasztási adó, 38, 69, 70, 75, 144, 145, 149, 179
Frisch, 25, 185
Funke, 64, 185
Füstös, 101, 185

G

Garibaldi, 61, 185
gazdaságpolitika, 10, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 22, 24,
27, 29, 30, 32, 34, 35, 41, 42, 44, 48, 50, 60, 63,
64, 66, 67, 70, 82, 130, 136, 152, 169, 171, 173,
174, 175, 176
GDP, 6, 7, 8, 20, 25, 28, 30, 31, 32, 37, 40, 41, 42,
45, 48, 51, 52, 54, 55, 56, 60, 63, 64, 66, 67, 68,
70, 72, 74, 75, 77, 78, 88, 89, 92, 93, 98, 99,
108, 110, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123,
124, 125, 126, 127, 130, 136, 137, 139, 140,

141, 142, 143, 145, 146, 147, 152, 153, 162,
163, 164, 170, 174, 175, 176, 178, 179, 181, 187
Gelb, 47, 184, 185
Généreux, 13, 23, 185
Giavazzi, 40, 147, 155, 185
Government Finance Statistics, 6, 78, 79, 80, 82,
83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96,
97, 157, 158, 159, 160, 185

H

Hajdu, 17, 101, 184, 185
hiány, 15, 25, 39, 44, 61, 64, 73, 75, 76, 84, 117,
123, 130, 143, 145, 147, 169, 176
Hicks, 14
Horvátország, 5, 11, 52, 54, 55, 56, 59, 60, 69, 70,
71, 94, 115, 116, 121, 122, 125, 135, 151, 166,
168, 172, 173, 180, 181
hozzáadottérték-adó, 61, 62, 70, 73, 74, 75, 91, 139,
144
Hunyadi, 78, 100, 101, 103, 185, 186, 194

I, Í

idősorelemzés, 100, 113
kointegráció, 124
trend, 122
Illés, 11, 186
IMF, 10, 15, 20, 44, 49, 51, 52, 54, 55, 60, 79, 81,
87, 89, 90, 91, 92, 99, 110, 116, 120, 124, 147,
170, 183, 184, 185, 186, 187, 188
import, 24, 59, 133, 147, 171
infláció, 7, 22, 25, 27, 28, 30, 33, 37, 45, 48, 49, 58,
59, 61, 68, 69, 72, 74, 78, 108, 127, 129, 131,
133, 137, 154, 169, 171, 172, 173, 174, 175
hiperinfláció, 16, 58, 123, 128, 175, 176

J

Jánossy, 137, 186
jegybank, 28, 39, 71, 82, 85, 86, 146, 147, 148,
171, 172
Jugoszlávia, 5, 10, 11, 15, 51, 52, 69, 70, 92, 134,
172, 173

K

kamatfizetés, 25, 41, 85, 97, 139, 178
Keynes, 20, 21, 46
keynesi, 14, 19, 21, 22, 24, 25, 35, 40, 46, 48, 61,
65, 117, 130, 137, 139, 146, 147, 148, 153
kiigazítás, 99
Kim, 48, 186
Kinach, 186
klaszteranalízis, 53, 100, 117, 152
konvergencia, 107, 120, 140, 186, 194
kormány, 8, 13, 21, 24, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34,
35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 64, 65, 66,
67, 68, 69, 71, 73, 74, 79, 80, 81, 82, 83, 89, 91,
98, 127, 142, 145, 146, 147, 149, 156, 170, 171,
172, 173, 174, 175, 177, 189
Kornai, 131, 172, 186
korreláció, 6, 7, 52, 104, 107, 108, 110, 112, 113,
127, 129, 138, 139, 178
Kotlikoff, 25, 38, 98, 183
Kotosz, 13, 20, 43, 108, 130, 150, 186, 187, 194

Kovács, 9, 102, 185, 187
kölségvetés, 6, 14, 19, 22, 25, 28, 29, 31, 33, 34,
35, 37, 43, 44, 45, 47, 48, 61, 64, 66, 67, 68, 69,
70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 83, 84, 85, 86, 87,
88, 89, 90, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 117, 120, 123,
126, 128, 130, 132, 133, 137, 138, 141, 146,
152, 153, 156, 161, 169, 173, 174, 176, 178, 182
kölségvetési korlát, 33, 38, 39, 140, 155, 172
kölségvetési politika, 5, 6, 7, 14, 15, 18, 19, 23, 25,
40, 43, 65, 126, 129, 138, 152, 153
KSH, 54, 55, 185, 186, 187, 188, 194

L

Lainela, 63, 169, 187
Last, 71, 184
lazítás, 24, 42, 45, 118, 140, 141, 143, 144, 145,
147, 148, 154, 180
Leeper, 126, 187
Lengyelország, 5, 11, 20, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59,
60, 66, 91, 94, 115, 116, 121, 122, 125, 128,
135, 151, 166, 168, 170, 180, 181
Lettország, 5, 11, 52, 54, 55, 56, 59, 60, 64, 94,
115, 116, 121, 125, 135, 151, 166, 168, 169,
170, 180, 181
Levine, 126, 187
liberalizáció, 45, 46, 66, 69, 109, 111, 120, 136,
170, 173
Litvánia, 5, 11, 51, 52, 54, 55, 56, 59, 60, 65, 92,
94, 115, 116, 121, 125, 135, 151, 166, 168, 170,
180, 181
Lorie, 75, 176, 187
Lucas, 19, 187

M

Macedónia, 5, 11, 52, 54, 55, 56, 59, 60, 70, 71, 72,
94, 115, 116, 121, 125, 135, 151, 166, 168, 173,
174, 180, 181
Maddala, 102, 104, 187
magánszektor, 8, 28, 40, 55, 56, 61, 83, 110, 111,
112, 113, 148, 171, 172, 175
Magnin, 20, 44, 46, 48, 55, 61, 66, 170, 171, 175,
187
Magyarország, 5, 11, 52, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 68,
92, 94, 111, 114, 115, 116, 121, 125, 128, 135,
151, 166, 168, 172, 180, 181, 186, 187, 195
Maskin, 172, 186
megszorítás, 32, 33, 42, 44, 140, 141, 142, 143,
147, 148, 154, 180
Mellár, 30, 105, 124, 126, 127, 187
Meltzer, 33, 37, 184
Meyer, 17, 187
Moldova, 5, 11, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 75, 76,
92, 94, 115, 116, 121, 122, 125, 135, 151, 167,
168, 176, 180, 181, 188
monetáris politika, 13, 23, 27, 31, 54, 77, 148, 169,
170, 173, 175, 177
Mossé, 49, 110, 171, 187
Mundell-Fleming modell, 23, 24
munkanélküliség, 20, 21, 30, 37, 46, 48, 57, 58, 62,
67, 99, 172, 174, 177, 185
Musgrave, 13, 188

N

Najman, 76, 177, 188

Nemzetközi Valutaalap, 10, 15, 49, 60, 79, 110
nettó kölcsönnyújtás, 96, 98, 131, 137, 141, 153
Nordhaus, 29, 31, 132, 188
Novoseletska, 76, 177, 188
növekedés, 6, 13, 22, 25, 26, 28, 30, 33, 42, 48, 51,
54, 63, 66, 72, 73, 76, 78, 102, 108, 117, 127,
129, 130, 131, 133, 135, 136, 137, 149, 152,
153, 155, 169, 171, 174, 175

O,Ó

OECD, 14, 16, 31, 35, 40, 49, 87, 99, 147, 149,
183, 184, 187
orosz válság, 10, 58, 63, 64, 65, 66, 70, 99, 116,
117, 118, 120, 134, 169, 170, 171, 175, 176, 177
Oroszország, 97, 170

P

Pagano, 40, 147, 155, 185
Perotti, 32, 33, 34, 35, 41, 42, 43, 84, 98, 141, 142,
143, 144, 183
Persson, 27, 37, 38, 131, 188
piacgazdaság, 10, 11, 12, 49, 50, 71, 142, 151, 152,
172, 174, 176
Pirttilä, 45, 48, 128, 186, 188
politikai ciklus, 30, 31, 36, 128, 132, 149, 150, 155,
156
privatizáció, 13, 47, 55, 56, 57, 60, 62, 63, 68, 71,
82, 97, 109, 120, 169, 170, 171, 172, 173, 174,
175, 177
Purfield, 44, 140, 141, 143, 188

R

racionális, 19, 20, 22, 32, 37, 43, 194
Ramanathan, 103, 104, 188
Rathery, 51, 188
reform, 6, 8, 36, 41, 46, 47, 48, 52, 55, 63, 66, 70,
71, 75, 76, 83, 95, 108, 109, 110, 112, 116, 128,
129, 138, 152, 154, 165, 169, 170, 171, 172,
173, 174, 175, 176, 183, 187, 188, 194
regresszió, 6, 7, 40, 46, 100, 102, 103, 104, 105,
106, 108, 116, 123, 126, 127, 129, 134, 135,
152, 153
panelmodellek, 31, 105, 106, 107, 132, 133,
135, 188
rendszer váltás, 7, 14, 15, 16, 22, 44, 50, 51, 54, 55,
59, 62, 65, 66, 68, 73, 74, 76, 82, 90, 95, 97,
108, 109, 116, 121, 123, 126, 136, 139, 140,
144, 149, 155, 170, 171, 175, 189
Renelt, 126, 187
Roland, 172, 186
Románia, 5, 11, 51, 52, 54, 55, 56, 59, 60, 74, 94,
115, 116, 121, 122, 125, 135, 151, 167, 168,
175, 180, 181
Roubini, 25, 30, 34, 37, 129, 183, 184, 188

S

Sachs, 31, 34, 188
Sahay, 51, 58, 97, 121, 185
Sala-i-Martin, 126, 188
Say, 21
Schuknecht, 36, 188
Sevestre, 107, 132, 188

Shiells, 63, 75, 169, 176, 188
Simon, 71, 173, 189
sokkterápia, 46, 49, 66, 76, 110, 170, 171, 175, 176
stabilitás, 22, 28, 61, 128, 140
stabilizáció, 32, 58, 67, 68, 172, 177
Stokey, 19, 187
Strulik, 64, 185

Sz

Székely, 70, 173, 187, 189
személyi jövedelemadó, 33, 61, 62, 67, 68, 74, 94,
139, 143, 144, 145, 179
Szerbia és Montenegró, 5, 11, 52, 54, 55, 57, 59,
60, 70, 71, 93, 94, 113, 114, 115, 116, 121, 124,
125, 135, 151, 167, 168, 173, 180, 181
Szlovákia, 5, 10, 11, 52, 54, 55, 56, 59, 60, 67, 93,
94, 115, 116, 121, 125, 135, 151, 167, 168, 171,
180, 181
Szlovénia, 5, 8, 11, 52, 54, 55, 56, 59, 60, 69, 70,
71, 93, 94, 115, 116, 121, 122, 124, 125, 135,
151, 167, 168, 172, 173, 180, 181
Szovjetunió, 10, 11, 15, 20, 44, 45, 57, 58, 59, 63,
75, 76, 80, 90, 91, 97, 127, 128, 152, 169, 176

T

Tabellini, 27, 37, 38, 131, 188, 189
Taro, 170, 189
társadalombiztosítás, 38, 62, 64, 65, 66, 67, 69, 74,
75, 76, 83, 139, 142
tax-smoothing, 19, 35
tervezgazdaság, 12, 76, 77, 111, 142, 143, 151, 152,
177
Thoma, 12, 60, 189
töréspont, 70, 91, 124, 131, 136, 137
Transition Report, 56, 88, 108, 110, 181, 184
transzferek, 30, 36, 40, 42, 43, 44, 64, 65, 67, 68,
69, 73, 74, 75, 77, 84, 99, 139, 142, 143, 144,
145, 149, 154, 157, 158, 178, 179
transzformációs index, 6, 116, 128, 129, 133, 137,
168

U,Ú

Ukrajna, 5, 8, 11, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 76,
93, 94, 115, 116, 122, 125, 135, 141, 151, 167,
168, 170, 176, 180, 181

V

választási ciklus, 37, 131, 156
vállalati nyereségadó, 61, 67, 143, 144
valuta, 24, 58, 95, 111, 170, 173
várakozások, 15, 19, 20, 22, 23, 29, 32, 37, 40, 41,
130, 154, 194
Varga, 17, 128, 189
Világbank, 10, 60, 87, 90, 91, 92, 120, 174
Vita, 101, 185, 186, 194

W

war of attrition, 33
Williamson, 54, 189

Publikációs jegyzék

Kotosz B. [2005]: Are Borders Fault-Lines in Growth Performance? *Region and Regionalism*, n° 7, megjelenés alatt.

Kotosz B. [2005]: A transzformációs reformok méréséről. *Statisztikai Szemle*, 83. évf, 4. szám, 365-387.

Kotosz B. [2004]: Fiscal Policy Actions Ancillary to Growth: The Transition Economies. *Ekonomika*, n° 68, pp.76-90.

Kotosz B. [2004]: A fiskális adatbázisok összeállításának nehézségei Kelet-Európában. *Statisztikai Szemle*, 82. évf, 10-11.szám, pp. 945-961.

Kotosz B. [2004]: Maastricht felé félúton – A konvergencia kritériumok idősorainak elemzése. in: Vita, L. (ed): *Egy reneszánsz statisztikus. Tanulmánykötet Hunyadi László tiszteletére*, KSH, Budapest, pp. 135-152.

Kotosz B. [2002]: Evolúciós megközelítés a közgazdaságtanban avagy modellezés versus racionális várakozások. In: *Régiók Európája*, Tanulmánykötet, Budapest Fórum, Budapest. pp. 111-118.

Kotosz B. [2002]: *Miért nem csökkenti Amerika a vállalati nyereség adóztatását?* Szabadpart (a Kodolányi János Főiskola on-line tudományos folyóirata, www.kodolanyi.hu/szabadpart), 2002. január.

Kotosz B. [2001]: Megtakarítson-e Amerika öreg napjaira? (D.W. Elmendorf és L.M. Sheiner angol nyelvű cikkének ismertetése), *Statisztikai Szemle*, 79. évf. 7. szám (július), pp. 641-643.

Kotosz B. [2001]: *Makroökönómia vs Gazdaságpolitika, avagy A pozitív és a normatív tudomány kapcsolata*. Szabadpart (a Kodolányi János Főiskola on-line tudományos folyóirata, www.kodolanyi.hu/szabadpart), 2001. május.

Kotosz B. [2001]: *A tudomány mai állása szerint...* Szabadpart (a Kodolányi János Főiskola on-line tudományos folyóirata, www.kodolanyi.hu/szabadpart), 2001. március.

Kotosz B. [2000]: *A restriktív költségvetési politika szükségszerűen recessziót okoz-e?* Szabadpart (a Kodolányi János Főiskola on-line tudományos folyóirata, www.kodolanyi.hu/szabadpart), 2000. május.

Konferencia előadások:

2005 (elfogadott előadások):

Fiscal Policy in Postsocialist Transition. *Annual Conference of Association for Heterodox Economics*. London, July 15-17, 2005.

Fiscal Policy in Postsocialist Transition. *17th Annual Meeting on Socio-Economics*. The Society for the Advancement of Socio-Economics. Budapest, June 30 - July 2, 2005.

2004:

Fiscal Policy Actions Ancillary to Growth: The Transition Economies. *Catalysts and Impediments of Economic Development in Central and Eastern Europe*. Vilnius (Lithuania), October 14-15, 2004.

Are Borders Fault-Lines in Growth Performance? *The Role of Borderlands in United Europe, The 9th Łódź International Political Geography Conference*. Wigry (Poland) – Vištytis (Lithuania), September 15-17, 2004.

2003:

Magyarország a Gazdasági és Monetáris Unió felé vezető úton. A maastrichti kritériumok idősorainak statisztikai elemzése. *Intézeti Doktorandusz Konferencia, Veszprémi Egyetem, Veszprém, 2003. március 20-21.*

2002:

Hungary's Way to the EMU in the Light of the Maastricht Criteria. *Europe of Regions: East and Central Europe's Accession to the European Union*. Vienna-Budapest, September 6-8, 2002.

2001:

Evolucionista közgazdaságtan - új világnézet. *Régiók Európája - fejlődési központok*, Budapest, 2001. október 19.